

Uppl. A

Patrik Lundell är mediehistoriker
och verksam vid Lunds universitet.

N:r 254

Stockholm, Lördagen den 17 Sept. 1927

AFTONBLADET

Stockholmsupp

MEDIEHISTORISKT ARKIV 24

Grovt nidingisdåd mot Lars Johan Hierta-statyn.

*Sockel och kapitäl ha sönder-
slagits på sex ställen i natt.*

**Konstnären, gatukontoret och polisen om
den inträffade händelsen.**

ISBN: 978-91-88468-29-1

9 789188 468291

Bildhuggaren Christian Eriksson betraktar skadorna.

National Library
of Sweden

Liksom andra makter har den svenska pressen lagt kraft och pengar på att göra propaganda för sig själv. I den här boken fokuseras de formerande åren från sekelskiftet 1900 till andra världskriget, då institutionen på allvar erövrade sin status och ställning. I centrum står några större publika jippon, framför allt en journalistkongress 1897, ett pressbesök 1923 och en pressutställning 1945. Men här skildras först förutsättningarna under 1800-talet, och historien dras slutligen fram till de utmaningar journalistiken står inför i dag.

För att påverka olika publikers uppfattningar om pressen, och i regi av inte minst Publicistklubben, har en stor mängd medieformer tagits i bruk, från frimärken till bronsstatyer. Men det rör sig inte huvudsakligen om propaganda i betydelsen enkelriktad spridning till passiva mottagare. Andra makter och aktörer – politiken, den ekonomiska sfären, konsten, akademien och allmänheten – har bidragit mycket aktivt i ett slags legitimerande rundgång. Bokens titel syftar bokstavligen på en skadegörelseincident rörande statyn över Lars Hierta – i överförd mening kan den förstås som en kritik av den typ av pressforskning som okritiskt tjänat dessa legitimitetssträvanden.

PATRIK LUNDELL
ATTENTATET MOT HIERTAS MINNE

PATRIK LUNDELL

ATTENTATET MOT HIERTAS MINNE

STUDIER I DEN SVENSKA PRESSENS
MEDIEHISTORIA

MEDIEHISTORISKT ARKIV 24

National Library
of Sweden

National Library
of Sweden

Bilder omslagets framsida: Hierta-statyn med krananordning, ur Aftonbladet den 12 maj 1927.

PATRIK LUNDELL
ATTENTATET MOT HIERTAS MINNE

ATTENTATET MOT HIERTAS MINNE

MEDIEHISTORISKT ARKIV 24

KUNGL. BIBLIOTEKET

BOX 5039

102 41 STOCKHOLM

© PATRIK LUNDELL & KB

FORMGIVNING: JENS ANDERSSON/BOKOCHFORM.SE

TRYCK: GÖTEBORGSTRYCKERIET, MÖLNDAL 2013

ISSN 1654-6601

ISBN 978-91-88468-29-1

DEN HÄR BOKEN ÄR UTGIVEN MED

EN CREATIVE COMMONS-LICENS:

Erkännande, Icke-kommersiell, Inga bearbetningar 3.0.

PATRIK LUNDELL

ATTENTATET MOT HIERTAS MINNE

STUDIER I DEN SVENSKA PRESSENS
MEDIEHISTORIA

National Library
of Sweden

”En väl förankrad ideologi [...] förökar sig själv
utan mycket till medveten propaganda.”

— HAROLD D. LASSWELL 1936

INNEHÅLL

7	PROLOG
15	PRESSENS MEDIEHISTORIA
39	"PASSIVA" KONSUMENTER OCH "PROFESSIONELLA" PRODUCENTER, 1800-TAL
51	KONGRESSEN 1897
81	BESÖKET 1923
99	UTSTÄLLNINGEN 1945
127	MONUMENT I MÅNGA MEDIER
143	NOTER
171	KÄLLOR OCH LITTERATUR
183	PERSONREGISTER

PROLOG

EN VOLYM I ARKIVET på Stiftelsen Lars Hiertas minne innehåller tidningsklipp från 1927 kring avtäckningen av Hiertastatyn och ”attentatet mot densamma”.¹ Attentatshistorien är inte så dramatisk som man kunde tro, och som jag nog hoppades då jag först fick syn på rubriken i registret. Visserligen börjar det bra. Stora bilder och rubriker om ett nattligt attentat. Konstnären själv inspekterar skadorna och uttalar sig sakkunnigt om att förövaren måste haft med sig en ordentlig stenhuggarmejsel. Även stenhuggaren som utfört inskriptionerna på statyns sockel intervjuas, och han slår fast att det krävts ”ganska kraftiga slag”. Men det måste ändå, menar tidningen, röra sig om ”rent okynne” – ”någon slags demonstration mot Lars Johan Hierta eller mot verkets bildhuggare Christian Eriksson, är väl fullkomligt utsluten”?²

Dagen därpå handlar rubrikerna om att dådet är uppkälat.³ En yngling hade på kvällen den 15 september slagit på minnesvårdens sockel med en upphittad hammare. Det är väl inte så troligt att han endast, som han hävdade i förhör, låtit hammaren falla av sin egen tyngd. Men av allt att döma kunde något annat lika gärna ha kommit i hans väg.⁴ ”Att han gjorde det utan att förstå värdet av den skada han åstadkom torde få tas för givet”, menade *Dagens Nyheter*, som likafullt omtalade incidenten som ett ”attentat”.⁵

En skribent i *Aftonbladet* var en vecka senare fortfarande mycket upprörd.

Uppl. A

N:r 254

AFTONBLADET

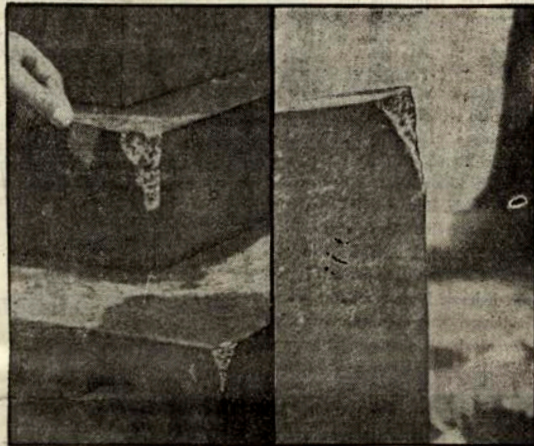
Stockholm, Lördagen den 17 Sept. 1927

Stockholmsupp

Grovt nidingisdåd mot Lars Johan Hierta-statyn.

*Sockel och kapital ha sönder-
slagits på sex ställen i natt.*

**Konstnären, gatukontoret och polisen om
den inträffade händelsen.**

Stora bitar ha huggits bort på flera ställen.

Bildhuggaren Christian Eriksson betraktar skadorna.

**Den stora mord-
brandsaffären
i Skåne.**

**Kvarnägaren misstänkes
även för två mord.**

**Skolgeneralens
förordnande har
förlängts.**

**Skall kvarstå till 1928 år
utgång.**

Nidingsdådet mot Hierta-statyn är ännu så färskt, att jag har svårt att skriva för förtrytelse – så darrar pennan i min hand. Och det ser inte ut, som min och mångas osägbara harm kommer att lägga sig brått. Ty vi veta så väl, hur det kommer att gå i humanitarismens och barnens århundrade. Lagen stadgar blott böter eller fängelse för åverkan å offentliga monument. Men vare sig det blir det ena eller det andra straffet, så tillfredsställer det icke rättsmedvetandet. [---] Må rottingen virvla lös på lämplig kroppsdel!⁶

På ena sidan av statyns sockel finns ironiskt nog en relief med en mansfigur som bryter av käppar vilket ska symbolisera, som det heter i en officiell beskrivning, ”Hiertas humanitära strävanden i allmänhet och på det straffrättsliga området i synnerhet (avskaffandet av husagan och spöstraffet)”.⁷

Den femtonårige Lennart Sigfrid Andersson (eller Hallin, efter fosterföräldrarna) var vid tillfället för gärningen pressbyråpojke, hade tidigare varit sättnarlärling i tre månader och var när domen föll, efter tre veckors arbetslöshet, springpojke på firman Edman & Andersson, Modesalonger. Vid rättegången hävdade Andersson att han endast en gång hört kocken Martin Karlsén – med vilken Andersson sedan tidigare hade en ”tvist” – uppmana honom att upphöra med hamrandet och att han aldrig uppfattat att Karlsén hotat med polisanmälan. Att han då skulle ha yttrat ”det ger jag fan i” kunde han inte erinra sig. Fosterfadern Martin Gabriel Hallin vädjade under förundersökningen om villkorlig dom och underströk karaktären av ”okynne utan illvillig avsikt” samt de förmildrande omständigheter det hårda arbetet vid Pressbyrån utgjorde (uppstigning klockan fyra och hemkomst först framemot midnatt) liksom ”det dåliga sällskap” arbetet med nödvändighet medförde. Lennart Anderssons tidigare lärarinna, Selma Sandberg, å sin sida, beskrev honom som ”en mycket tråkig pojke”, lat, besvärlig och nonchalant. Enligt henne vore det ”särdeles önskvärt att den tilltalade intogs å uppfostringsanstalt”. Civilassessorn Harald Salomon, som genomförde förundersökningen, var av samma uppfattning. Andersson hade en så ”håpnadsväckande nonchalant ton” att Salomon sett sig föranledd att under hela förhöret låta honom ”stå i stram givakt”. Andersson ”mjuknade” dock vartefter, och föll slutligen i gråt. Även Salomon ansåg att pojken behövde ”en visserligen

Motstående sida: Rubriker och bilder som dessa drog dagen därpå ”en jämn ström till Lars Hierta-statyn av folk som tagit i närmare betraktande skadornas omfattning” (AB 18/9).
Ur *Aftonbladet* 17/9 1927.

kärleksfull men på en gång fast disciplinär behandling”, det vill säga sättas på allmän uppfostringsanstalt. Lennart Andersson dömdes den 15 oktober 1927 av rådhusrätten till två månaders fängelse för uppsåtlig skadegörelse å allmän minnesvård, men samma rätt förordnade i stället, jämlikt 5 kap. 3 § strafflagen, om insättning på allmän uppfostringsanstalt.⁸

De upprörda känslorna och allvaret antyder viktiga aspekter av den här sortens fenomen. För det första att monument verkligen spelar roll som medier. För det andra att de kan brukas för vitt skilda syften. Och för det tredje att föremålen för dem har uppnått rangen av något upphöjt, nästan heligt.⁹ Trots avsaknaden av verklig dramatik är ”attentatet” alltså en händelse som öppnar blicken för vidare sammanhang. Kommentarer över ett monument – med eller utan hammare, mer eller mindre genomreflekterade och underbyggda – blir anmärkningar också över den kultur, den tradition eller de intressen som låtit resa det, eller fortsätter att vårda det. Det krävs inga utflykter i antropologi eller psykologi för att inse att monumentet samtidigt utgör en hyllning av dem som reser och vårdar det.

Ord som *kanonisering* och *helgon* har använts i forskningen om Hierta. *Kult* är en annan och besläktad term som anmäler sig och som tydligare riktar uppmärksamheten mot sammanhanget och mot dem som dyrkar snarare än mot det upphöjda föremålet i sig. Redan under 1800-talet figurerade Hiertas porträttbyst vid Publicistklubbens årsfester, kransnedläggningar vid såväl grav som staty har förekommit alltemellanåt, och en förstudie till statyn, en statyett som skänkts av konstnären, brukade länge stå hos ordföranden vid klubbens sammankomster. Numera är statyetten bara med ibland på PK:s debattkvällar. Till vardags står den hemma hos ordföranden. Däremot är den alltid med på Hiertanämndens årliga middag, då ordföranden också hyllar Hierta med ett tal.¹⁰

Med fokus på tidningen *Aftonbladets* politiska bruk av sin grundare har tidigare forskning visat hur Hierta anpassats till nog så skiftande ideologiska dagordningar, liksom hur detta kritiserats av meningsmotståndare. ”Kanonisationsprocessen” har då bildat en given bakgrund, och själva avtäckningen av statyn 1927 har tolkats som ett bevis på att Hierta till slut ”kanoniserats och blivit hela den svenska pressens skyddshelgon”.¹¹

I *Attentatet mot Hiertas minne* bildar den här typen av processer inte bakgrund. De utgör tvärtom huvudsaken. Statyresandet, till exempel, ses här alltså inte främst som ett bevis eller mått på Hiertas ställning utan i första hand som ett medel för att uppnå denna ställning, som ett medium i legitimitetssträvandena. Hierta har inte av sig själv *blivit* utan av andra *gjorts* till hjälten nummer ett, och som sådan har han fått fungera som symbol för den svenska pressen. Hur denna strävan efter att stärka tidningspressens status konkret tagit sig uttryck är alltså temat för den här boken. Den är därför samtidigt en kritik av den typ av historieskrivning som tolkat händelser som avtäckningen av Hiertastatyn precis på det sätt som monumentbyggarna avsåg, och som därigenom bidragit till en fortsatt monumentalisering.

Konstruktionen av Hierta är en mångmedial historia. Här ryms allt från passager i skolböcker till utgivningar av hans samlade riksdagsanföranden och omfattande biografier, allt från skämtteckningar till oljemålningar och en staty gjuten i brons. Det är också en utdragen historia, den börjar under hans levnad och pågår än i dag. Bara själva statyn tog ett kvarts sekel att få till stånd från det att den initierades på Hiertas hundraårsdag 1901. Senast den fick någon större uppmärksamhet var vid återinvigningen den 23 januari 2001 – Hiertas tvåhundraårsdag – då statyn flyttats till Riddarhustorget. Den socialdemokratiske statsministern Göran Persson var på plats och talade, liksom journalisten och populärhistorikern Herman Lindqvist, det folkpartistiska kulturborgarrådet Birgitta Rydell, *Aftonbladets* chefredaktör Anders Gerdin och författaren, journalisten och publicistklubbsordföranden Jan Guillou. Och vad det verkar sade de alla i stort sett samma sak.¹²

Denna utdragna historia skiljer statyfallet från de publika manifestationer som står i centrum för de följande fallstudierna. De utgörs i stället av några i tid tämligen koncentrerade mediehändelser – en journalistkongress 1897, ett pressbesök 1923 respektive en pressutställning 1945. Något som däremot förenar dessa med till exempel statyavtäckningen 1927 är att de bestod av en rad medieformer i samverkan, att de jämkade samman ganska olika ståndpunkter inom pressen liksom att de alla drog in olika publikationer som medproducenter av manifestationerna och deras budskap. De var alla mycket medvetna iscensättningar, propagandistiska jippon med syfte att stärka den svenska pressens ställning.

Men vi ska inte lämna Hierta, eller rättare: hans minne, helt och hållet. Dels används hans begravning 1872 som exempel i nästa kapitel, vilket utförligare förklarar bokens perspektiv, bärande tankegångar och principiella poänger. Dels får statyn tillbaka ett slags huvudroll i det sista kapitlet, där jag med dess hjälp försöker knyta ihop de trådar som leder fram ända till våra dagars legitimitetssträvanden och till journalistikens ifrågasatta roll under trycket av den digitala utvecklingen.

*

Attentatet mot Hiertas minne bygger på ett antal texter som i en eller annan form varit publicerade tidigare. ”Pressens mediehistoria” är till stora delar baserad på ”The medium is the message: The media history of the press” i *Media History* 2008:1. ”Passiva’ konsumenter och ’professionella’ producenter, 1800-tal” är en version av ”From enlightened participation to liberal professionalism: On the historiography of the press as a resource for legitimacy” i *History of participatory media: Politics and publics, 1750–2000* (Routledge, 2010) redigerad av Anders Ekström, Solveig Jülich, Frans Lundgren och Per Wisselgren. ”Kongressen 1897” är en putsad variant av ”Pressen är budskapet: Journalistkongressen och den svenska pressens legitimitetssträvanden” i Anders Ekströms, Solveig Jülichs och Pelle Snickars *1897: Mediehistorier kring Stockholmsutställningen* (Statens ljud- och bildarkiv, 2006). ”Besöket 1923” är en omarbetning av ”Legitimacy through responsibility: Neutrality as a resource in the international press visit to Sweden in 1923” i *Neutrality in twentieth-century Europe: Intersections of science, culture and politics after the First World War* (Routledge, 2012), redigerad av Rebecka Lettewall, Geert Somsen och Sven Widmalm. ”Utställningen 1945” utvecklar bidraget ”Det goda samhällets tjänare iscensatt: Kring en pressutställning 1945” i Martin Kylhammars och Michael Godhes *Frigörare? Moderna svenska samhällsdrömmar* (Carlsson, 2005). ”Monument i många medier”, slutligen, är delvis en fusion av två texter: ”Monument av brons och papper” i *Bokhistorier: Studier tillägnade Per S. Ridderstad* (Atlantis, 2007), redigerad av bland andra Kristina Lundblad, och ”Anteckningar kring en staty och en bredare presshistoria” i *Då och där, här och nu: Festskrift till Ingemar Oscarsson* (Litteraturvetenskapliga institutionen, Lund,

2007), redigerad av Birthe Sjöberg med flera. Andra texter som lämnat spår här och var i den här boken är ”Presspropaganda: Ett försummat forskningsfält” i *Presshistorisk årsbok* 2004, ”Ett vanställt och vanställande medium: Om makten över pressen – och över föreställningarna om den” i Martin Kylhammars och Jean-François Battails *Det vanställda ordet: Om den svåra konsten att värna sin integritet* (Carlsson, 2006), liksom ”Så förhandlades bilden av ’tredje statsmakten’ fram: Om ’pressens’ legitimitets- och mediehistoria” i *Sprickorna i muren* (Sim(o), 2011) redigerad av Torbjörn von Krogh.

Förutom nämnda redaktörer är jag ett varmt tack skyldig framför allt följande personer som gett värdefulla kommentarer på manuset: Andreas Nyblom, Erik Edoff, Ingemar Oscarsson, Johan Jarlbrink, Karolina Rey, Magnus Rodell, Marie Cronqvist, Mats Jönsson och Michael Godhe. Flera av texterna skrevs inom ramen för Sven Gerentz’ presshistoriska stipendium. Jag vill därför återigen framföra ett stort tack till Stiftelsen Den svenska pressens historia. Utgivningen har möjliggjorts genom generösa bidrag från Stiftelsen Olle Engkvist Byggmästare och framför allt från Ridderstads stiftelse för historisk grafisk forskning.

Boken tillägnas August och Mollie.

PRESSENS MEDIEHISTORIA

JOURNALISTIKFORSKNINGEN HAR kommit att intressera sig för journalistikens ideologi och självbild, en ansats som relativiserar journalistiken och på allvar betraktar den som en historisk företeelse. Detta är angeläget därför att ideologin är så internaliserad inom branschen och dessutom uppfattad som ”naturlig” även utanför massmedierna själva. Ideologin kan rentav sägas vara officiellt sanktionerad genom att institutionen är statligt understödd och finansierad genom lagstiftning, utbildning och ekonomiska stödåtgärder i olika former. Ett perspektiv som dock är underutforskat är hur ideologin har medierats och hur institutionen historiskt har erhållit sin legitimitet. Då detta alls berörts, har man oftast nöjt sig med att konstatera att ideologin spritts genom de egna kanalerna, de traditionella massmedierna. I den här boken argumenterar jag för att ett sådant synsätt i mer än ett avseende är alldeles för snävt. Samproduktion med andra aktörer och genom mängder av medieformer är snarare den formel som beskriver vad det handlar om.

Framför allt studeras här alltså några tilldragelser liknande avtäckningen av Hiertastatyn. Problemområdet omfattar emellertid betydligt mer än organiserade, kollektiva och utåtriktade företeelser av det slag fallstudierna representerar, och kronologin kan dras ut både bakåt och framåt. Det handlar då om allt från antydningar i annonsform, arkivbildningar och arkitektur till åminnelsetal, äreminnen och översiktsverk. Det finns emellertid metodologiska vinster med att fokusera på den här sortens publika jippon i den meningen att de logiker och

praktiker som är mer eller mindre genomgående i alla dessa typer av meningsproduktion här blir särskilt framträdande. Det kan också hävdas att den period som fokuseras – från slutet av 1800-talet till och med förra halvan av 1900-talet – var särskilt formerande.

Den här boken vill alltså i första hand ringa in och problematisera ett mer eller mindre försummat fenomen. I detta kapitel är huvudsaken att redogöra för utgångspunkterna och placera in arbetet i ett vidare forskningssammanhang. Låt mig därför som ett pedagogiskt exempel få lägga ut texten något kring en uppmärksammas begravning.

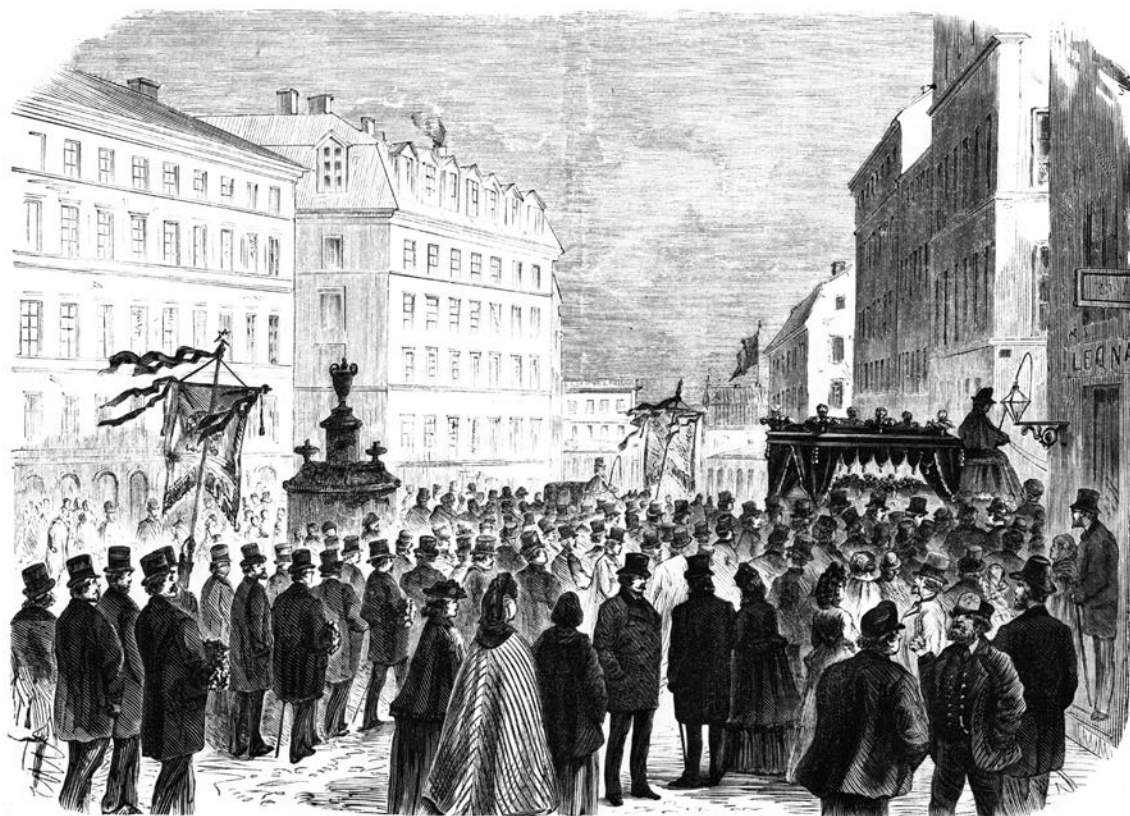
Kungen är död!

De högtidliga och välarrangerade sorgfesterna för Karl XV under hösten 1872 fick *Aftonbladet* att anmärka att den motsvarande för Lars Hierta den 1 december samma år minsann ”*icke* var anordnad”. Skribenten fortsatte: ”I tidningarne hade icke några uppmaningar varit synliga i detta afseende. Endast den mest knapphändigade notis hade jämte annonsen om begrafningen stått att läsa.”¹³ Trots denna blygsamma annonsering hade tusentals människor följt den store publicistens liktåg från Brunkebergstorg mot Nya kyrkogården.

Processionens utformning och inslagen av fanor, sånger och tal var förstås regisserade, eller med *Aftonbladets* ordval: anordnade. Men inte heller det andra som utspelade sig, inklusive den imponerande publiktillströmningen, var så spontant som tidningen påstod.¹⁴ Det är visserligen inte den enda förklaringen till mängden människor, men nog hade händelsen marknadsförts alltid. ”Det ämne som under de senaste dagarna mest upptagit tidningarnas spalter är L.J. Hiertas frånfälle”, konstaterade veckoskriften *Samtiden* dagen före begravningen.¹⁵ Det finns emellertid ingen anledning att förmoda taktiska överväganden bakom *alla* de minnesord, svarta sorgkanter, utdrag ur Hiertas självbiografi och annan hiertiana som inflöt i snart sagt vartenda blad. Den som bläddrat i en tidning veckan före begravningen kunde hursomhelst knappast ha undgått att Hierta var död och nu skulle i jorden.

Dagen före begravningen skrev *Dagens Nyheter* framåtsyftande att ”denna jordefärd blir den högtidligaste privata i Stockholm sedan Aug. Blancs”.¹⁶ Som ett mått angavs just den stora mängd människor som

LARS HIERTAS LIKBEGÅNGELSE DEN 1 DEC. 1872: Liktåget sätter sig i rörelse från Bränkebergs torg. Tecknadt af R. HAGLUND.

skulle komma att följa kistan till graven. Tydligt, förstod alltså tidningsläsaren, väntades händelsen dra stor publik. Praktiskt nog – om nu läsaren såg sig som en del av denna framtida publik eller åtminstone ville ta sig en titt på den – ägde begravningen dessutom rum på en söndag. (Änkefru Maria Ritous jordfästning, som skulle ha ägt rum där och då hade fått maka på sig till Adolf Fredriks kyrka.¹⁷) *Ny Illustrerad Tidning* förväntade sig att de tusentals människor som ”tvifvelsutän skola beledsaga och åskåda hans likfärd, liksom vi skola med tacksamhet erkänna den betydelse, hans lifsverk egt för hela vårt lands och vårt folks utveckling”. Och visst motsvarade publiken tidningarnas förväntningar – närmast med nödvändighet, vad det verkar: mängden människor, hette det nämligen i samma publikation efter begravningen, ”vittnade genom sin blotta närvaro derom, att Lars Hiertas lifsverk nu är känt och erkänt”.¹⁸

Lars Hiertas liktåg. I det föregående numret av tidskriften förväntades tusentals människor utgöra publik och tacksamt erkänna Hiertas betydelse. Bilden dokumenterar sedan detta erkännande. Ur *Ny Illustrerad Tidning* 7/12 1872.

Välannonserat och därigenom iscensatt. Tolkat och tillskrivet mening, både före, under och efter. För publiken hade knappast någon gemensam förståelse av Hiertas ”betydelse” och ”livsverk”, i varje fall inte oberoende av alla skriversier. I den mån folkmassan vittnade om ett erkännande, kan man alltså fråga sig om det var om dess eget eller om de föregripande tidningarnas. Men också inom pressen fanns tämligen olika åsikter om vari Hiertas betydelse egentligen bestod. Betraktas endast publicisten (och bortses från förläggaren, industrimannen och riksdagsmannen), kunde ett radikalare organ som *Fäderneslandet* hålla Lasse Hierta för ”den egentlige skaparen af en fri och oberoende press”. Samtidigt avfärdade tidningen bestämt mannens politiska ståndpunkter som längesedan föråldrade – för att inte tala om hans konservativa uppfattningar i tryckfrihetsfrågor. I liberala publikationer som *Aftonbladet*, *Dagens Nyheter* och *Ny Illustrerad Tidning* betonades också det presshistoriskt banbrytande. Men dessa reserverade sig i stället mot den ibland hätska och smädande stil som präglade det tidiga *Aftonbladet*. Konservativa *Nya Dagligt Allehanda* menade i sin tur att ”en egentlig och mer betydande politisk tidningspress” uppstått i Sverige redan med *Anmärkaren*, *Argus* och *Stockholms Courier*. Herr Hierta, som till slut tog verksam del i denna press, ”hade i visst fall en nyttig mission att fylla”. *Samtiden* sammanfattade pressrösterna ganska väl: ”Omdömena äro i allmänhet fulla af aktning och erkännande, äfven af dem, som förfäktat olika öfvertygelser med den aflidne.” *Samtiden* själv ville hålla det öppet vem som egentligen skapat ”den sjelfständiga politiska pressen”, men ingen tvekan kunde råda om att Hierta utsträckt dess inflytande och gjort ”de stora massorna icke blott till vittnen men till domare i offentliga frågor”.¹⁹

De stora massornas dom den 1 december 1872 var alltså, enligt tidningarna, inte att ta miste på. Massorna var visserligen delvis regisserade av pressen och utan tvivel tillskriven betydelse först i dess spalter. Det ska också sägas att tolkningarna oftast inte var explicita; den stora massan människor – av som det hette alla klasser och båda könen – omtalades i samma andetag som den store mannens betydelse, och fick på så vis tala för sig själv, genom sin blotta närvaro. Domen var dessutom till sin mer specifika innebörd nog så vag, formulerad som den var i oprecisa termer av betydelse och livsverk. Just denna vaghet kan ses som själva förutsättningen för styrkan i manifestationen. Åtminstone

ur den oberoende och fria, betydande och självständiga pressens perspektiv. Existensen av en samtida sådan press var man i spalterna ense om – hur vaga *dess* bestämningar än var och hur olika uppfattningar den än hyste om Hierta.

”I den svenska pressens namn lägger jag denna krans på Lars Johan Hiertas stofthydda”, avslutade aftenbladsredaktören August Sohlman sitt tal vid graven.²⁰ Snarare än att *vittna* om ett erkännande av betydelsen av Hiertas gärning, bidrog den faktiska människomassan till att *skapa* detta erkännande. Snarare än att *döma, förmedlade* massan en dom avfattad i första hand av tidningarna och deras medarbetare. Genom att närvara skapade folksamlingen legitimitet och status åt Hierta, och därigenom åt den samtida svenska pressen och även sig själv; detta oavsett hur mycket regi den tagit. Inte minst skedde detta när folkmängden – både före och efter, både föreställd och faktisk – i tidningarna beskrevs just som ett spontant vittne, när den tillskrevs mening och gjordes till symbol. I spalterna och utanför dem förenades den svenska pressen och det svenska folket i ett gemensamt intresse och bekräftade varandra. Manifestationen och dess förlängning i tidningsspalterna var inte bara passivt speglande utan i hög grad aktivt formerande. Händelsen var alltså inte i första hand ett mått på Hiertas och pressens ställning utan snarare ett medium i en legitimitetsprocess. Ett mått är den på Hiertas användbarhet och på pressens behov av symboler och aktivt bidragande publikationer i dess strävan efter erkännande och status.

Försummade perspektiv

Hyllmetrar har skrivits om pressen som en stundom ofrivillig, stundom beredvillig kanal för allsköns propaganda. Vi vet också åtskilligt om allmänhetens förtroende för pressen. Däremot vet vi mycket lite om hur detta förtroende har etablerats historiskt. Dessutom är förtroende för den faktiska pressen – som i vissa avseenden är lågt – inte detsamma som föreställningar kring pressens *egentliga* funktion: ett lågt förtroende är i en mening lågt just i förhållande till en idealföreställning. Pressens propaganda för sig själv är hursomhelst ett försummat område. Hur har pressen iscensatt och kommunicerat sin makt, genom språk, riter och symboler? Hur har pressen skapat sig sitt starka varumärke?

Den relativa frånvaron av forskning är desto märkvärdigare som det i pressens fall finns ett iögonenfallande inslag av försäljning också i bokstavlig mening. Den säljer givetvis inte bara en ideologi utan även en högst materiell produkt.

Det är inte meningsfullt att ge sig i kast med ett så omfattande problemområde utifrån en enhetlig analysmodell. En mängd perspektiv kan anläggas, och området är med nödvändighet mångvetenskapligt. Att analysera en journalistkongress är något annat än att studera den svenska pressen som den framträder i skolböcker. Att förstå den akademiska presshistoriografin kräver delvis andra verktyg än en studie av memoarlitteraturen, och att relatera dem till varandra är i sin tur ett annat projekt. Fokus här i inledningen, för att göra det alls hanterligt, ligger på fallstudierna snarare än på problemområdet i stort. En svensk studie som på många sätt kommer nära de aktuella frågeställningarna och på ett allmänt plan varit mycket inspirerande är antologin *Heroer på offentlighetens scen* från 1987. Särskilt Eric Johannesson, som bidragit till volymen, har även i andra sammanhang belyst problematiken.²¹

Några särskilt relevanta forskningslägen kan tydliggöras. I stort vetter området åt tre mer eller mindre olika håll. För det första är sådan forskning relevant som intresserat sig för pressen som institution och dess ideologi. För det andra kan insikter och perspektiv utnyttjas från studier av andra samhällsmakters legitimitetssträvanden, självbilder eller mediering. Och för det tredje handlar det om vad som kallas kulturhistorisk medieforskning. Avsikten här är att placera in studien i ett sammanhang, inte att erbjuda en heltäckande översikt, och annan relevant forskning anknyter jag i stället till i de empiriska avsnitten.

I mycken presshistorisk forskning från senare decennier tangeras frågor kring pressens ideologi och pressen som institution, och i några studier hamnar dessa i centrum. (Det finns även en närliggande litteratur som fokuserat på föreställningar om och självbilder hos journalister, som Johan Jarlbrinks *Det våras för journalisten* från 2009.²²) För svenskt vidkommande ska särskilt Jan Ekecrantz och Tom Olssons *Det redigerade samhället* från 1994 nämnas. Där introduceras dessa utgångspunkter med energi och teoretisk medvetenhet, och skillnaderna tydliggörs mellan forskningsperspektiv som betraktar institutionen utifrån och de som mer eller mindre medvetet övertar journalistikens självförståelse.²³ Internationellt noteras Aled Jones *Powers of the press* från 1996 och

från senare år till exempel Mark Hamptons *Visions of the press in Britain, 1850–1950* från 2004, i vilken föreställningar om pressen inom olika eliter, inklusive journalistkåren, kopplas till idéer om publiken och till framväxten av en massdemokrati.²⁴

Kevin Barnhurst och John Nerone menar i den 2001 utgivna *The form of news* att tidningsmediet är ”almost sanctified”, dramatiskt förändrat över tid men stadigt förknippat med ett medborgerligt deltagande, en demokratisk funktion. För att förstå denna status måste blicken lyftas. ”Tidningsläsare läser inte texter och bilder. Vad de läser är *tidningen*, det fysiska objektet som helhet.” Hur mediet fysiskt presenterat sig är, menar författarna, avgörande för de värden som knutits till det.²⁵ Richard Kaplan belyser i sin *Politics and the American press* från 2002 hur objektivitetsidealet växte fram decennierna runt sekelskiftet 1900 i och med att den politiska kulturen i stort, inklusive de politiska partiernas roll, förändrades. Objektivitetsidealet var ett svar på en ny situation i vilken pressen behövde legitimera sig på ett annat sätt jämfört med tidigare. Kaplan intresserar sig, liksom Barnhurst och Nerone, i någon mån även för *hur* dessa ideal förmedlades eller iscensattes och försöker dokumentera ”den rituella naturen hos den tredje statsmaktens symboliska praktiker”.²⁶

Annat av liknande slag kunde anföras.²⁷ En kritik som kan riktas mot denna typ av forskning är dess fortsatta tämligen ensidiga upptagenhet vid tidningarna i sig. I den meningen kan även flera av dessa studier sägas överta pressens självförståelse. ”Journalistiken måste ständigt skapa uppmärksamhet för sig själv”, skriver Ekecrantz och Olsson, och tar vad det verkar för självklart att ”den gör det med sina egna texter”.²⁸ För att ta Barnhurst och Nerone ett steg vidare: läsare tar inte endast del av tidningen; de läser en hel symbolvärld som finns även utanför spalterna. Det finns också i denna typ av forskning en reduktionistisk tendens att inte problematisera ”journalistiken” eller ”pressen” som enhetliga, meningsskapande subjekt. De tas för givna och förutsätts dessutom på ett ganska enkelt sätt ”sprida” sitt budskap och sin självbild till en mer eller mindre passiv omgivning.²⁹

I stort sett samma problematik men med andra institutioner än pressen i fokus har angripits mer medialt förutsättningslöst. Studier av hur den politiska makten iscensatt och legitimerat sig själv – med en modern klassiker som Peter Burkes *En kung blir till*, utgiven på engelska

1992 och i svensk översättning 1996 – har byggt sina analyser på allt från småtryck och medaljer till offentliga tal, statyer och arkitektur.³⁰ Ett annat relevant forskningsfält är det som betecknas vetenskap, medier och allmänhet. Åtminstone sedan 1985 med Steven Shapins och Simon Schaffers *Leviathan and the air-pump: Hobbes, Boyle and the experimental life* har laboratorierna öppnats och de vetenskapliga praktiker- na setts som aktivt anpassande sig till en medial situation.³¹ Medialise- ringen har alltså inte endast handlat om hur vetenskapen representerats utan om hur utbytet med olika publikationer och institutioner påverkat både kunskapsproduktionen och kunskapsspridningen.

I en studie som denna, vilken syftar till att ringa in ett mer eller mindre försummat område, blir det oftast fråga om att skrapa på ytan av omfattande forskningsområden. Redan enkla översättningsövningar – att byta ut till exempel "vetenskapen" eller "Ludvig XIV" mot "den svenska pressen" – låter emellertid ana i det närmaste helt oplöjd mark. Sådana övningar tydliggör inte minst behovet av att skilja mellan pressen som institution och som medium. Och översättningarna antyder därigenom även ett rent språkligt hinder som en tänkbar förklaring till den relativa frånvaron av dessa forskningsperspektiv. "Offentlig vetenskap" eller "public science" gör vi oss ganska snabbt en föreställning om vad det kan tänkas betyda. "Public journalism" är däremot en etablerad beteckning på något helt annat.³² "Den mediala pressen" låter i förstone bara konstigt. Detta språkliga hinder säger givetvis inget om perspektivens relevans och bör inte bara övervinnas utan tvärtom studeras som just ett språkligt uttryck för pressens meningsproduktion kring och tolkningsföreträde avseende den egna verksamheten. Samtidigt står det klart att enkla översättningar i vissa avseenden inte går att göra. Pressens mediehistoria erbjuder sin särskilda problematik.

Att perspektiv som inkluderar andra medieformer än de, som det brukar heta, klassiska massmedierna lättast hittas utanför den traditionella medievetenskapen är ingen slump. Detsamma kan sägas om den framväxande kulturhistoriska medieforskningen, som i mycket utgår just från en kritik av mediespecifika perspektiv till förmån för studier av mediekulturer, medielandskap eller mediesystem. Fältet är ämnesöverskridande och ska ses i ljuset av den kulturteoretiska vändningen inom de historiska vetenskaperna. Frågor om hur mening producerats och överförts mellan olika sammanhang samt en ökad känslighet för

dessa processers materialitet har förenat mycket som rubricerats som ny kulturhistoria och visuella studier med historisk inriktning. Textfixeringen har fått ge vika för en bredare förståelse av meningsproduktion och mediering. Men också det skrivna ordet har setts på nya sätt, som i David Henkins uppslagsrika *City reading: Written words and public spaces in Antebellum New York* från 1998, där intresset riktas mot till exempel skyltar, affischer och sedlar, eller som i Peter Fritzches *Reading Berlin 1900* från 1996 där också tidningstexters innehåll men inte minst deras organisering och visuella intryck på tidningssidan uppmärksammas.³³ Samtidens nya medier och det akademiska intresse som ägnats dem har också öppnat blicken för nya aspekter på äldre mediekulturer.³⁴ Antologierna *New media, 1740–1915* och *Rethinking media change*, båda från 2003, har sedan visat att även den äldre mediehistorien måste förstås i termer av ”intermediala utbyten och överlappande mediepraktiker”, som det heter i *1897: Mediehistorier kring Stockholmsutställningen*, ett svensk tillskott med ambitionen att introducera och utveckla dessa perspektiv.³⁵

Attentatet mot Hiertas minne är förstås ett bidrag till presshistorien i den meningen att pressen som institution och dess ideologi står i fokus. Ambitionen är dock att introducera nya perspektiv i skärningspunkten mellan de här skisserade forskningsområdena. Studien kan därför också betraktas som ett bidrag till ett fält som kan kallas pressens mediehistoria. Mycket av det som producerats inom den traditionella presshistorien är inom detta fält att betrakta som empiri.

Mediebegrepp och mediehändelser

Att slå fast ett entydigt mediebegrepp är inte fruktbart; ett sådant blir lätt för snävt och ofta anakronistiskt (eftersom utgångspunkten vanligen är de traditionella massmedierna, det vill säga de som dominerade under 1900-talet). I den här boken är mediebegreppet empiriskt definierat: funktionen i den historiska situationen avgör. Boken utgår alltså från ett brett mediebegrepp.³⁶ Hiertas begravning, till exempel, ses som ett medium. Liksom många andra medier, bestod den i sin tur av en rad olika medieformer: själva processionen, fanorna, körsången, talen, åskådarna, till och med enskilda aktörer fungerade som medi-

er. Inom en del historisk kommunikationsvetenskap har man talat om rumsliga medier, och till dessa fört till exempel museer och statyer. Sådana medieformer har kallats informella, för att skilja dem från formella medier som press, radio och teve. Ibland har det informella mediebegreppet fått innefatta betydligt mer än vad som kommer att uppmärksammas i den här boken.³⁷ Det är alltså knappast längre kontroversiellt att se Hiertas gula kista som ett medium; redan träslaget ek förmedlade ju föreställningar om medborgerlighet och välstånd. Det ska också noteras att det i den här boken hela tiden rör sig om kommunikation med större grupper av människor. Allt är inte medier, i alla fall inte alltid.

Begravningen förmedlade förstås mycket annat men inte minst föreställningar kring den svenska pressen, till exempel att den förtjänade och verkligen åtnjöt folkets stöd och erkänsla. Vilken medieform som här spelade störst roll eller var den primära – tidningen eller begravningen – går inte att avgöra i någon generell mening utan beror på vilka frågor som mer specifikt ska besvaras.³⁸ För till exempel en del åskådare gjorde säkerligen begravningen i sig djupare intryck än artiklarna i pressen. De allra flesta tog å andra sidan del av händelsen uteslutande genom text och illustrationer i tidningarna. Alldeles oavsett förutsatte och påverkade medieformerna varandra. Den gestalt begravningen tog sig är otänkbar utan tidningarna; omfattningen av och vissa inslag i rapporteringen krävde i sin tur det publika evenemanget.

Sådana här iscensättningar kan kallas mediehändelser, och det intressanta är att försöka förstå hur medieformerna i en dynamisk interaktion har återverkat på och förstärkt varandra, liksom hur och av vem dessa händelser har regisserats.³⁹ Vidgas kronologin runt begravningen dras också andra medier in: Hiertas självbiografi och *Aftonbladet* präglade begravningsdagen. Händelsen går i sin tur igen i till exempel memoarer och den presshistoriska litteraturen; illustrationerna har reproducerats; förloppet har återberättats vid jubileer och tagits som mall för liknande tilldragelser; akademiska lärare har förmedlat den på sina föreläsningar; och den här boken hör givetvis också hit.

Bokens empiriska inriktning på mediehändelser, dessa organiserade och kollektiva företeelser, ska inte förstås så att dessa nödvändigtvis spelar större roll för våra föreställningar om pressen än andra typer av medieringar. Det vore väl så motiverat att fokusera på lågmäldare meningsproduktion: vad står det till exempel i barnens skolböcker?⁴⁰

Inte heller bör just dessa händelser – kongressen 1897, pressbesöket 1923 och utställningen 1945 – betraktas i första hand som en sorts historiska milstolpar med särskild signifikans. Däremot kan det hävdas att studiet av sådana händelser gör det möjligt att tydliggöra mekanismer och medieutbyten som hela tiden, men inte lika uppenbart, är för handen. De öppnar med andra ord blicken för mer generella aspekter. På samma sätt kan de föreställningar och värden de förmedlar ses som ett slags kondensat av pressens legitimitetsanspråk vid respektive tidpunkt. Det är visserligen unika händelser med sina speciella krav. Till exempel öppnades utställningen 1945 bara tre veckor efter krigsslutet. Detta satte givetvis sin prägel på evenemanget. Men det speciella kan lika gärna förstärka och synliggöra vad som finns där hela tiden. Och dessutom kan man mer allmänt fråga sig när historiens normalperioder egentligen infaller.

Att relativisera journalistiken, som ideologi och praktik

Den höga värderingen av tidningslitteraturen grundlades på allvar, åtminstone för svenskt vidkommande, i slutet av 1700-talet. Mediets själva existensberättigande låg, menade somliga då, i dess befordran av Upplysningen. Mediet ansågs nyttigt. Dess centrala roll för medborgerligt sanningssökande samtal och det allmänna bästa betonades ständigt.⁴¹ Mediets funktioner har förändrats väsentligt sedan dess. Det är minst lika mycket som skiljer de fyrsidiga, insändarfyllda och av boktryckare redigerade avisorna under 1700-talet från dagens industriellt producerade motsvarigheter, som det är som förenar dem. Den höga värderingen av mediet i sig har däremot stått sig, i stort sett med samma förtecken. Tidningspressen uppfattas ofta som inget annat medium som knuten till demokratiska och medborgerliga värden och funktioner. Tidningar hålls då för något gott och bra, och konsumtionen av dem anförs som ett mått på graden av demokrati och civilisation.

Alla är medvetna om att de enskilda tidningarna ofta kommer till korta, liksom om att de även har andra punkter på sina dagordningar än att befordra demokratin. Innehållet kritiseras ofta för ideologiskt färgade undertexter, dolda maktstrukturer, ytlighet, snöd vinningslystnad och sensationsmakeri. Men detta hindrar inte att föreställningen om

mediets *egentliga* bestämmelse är djupt förankrad, även bland kritiker-
na: pressen är till för demokratin, tycks man mena. Avsteg från detta
ses just som avsteg, övertramp, undantag. Mediet i sig tillhandahåller
den standard mot vilken innehållet bedöms.⁴² Denna standard uppfat-
tas med andra ord som evig, absolut och universell. Vad som är histo-
riskt och ideologiskt bestämda fenomen ses i stället som vore de givna
av Gud eller Naturen.

Medievetenskapen har ofta detta som en given utgångspunkt. Och
presshistorien tecknas inte sällan med denna, oftast oreflekterade eller
oartikulerade, utgångspunkt som ett långsamt förverkligande av idea-
len, ibland fram till någon viss punkt i historien efter vilken det går mer
eller mindre utför: från outvecklade och barnsliga former rör sig me-
diet mot sin sanna bestämmelse, och eventuellt sitt förfall. I inledning-
en till det tredje bandet av *Den svenska pressens historia*, det vill säga det
som behandlar perioden 1897–1945 och som också rymmer ett avsnitt
rubricerat ”Guldåldern”, sägs det rakt ut: ”Här har pressen nått sista
steget på utvecklingstrappan.”⁴³

Den typen av historieskrivning är, som jag ser det, mycket proble-
matisk, vetenskapligt förstås men också i fråga om dess politiska impli-
kationer. Forskningen måste i stället relativisera pressen, se den som
den historiska produkt den givetvis är, och ifrågasätta alla teleologiska
tolkningar. Pressmediet i sig har inte någon given roll att spela, och nå-
got förutbestämt mål har aldrig funnits.

Mycket kan förstås sägas om värden och ideal kopplade till press-
sen. (Tryck)frihet är ett centralt begrepp, liksom ansvar och den tredje
statsmakten. Mycket är återkommande och uppenbart. Annat är tids-
bundet och mindre självklart. Ibland har pressens samhällsansvar beto-
nats, ibland dess maktgranskande funktion. Än har rollen som folkkröst
dominerat, än den som folkledare. Det som vid olika tidpunkter fram-
hållits som traditionella ideal är många gånger inte så särdeles tradi-
tionellt. Föreställningarna har därtill rymt åtskilliga motsägelser eller
svårförenliga element. Pressen har på en och samma gång varit opi-
nionsbildare och opinionens representant; journalisten har varit både
bohemisk murvel och rättrådig riddare. *Attentatet mot Hiertas minne* vill
lämna ett bidrag till dessa föreställningars historia, till historien om
bilden av eller synen på pressen, till historien om pressens egen ideolo-
gi. Huvudsaken härvidlag är emellertid att uppmärksamma – det i och

för sig självklara – att det rör sig om just historiskt bestämda idéer, och inte om natur- eller gudagivna egenskaper kopplade till mediet i sig. Metoden för detta är just att fokusera på hur och av vem dessa föreställningar har kommunicerats i specifika situationer.

Våra föreställningar om tidningspressen har inte kommit till våra medvetanden av sig själva. Inte heller har de formats endast, eller ens i första hand, av våra egna erfarenheter som tidningskonsumenter. Tidningens innehåll och form spelar förstås roll. Men vad vi som läsare tar del av då vi läser en tidning – och att vi alls besvärar oss med att konsumera den – bestäms i hög grad av vår förståelse av pressen som institution. Denna förståelse har konstruerats och förmedlats också utanför spalterna. Som publik har vi dessutom – som exemplet med Hiertas begravning antyder – fungerat som aktör och resurs i denna konstruktion och förmedling.

Just pressen har haft möjligheter att forma bilden av sig själv som få andra. Journalisterna har i dubbel mening haft ordet i sin makt, både skrivfärdigheter och tillgång till en kanal, och givetvis är den metajournalistik som förekommer i tidningarna betydelsefull liksom de mer eller mindre medvetna iscensättningar som ständigt görs i vad som till vardags uppfattas som journalistik. Journalister skriver ofta journalistiskt om journalistik, och oavsett genre spelar det journalistiska subjektet eller pressen som institution inte sällan en framträdande roll.⁴⁴ Den här boken argumenterar likafullt för att våra idéer om pressen långtifrån bara kommer till oss via tidningsspalterna. Att förmoda något sådant vore i själva verket att överta och bekräfta en central del av självbilden, det vill säga föreställningen om tidningsmediets enorma makt att forma opinionen. Att institutionen tagit hjälp av en rad andra medieformer för att övertyga om den egna medieformens kraft saknar förstås inte ironiska poänger.

Denna iakttagelse innebär också en sorts relativisering, nämligen av den journalistiska praktiken: pressen har sysslat med mycket mer än att ge ut tidningar, och journalister har producerat mycket annat än tidningstext. Mängder av medieformer – från frimärken och föredrag till kongresser och statyer gjutna i brons – har på liknande vis som Hiertas begravning format samtidens och eftervärldens föreställningar om tidningspressen. I stället för att se dessa andra uttryck som undantag, specialfall eller företeelser utanför den egentliga journalistiken – vilket

återigen vore att överta dess självförståelse – betraktas de här som lika självklara inslag i den journalistiska verksamheten som att producera tidningstext. Tidningsmediet är med andra ord endast en av pressinstitutionens uttrycksformer.

Uttryckt på ett annat sätt: massmedierna, har det sedan länge hävdats, vinner sin egentliga makt genom att skapa en pseudoverklighet.⁴⁵ Rapporter om exempelvis folkmassor spelar större roll än de faktiska massorna. Åtminstone fyra aspekter kan urskiljas, och det som är utmärkande för de händelser som står i fokus i fallstudierna, jämfört med flertalet andra arrangerade händelser (en demonstration, till exempel, iscensatt av någon organisation och med syftet att ändra den politiska representationen), är att pressen spelar förstafiolen i samtliga fyra avseenden. För det första iscensätts verkligen en händelse med pressen i fokus: en *journalistkongress* arrangeras, en *pressutställning* ordnas. *Tidningsrapporterna* färgar, för det andra, både själva iscensättningen och hur denna faktiskt upplevs, av deltagare och åskådare. För det tredje är arrangören *pressen*. Och för det fjärde är ett mer eller mindre explicit och medvetet syfte att stärka *pressens* legitimitet (vilket givetvis inte utesluter andra syften). Men sambanden får alltså inte betraktas som statiska eller enkelriktade. Också de iscensatta händelserna liksom deras olika publikar är medier som bestämmer hur tidningarna och pressen kommer att upplevas (och också hur de faktiskt kommer att ta sig uttryck och agera). Även dessa andra medier skapar, om man så vill, en pseudo-verklighet. För att självvåldigt låna Marshall McLuhans berömda fras och dra resonemanget till sin spets: mediet (det vill här säga: pressen) är budskapet. En kongress, ett pressbesök, en utställning är medier.⁴⁶

Historien, historiografin och arkivet

Varken Gud eller Naturen används särskilt ofta i den självbekräftande retoriken. Betydligt vanligare är just hänvisningar till Historien. Men det historiska inslaget är inte alltid explicit; utsagor om pressens roll och funktion söker däremot nästan alltid implicit stöd i en tradition och ett historiskt sammanhang. Nuet framställs direkt eller indirekt som en naturlig följd av en sorts evolutionshistoria, vilket för den skull inte utesluter hjältar eller brytpunkter – ”pärlor trädde på en berättar-

tråd”, för att låna från Benedict Anderson.⁴⁷ Pressen är i denna typ av teleologisk historieskrivning redan från 1600-talet på väg mot sin demokratiska funktion, och en figur som Hierta hjälper utvecklingen på traven. Det *nu* som utvecklingen betraktas från står ofta högst; framstegen har fortsatt. Reservationerna vid begravningstillfället mot det tidiga *Aftonbladets* hätska stil, som noterades inledningsvis, fungerade till exempel så. Ibland antyds även en föreställning om historiens slut; mediet framställs som färdigutvecklat.

Nuet tillskrivs dessutom ofta i sig en historisk betydelse, det vill säga de typer av iscensättningar som här studeras beskrivs och uppfattas som historiskt signifikanta. ”Hvem hade väl för en 40 år tillbaka kunnat föreställa sig att Lasse Hierta skulle komma att följas till grafven af konungens ministrar och af öfverståthållaren i Stockholm?”, hette det till exempel i *Fäderneslandet*.⁴⁸ Och kallas en händelse ganska unisont för historisk, är den det. Utsagorna blir självbegränsande. Genom att tidningarna påstår att något av betydelse verkligen händer, är det just det som sker. Det är förstås rimligt att även i ett efterhandsperspektiv tillskriva begravningen en symbolisk roll vad gäller pressens status. Och givetvis spelade Hiertas faktiska verksamhet som publicist roll; hans livsverk hade otvivelaktigt betydelse. Men erkännandet kom knappast av sig självt. I den mån begravningen ska ses som en symbol, beror det på att den *gjordes* till en, både i och utanför spalterna. Genom skapandet av denna symbol – via en rad medier och deras publik – erövrades i någon mån omvärldens föreställningsvärld, och därigenom befästes nya värden.

Hur vi ser på pressen – i vår samtid och i ett historiskt perspektiv – beror på hur denna press är och hur den har varit. Våra samtida erfarenheter präglar vår syn på historien, och våra bilder av det förflutna påverkar våra samtidsbedömningar. Våra föreställningar kring pressen är med andra ord historiskt betingade. Men de är också och inte minst historiografiskt bestämda. Historien kommer inte till oss oförmedlad. Vi betraktar pressen så som historieskrivningen om den har lärt oss att betrakta den. Ges historieskrivning en vidare mening än akademisk forskning, är den allt överskuggande producenten av presshistoria pressen själv, och problematiken i denna bok kan i stort få hamna under den gamla rubriken ”Segrnarnas historia” eller betraktas i termer av Eric Hobsbawms ”invention of tradition”: kring Hiertas begravning, till ex-

empel, presenterades en tolkning av historien. En historisk kontinuitet iscensattes vilken inpräntade vissa värden. Huruvida denna kontinuitet var faktisk eller inte spelade mindre roll. Huvudsaken var att den svarade mot en samtida situation.⁴⁹

Perspektiven anknyter även till den forskning om historia och minne som inte minst utgått från Jan Assmanns *Das kulturelle Gedächtnis* från 1992, i vilken han skiljer mellan individuellt, kommunikativt och kulturellt minne.⁵⁰ Sedd på det viset handlar *Attentatet mot Hiertas minne* om hur en medieinstitution minns sitt förflutna, och om hur den aktivt och genom en rad medieformer strävar efter att integrera dessa minnen i ett bredare kulturellt minne.

Också de mest grundläggande förutsättningarna för detta minnande och denna historieskrivning ska något beröras. Inspirationen kommer från den så kallade mediearkeologin, företrädesvis på tysk botten och utgående från Michel Foucault.⁵¹ Historien kommer heller inte till historieskrivaren oförmedlad. Givetvis är denne beroende av den historieskrivning som finns. (Den som vid begravningen 1872 ville teckna en bakgrund var inte minst hänvisad till Hiertas självbiografi.) Men historikern fogar oavsett detta beroende inte bara samman empiriska fakta till historisk kunskap. Byggmaterialet är i stället olika mediala ut-sagor (till exempel årgångarna av *Aftonbladet* under Hiertas egid). Man kan tala om en historiens medialitet, och mellan historien och historikern finns arkivet.

En anledning till att pressen tillskrivs en så betydelsefull roll är att den – eller rättare: dess uttryck i tidningsform – låter sig arkivera i en helt annan utsträckning, med en helt annan systematik och tillgänglighet än andra medieformer. Faktum är väl att de flesta andra medieformer eller fora en medborgare kommer i kontakt med helt enkelt har gått upp i rök. Många andra av historiens massmedier är antingen efemära eller styvmoderligt arkiverade. Ett till slutet av 1800-talet så centralt men i efterhand betydligt mer svårtillgängligt massmedium som det allmänna kungörelsesystemet – varigenom myndigheterna nådde allmänheten via predikstolen – har tills nyligen nästan helt negligerats när fråga varit om till exempel inrikesnyheter.⁵² Ofta framhålls tidningarnas dagsländekaraktär – och det är just den som menas förläna pressen dess betydelse. Ett tidningsblad väger lätt men det visar vartåt det blåser, brukar det heta.⁵³ I själva verket spelar tidningarna en enorm

roll för historieskrivningen, samtidigt som många andra verkligt efemära medieformer förbises i analyser av både vår samtid och vår historia. Det är med andra ord bara alltför lätt för historikern (professionell eller inte) att överföra sin egen situation, där han eller hon sitter i arkivet (bokstavligen eller metaforiskt), till de miljöer och aktörer i historien som studeras.

Arkivet bestämmer vårt kollektiva minne och ordnar det hierarkiskt. Arkivet strukturerar och normerar. Det betingas delvis av rent praktiska, materiella orsaker. Somligt – som en begravning – går helt enkelt inte att bevara. Annat – som ett brev som skildrar samma begravning – finns där kanske av en slump. Men också ideologiska och identitetspolitiska faktorer styr. På ett övergripande plan och historiskt sett handlar det om skriftens särställning. Pressen har därtill bidragit till att arkivera och underlätta ett studium av sig själv. Bibliografier har beställts och finansierats. Arkiv har byggts upp. Pengar har skänkts till forskningen (inklusive den här föreliggande).⁵⁴ Det finns ingen anledning att betrakta detta endast som medvetna åtgärder i en legitimitetskamp och misstänkliggöra dessa för forskningen så nyttiga anstalter. (Inte heller bör det förmodas att pressfolk i gemen är varma arkivtillskyndare och forskningsfinansiärer.) Däremot påverkar de förutsättningarna för historieskrivningen, och givetvis bör dylika initiativ betraktas också som monumentala manifestationer som fungerar symboliskt. En medvetenhet om att arkivets organisation och tillgänglighet knappast är ”naturlig” eller på något enkelt sätt återspeglar gångna tiders medielandskap är nödvändig.

Mediespecifika begränsningar, legitimitetspolitiska överväganden och historiska produktionsförhållanden präglade dokumentationen av till exempel Hiertas begravning och har därigenom format också mediearkivets innehåll och uppbyggnad. Det huvudsakligaste källmaterialet för den som vill studera begravningen är tidningstext. Det finns visserligen annat, men hur mycket förberedelsematerial och korrespondens som än kan ha producerats är händelsen i sig inte bevarad. Folkmassorna har skingrats, och blommorna är länge sedan bortvissnade. Vi kan aldrig uppleva händelsen den 1 december 1872 på samma sätt som den som betraktade den från ett fönster på Drottninggatan eller trängdes vid Nya kyrkogårdens grindar. Men det faktiska källäget betyder alltså inte att vi behöver överta ”mediearkivets” hierarki – eller stänga

av vår forskande fantasi – när vi ska förstå pressen i ett historiskt sammanhang. Det innebär bara att vi ska vinnlägga oss om att inte okritiskt förväxla källmaterialet med studieobjektet, att vi ska bemöda oss om att inte blanda samman vår egen position med någon av de historiska publikernas. Det handlar om att försöka se bortom den historia som ligger färdig i arkivets mediala representationer. I ett tidningsarkiv finns tidningar, inte pressen. Den har manifesterat sig även i en mängd andra former. En sorts mediearkeologisk medvetenhet är central för denna bok.

”Pressen” och andra meningsproducenter

Att en central aktör i sammanhanget är pressen själv har framgått och kräver ingen vidare argumentation – och detta gäller inte bara i så tydliga exempel som fallstudierna. Den makt pressen har kan i första hand beskrivas som en beskrivningsmakt, och denna omfattar även beskrivningen av den egna verksamheten. Liksom vilken annan institution eller samhällsmakt som helst är pressen angelägen om att forma omvärldens bild av sig själv. Förhållandet är i själva verket mer tvingande än så: all form av maktutövning *innefattar* och *kräver* en självlegitimerande meningsproduktion. Makten måste ta gestalt för att kunna föreställas och begripas; den måste symboliseras för att kunna erkännas och respekteras.⁵⁵ Detta kan översättas också till en individnivå: vi har alla behov av att presentera oss själva, och vi gör det delvis genom vår yrkesidentitet. Vi behöver alla – om vi så är journalister, forskare eller annat – skapa mening kring vår egen professionella verksamhet.⁵⁶ Produktionen av självbilder är med andra ord självklar ur såväl ett makt- eller slätt marknadsföringsperspektiv som ett rent mänskligt. Det finns sålunda ingen anledning att moralisera över iscensättandet i sig. Att identifiera självbilderna som just självbilder och i stället erbjuda kritiska korrektiv framstår därför inte som mindre angeläget.

Pressen är en omöjlig singularis. Det hindrar emellertid inte att det finns och har funnits föreställningar om den, att vi kan tala om den i bestämd form och rentav skriva böcker om den. Däremot är de föreställningar vi gör oss sällan entydiga; de rymmer oftast inneboende spänningar, svårförenliga element. På samma sätt agerar förstås pressen

aldrig unisont, som en helt väldefinierad aktör. I stället rör det sig om ett mer eller mindre samstämmigt kollektiv, stundom uttryckt genom någon mer eller mindre allmänt erkänd organisation. Enskilda aktörer (journalister likaväl som tidningsföretag) kan också, med varierande framgång, ikläda sig rollen eller mer oavsiktligt fungera som representer. Svårigheten, eller det omöjliga i att exakt fixera ”Pressen” är här ingen brist. Ett tentativt och öppet begrepp är i stället en förutsättning för analyser av de alltid pågående förändringarna. En intern kamp pågår ständigt om just vad som hör till pressen med stort p och vad som inte gör det.

Motsättningar och glidningar kommer sig även av att de inblandade aktörerna inte endast eller ens i första hand alltid agerar just med pressens legitimitet för ögonen. *Aftonbladet* hade förstås en egen agenda vid Hiertas begravning, delvis skild från släkten Hiertas eller *Dagens Nyheter*. Och givetvis handlade det inte uteslutande om självlegitimering. Men också sorg och saknad kan fylla denna funktion. På samma sätt kan de självbekräftande försöken att tolka historien visserligen ha bottnat i en aldrig så uppriktig vilja att förstå samtiden och hitta vägar framåt. De fenomen som här står i fokus får alltså inte reduceras till endast ett strategiskt spel. Men om det ofta handlar om outtalade eller rentav omedvetna uttryck för legitimitetssträvanden – närmast bieffekter vid uttryck av sorg eller glädje – saknas å andra sidan inte rakt motsatta inslag. Pressens anseende och status är ett kärt ämne som stått på dagordningen åtminstone sedan förra halvan av 1800-talet. Mått och steg, öppet deklarerade eller överenskomna i de tysta, har tagits i akt och mening att höja detta anseende. I fallstudierna är det tydligt att där finns ett mycket medvetet inslag av marknadsföring av de egna idealen.

Att på det här viset differentiera ”Pressen” och öppna även för mer oavsiktliga effekter räcker emellertid inte. Till problematiken hör också att den heterogena och nebulösa pressen ingalunda saknat bistånd från andra meningsproducenter. Faktiska publikers hör som vi sett hit. Men inte endast en stor publik är viktig. Lika betydelsefulla är publikers med hög social eller professionell prestige.⁵⁷ I Hiertas liktåg deltog som antytts även några statsråd och enligt uppgift också vetenskapsmän och konstnärer. Politiker har många gånger tackat pressen sedan dess, historiker har genom åren skrivit mängder av äreminnen över framstående tidningsmän, och författare, målare och skulptörer har lämnat sina

bidrag. Sedda ur det här centrala perspektivet av pressens legitimitetssträvanden kan man tänka sig åtminstone två grundläggande förklaringsmodeller. Andra aktörer, presseexterna meningsproducenter kan vi kalla dem, bidrar för det första, därför att de är engagerade i samma projekt och delar pressens värderingar, och för det andra, därför att de får något i utbyte. Det ena utesluter inte det andra. Uppfattas till exempel pressen som en motor i ett nationellt framstegsprojekt, vill man – om ett sådant projekt anses gott – understödja denna kraft. Är man tillmötesgående och förstående, kan man hoppas få betalt med samma mynt, eller kanske bara i reda pengar.

Att externa meningsproducenter delar pressens värderingar är delvis en produkt av dess historiska legitimitetssträvanden; dess iscensättningar har haft effekt. Pressen har inte bara hos allmänheten (och sina egna utövare) utan också bland forskare, politiker och industrimän framgångsrikt skapat sig ett starkt varumärke. Enkla spridningsmodeller – som ringar på vattnet från något slags internt propagandaministerium – beskriver emellertid illa det betydligt mer komplexa samspillet. Det rör sig snarare om ett slags legitimerande rundgång; ömsesidig nytta och gemensamma intressen mer än uteslutande konkurrens är ett ledmotiv i den här boken. Dessutom flyter gränserna. Politikern kan samtidigt vara (och har ofta varit) publicist; tidningsmannens gode vän är kanske historiker; industrimannen och utgivaren har gemensamma politiska och ekonomiska intressen. Överlappningarna är många, och sociala nätverk spelar utan tvivel en mycket stor roll.⁵⁸

Interna intresse motsättningar och externa meningsproducenter sätter förstås sin prägel på den självbild som marknadsförs. Det kan liknas vid förhandlingar med resulterande kompromisser, ses som en bourdieusk kamp om kapital och etablering och upprätthållande av ett fält, eller beskrivas i termer av hegemoni. Detta gäller emellertid inte endast samhällets eliter utan också den större publiken, den så kallade allmänheten. Den låter sig inte endast passivt mata med vad som helst – i synnerhet inte om den, som i fallet med Hiertas begravning, också ska agera i skådespelet. För att den iscensatta självbilden ska gå hem måste den slå an dominerande värderingar i samtiden; när det handlar om att legitimeras ett massmedium spelar massan en aktiv roll.

Snarare än att beskriva problematiken som bilder som *sprids* genom *en* kanal av *en* väldefinierad aktör, handlar det med andra ord om ett

ömsesidigt utbyte mellan olika medier och olika aktörer. Olika publiker har varit resurser för pressen likaväl som pressen varit en resurs för dem. I stället för att separera den egentliga journalistiken, meningsproduktionen kring pressens ideal och olika publikers reception som välavgränsade områden, ses de här som konstituerande varandra.

De värderingar som iscensätts uppfattas många gånger inte som värderingar, varken inom pressen eller utanför den. Det är den här bokens grundproblem. Kallt kalkylerande och försåtliga friseringar är alltså endast en liten del av fenomenet. Mest av allt handlar det om ett slags inneboende logik, om strävanden oupplösligt förenade med samhällsinflytande, makt och ekonomiska intressen på en nivå och (yrkes)identitet på en annan. Denna logik kan med nödvändighet inte operera oberoende av de publiker och de medier den engagerar. Att det endast sällan handlar om ren och skär propaganda gör emellertid inte fenomenen mindre viktiga att studera, bara ibland svårare att identifiera.

Kongressen, besöket, utställningen

Fältet är alltså vidsträckt. Det slags mediehändelser som fokuseras i bokens fallstudier kan, som sagt, inte i någon allmän mening sägas vara viktigare att förstå än andra former av meningsproduktion kring och iscensättningar av den svenska pressen. När det handlar om att ringa in ett tämligen oprövat område, kan det emellertid hävdas att här finns metodologiska vinster att göra, utöver vad fallstudier allmänt sett erbjuder för möjligheterna till fördjupning och konkretion. Händelserna öppnar blicken för mer generella aspekter av frågor kring pressens legitimitet, självbild och marknadsföring. Att den egentliga journalistiken, spridningen av dess ideal och publikernas reception alltid konstituerar varandra blir här extra tydligt. Till exempel rör det sig om i vissa avseenden klart propagandistiska inslag, samtidigt som beroendet av andra meningsproducenter är uppenbart. Och någon tydlig gräns för var dessa händelser slutar och rapporteringen om dem i tidningarna tar vid är omöjlig att dra.

Inriktningen gör också att den nebulösa ”Pressen” tar hanterlig gestalt i olika organisationer och kommittéer uppburna av specifika personer. Den rena slagordsnivån, som det ofta handlar om, erbjuder i all sin ytlighet föreställningar och attityder i koncentrat, en sorts fixera-

de ideal förevigade i texter, bilder eller brons. Detta betyder emellertid alls inte att bilden är endimensionell eller entydig. Där finns hela tiden spänningar, och de manifesta uttrycken är alltid en produkt av förhandlingar och kompromisser, vilket framgår av bland annat protokoll och annat förberedelsematerial. Det blir därför möjligt att identifiera både de gemensamma intressena, vilka aktörer som dominerat och vilka som haft svårare att göra sig hörda. Kanske finns det även en pedagogisk poäng: få kan blunda för att till exempel en påkostad utställning hade syften utöver att underhålla och opartiskt undervisa – i synnerhet som organisatörerna till och med lät protokollföra sådana syften. En sådan insikt kan öka mottagligheten för att identifiera problematiken också inom mindre uppenbara områden.

Något ska också sägas om valet av just dessa händelser: den internationella journalistkongressen 1897, pressbesöket 1923 och pressutställningen 1945. Ett visst godtycke tillstås. Men till att börja med rör det sig som om mediehändelser av en viss kaliber. Ingen av dessa händelser gick den tidningsläsande allmänheten förbi, var den än befann sig i riket. Endast pressutställningen 1945 var explicit ägnad ”Den svenska pressen”, men även under kongressen och pressbesöket kan denna sägas ha spelat en så självklar huvudroll, att det är svårt att överhuvudtaget identifiera några motsvarande mediala tilldragelser.

Ekecrantz och Olsson menar att ”institutionaliseringen av de journalistiska praktikerna” i Sverige skedde gradvis under decennierna efter första världskriget.⁵⁹ Processen kan, det visar det följande, sägas ha börjat långt tidigare. I synnerhet om man, som jag argumenterar för här, vidgar innebörden av journalistisk praktik. De första och i huvudsak misslyckade försöken till organisering bland redaktörer under 1830-talet kunde till exempel vara en startpunkt. Det går förstås också att argumentera för att processen aldrig avslutas utan alltid fortgår och anpassas till nya historiska situationer. Att upprätta respektive att upprätthålla institutionen skiljer sig härvidlag inte så särdeles. Historien tar inte slut: som framgår redan i prologen anses till exempel ceremoniella ritualer runt en 1800-talsikon fortfarande som relevanta inom Publicistklubben, och jag återkommer till den pågående legitimitetshistorien i det avslutande kapitlet. Den period fallstudierna ramar in, 1897 till 1945, kan inte desto mindre beskrivas som särskilt formerande, och tillsammans beskriver de en betydelsefull historisk förändring. På den

bombastiska Stockholmsutställningen 1897 representerades den svenska pressen genom en tämligen oansenlig utställning, och den samtidigt anordnade journalistkongressens absoluta glansnummer utgjordes av den fest Oscar II bjöd in till på Drottningholm. Maskineriet 1945 var väloljat: Skansenutställningen var skickligt marknadsförd, storslagen och professionellt arrangerad, och arrangörerna kunde under förberedelsearbetet fråga sig om de alls skulle bry sig om att bjuda in statsministern. Det gjorde de verkligen, jämte några kungligheter, men vem som utformade gästlistan rådde det alltså knappast något tvivel kring. 1897 präglades av en viss ödmjukhet och stor hänförelse över det erkännande man bestods; 1945 togs pressens betydelsefulla samhällsroll för självklar av alla inblandade aktörer.

Att Publicistklubben – visserligen grundad redan 1874 men landsomfattande först just 1897 – var huvudarrangören bakom samtliga dessa mediehändelser har inte varit ett urvalskriterium. Det får snarast betraktas som ett tänkvärt empiriskt resultat. Att verka för institutionens legitimitet och anseende har varit och är alltjämt en av klubbens viktigaste uppgifter (och inte bara, som det heter officiellt, ”att slå vakt om tryck- och yttrandefriheten och att främja debatt”⁶⁰). Sammanslutningen kan, med en term från vetenskapssociologin, förstås som en så kallad gränsorganisation.⁶¹ Att det är svårt att hitta motsvarande jippon både före och efter antyder också det historiskt specifika med perioden, låt vara att årtalen 1897 och 1945 inte får ses som några absoluta gränser. Att den offentliga kulturen i någon allmän mening har förändrats, måste givetvis också vägas in. Detsamma gäller radions och televisionens frammarsch, och förstås internets. Likafullt är fallstudierna väl ägnade att bidra till att nyansera även vår förståelse av motsvarande samtida fenomen. Nationsformering, demokratigenombrott, folkhemsbygge och professionaliseringssträvanden var uppenbara beståndsdelar i den retorik som omgav fallstudiernas händelser och de värden som knöts till pressen. Trots tendenser som nationalstatens upplösning, folkhemmets nedmontering, de utmaningar demokratin ställts inför under de senaste decennierna och vad som kallats en journalistikens de-professionalisering, är mycket av retoriken alltjämt densamma. Pressen gör anspråk på att vara den tredje statsmakten och demokratin förutsättning, och anspråken har hög acceptans. Däremot kommer retoriken numera till uttryck i andra former, inte alltid lika lätta att identifiera.

Fallstudierna ska emellertid inte i första hand läsas som en sammanhängande historia. Var och en lägger delvis tonvikten på olika aspekter. 1897-studien kretsar till stor del kring samspelet med olika publik, från den så kallade allmänheten till utställningsorganisationen och majestätet. Pressbesöket 1923 kopplar inte minst legitimitetssträvanden till en specifik internationell situation och till idén om neutraliteten. Analysen av utställningen 1945 ägnar i sin tur större uppmärksamhet åt de interna förhandlingarna och kompromisserna. För att ge relief åt startpunkten runt sekelskiftet 1900 behandlar det följande kapitlet huvudsakligen tiden dessförinnan i syfte att klarlägga en del grundläggande förutsättningar.

Snarare än om en inventering handlar *Attentatet mot Hiertas minne* om att teckna de stora dragen och om att lyfta fram de principiella problemen. Att perspektivet är lika samhällsrelevant som det är inomvetenskapligt angeläget har varit drivkraften.

”PASSIVA” KONSUMENTER OCH ”PROFESSIONELLA” PRODUCENTER, 1800-TAL

FÖRESTÄLLNINGEN ATT MEDIALT deltagande är ett för vår tid nytt fenomen har med rätta kritiserats. En annan missuppfattning har emellertid då ofta övertagits, nämligen att en skarp gräns mellan produceter och konsumenter verkligen föreligger i fråga om de så kallade traditionella massmediernas historia. Förkärleken inom nyare mediehistorisk forskning för mindre studerade eller rent förbisedda medieformer som utställningar, museer och fonografer innebär en risk att den etablerade historieskrivningen om de traditionella massmedierna accepteras alltför okritiskt. Bakgrunden till den slentrianmässiga användningen av termen ”media”, till exempel, är inte de traditionella massmedierna i sig; bakgrunden är snarare den etablerade historieskrivningen, det vill säga historiskt konstruerade föreställningar om de traditionella massmedierna.

Inom den så kallade nya filmhistorien finns en etablerad medvetenhet om de performativa aspekterna av publiken och av de kulturella praktikerna som omger mediet.⁶² Även från andra håll har ”myten om interaktiviteten” som något exklusivt för vår tids nya medier ifrågasatts.⁶³ Historiska studier av andra så kallade massmedier – som pressen, radion och televisionen – är emellertid fortfarande tämligen begränsade i sitt intresse för publiken. Det handlar oftast om att räkna läsarna, lyssnarna och tittarna, och om frågor kring deras sociala tillhörighet. Även om ingen på allvar i dag tror att mediepubliker någonsin varit fullständigt passiva, förstås deras aktivitet sällan i termer av fak-

tiskt deltagande i respektive medium utan snarare som ett aktivt tillägnande av medieinnehåll, vilket möjligen resulterar i handlingar utförda någon annanstans, vilka i sin tur kan ha en indirekt effekt på framtida medieinnehåll. Detta gäller inte minst i studier av tidningspressen. Det finns förstås undantag. John Hartley, till exempel, har argumenterat för uppfattningen att journalistik är ”meaning” och ”readership”.⁶⁴ Och Bridget Griffen-Foley har spårat läsarengagemang och -aktörskap i tidskrifter från 1880-talet fram till i dag, för att ”visa att medieproducenter har upplöst föreställningen om den passive mediekonsumenten i över ett sekel”.⁶⁵ Den iakttagelsen är viktig. I det här kapitlet ska jag lägga ytterligare ett sekel till den historien samt diskutera inte bara denna upplösning utan hur föreställningen om den passive mediekonsumenten i sig har etablerats. Dessa historiska förändringar är nämligen helt avgörande för bokens tema, legitimitetsskapandet hos den samhällsinstitution vi kallar pressen.

I sitt första nummer, den 3 januari 1795, adresserade *Linköpings Bladets* utgivare sina läsare så här: ”Anledning, blott anledning, til en emot Stadens och Ortens värde någorlunda swarande Tidning är gifwen: det må bero af Wettenskapernes, Witterhetens och de wackra Konsternes Idkare at befordra mitt ändamål!”⁶⁶ Det tidningsideal som detta var ett uttryck för hade varit etablerat och praktiserat i decennier. Upplösningstidens tidningsutgivare inte bara öppnade sina spalter för läsarmedverkan; de uppfattade det som sin skyldighet att trycka vad den läsande publiken skickade in (så länge detta inte stred mot lagen, religionen eller goda seder).

Svensk presshistoria har förstås sina särdrag. Poängen här har emellertid bäring också utanför Sveriges gränser. Tematiken är inte särdeles välstuderad, men den kan följas även på andra håll. I Londontidningen *Daily Universal Register* (som snart skulle byta namn till *Times*) kunde man den 1 januari 1785 läsa hur en tidning ”skulle likna ett värdshus, där ägaren är skyldig att låta resenären göra bruk av huset, så länge denne var beredd att betala för det”. Dallas Liddle, som observerat detta, fortsätter med att jämföra 1700-talets ”ödmjuka värdshusvärd” med det ”auktoritära publika orakel” som trädde fram under det följande seklet.⁶⁷

Varje skarp gräns mellan producenter och konsumenter är dömd att upplösas när den provas på olika historiskt specifika medieförhål-

landen.⁶⁸ Utsagor som hävdar motsatsen – som Nicholas Negropontes skarpa distinktion mellan ”passiva gammelmедier” och ”interaktiva nya medier” i *Being digital* från 1995 – kan emellertid inte förstås endast som historisk okunskap på ett personligt plan.⁶⁹ Frågan är i stället var dessa föreställningar kommer ifrån. I den historiskt orienterade forskning som velat nyansera föreställningen om det alltigenom revolutionära i vår egen mediala situation har det varit vanligt att försöka visa hur olika passiva medieåskådare transformerats till aktiva publik. Hur gjordes till exempel utställningsbesökaren till en aktiv medskapare? Men också den omvända frågan förtjänar uppmärksamhet: hur har en deltagande publik förvandlats – i retoriken och/eller i praktiken – till en passiv åskådarmassa? Med andra ord: hur har dessa gränser mellan medieproducenter och mediekonsumeter – vilka nu tas för givna av många av den digitala tidens uttolkare – skapats? Vem skapade dem? När? Och varför?

Detta är förstas ett långtgående frågebatteri, och här kan bara några få men viktiga drag i historien och historieskrivningen belysas: upplysningstidens redaktörsideal och tidningspraktiker kommer att diskuteras med avseende just på deltagarelementet. Och nedgången för dessa ideal och praktiker, under vad som ofta kallas den moderna pressens genombrott under 1820- till 1840-talet, kommer att betraktas i ljuset av de självlegitimerande ambitionerna hos tillskyndarna av denna nya sorts tidningspress. Dessa strävanden tog sig uttryck på en rad sätt, från att helt enkelt ignorera en föregående tids ideal och praktiker till att betona, ja rentav överdriva, den icke-deltagande karaktären i det egna projektet. Dessa moderna redaktörers beskrivningar av både historia och samtid har haft ett mycket stort inflytande ända fram till i dag.

Från upplyst deltagande till liberal professionalism

Under andra halvan av 1700-talet etablerades ett medborgerligt tidningsideal. Detta ideal tog sig inte bara framgångsrikt uttryck i en praktik; det är riktigare att hävda att det formerades just genom en praktik. Tidningsutgivare uppfattade det ofta bokstavligen som en plikt att publicera vad läsarna skickade in till tidningen, och läsarna menade sig ha den motsvarande rättigheten att bli publicerade. Det finns till och

med exempel på uppfattningen att detta var en lagstadgad rätt, vilket det alltså aldrig var.⁷⁰ Tidningen skulle med andra ord inte endast återspegla eller representera ett allmänhetens samtal utan faktiskt utgöra detta samtal.

Lisa Gitelman har föreslagit ett mediebegrepp som opererar på två plan. Ett medium är dels en teknologi som möjliggör kommunikation, dels en uppsättning tillhörande ”protocols”, det vill säga sociala och kulturella normer och praktiker som associeras med teknologin ifråga.⁷¹ Dessa *protokoll* är vad jag här har kallat ett ideal och dess praktik. I ett prospekt för en tidning 1793 uttrycks deras kärna så här:

Man skulle få se et dylikt Dag eller Weckoblad öppna likasom en ständig conversation emellan Ortens Inbyggare, där alla äga tillfälle, at upplysa och förnöja hwarandra, samt den Förnämsta med den Ringaste, njuta lika Rätt at höja sin Röst, till både Allmänt och Enskilt bästa.⁷²

Den medborgerliga tidningslitteraturens protokoll formades av en rad faktorer. Föreställningen om tryckfriheten som i första hand en *kollektiv* frihet var avgörande, liksom synen på censuren som också ett positivt korrektiv och tron på en absolut sanning. Till detta kom negativa konnotationer hos begrepp som opinion och parti. Grundläggande var även en nog så hegemonistisk ideologi, en opolitisk politik, en alltförlösande Upplysning, uppbumen framför allt av den traditionella eliten, det vill säga adeln och prästerskapet. Denna upplysning närmast krävde av den gode Medborgaren att denne skulle ta aktiv del i samhällsfrågorna.⁷³ Tidningslitteraturen kunde ibland apostroferas som ”den Periodiska Upplysningen”, och Immanuelns Kants berömda appell i sitt svar år 1784 på frågan vad upplysningen är – att det var en medborgerlig plikt att göra offentligt bruk av sitt förnuft – var snarare typisk än originell.⁷⁴ *Rätten* att delta var alltså samtidigt en krävande *plikt* att verkligen göra det. Och tiden var överhuvudtaget eklektisk och kollektiv, ännu inte så påverkad av romantiska idéer om originalitet och individualitet.⁷⁵

På ett mer praktiskt plan präglades den medborgerliga tidningslitteraturen av boktryckare som saknade de kulturella resurserna att själva fylla sina blad. Det finns exempel på tryckare som kraftfullt motsatte sig att bli titulerade tidnings*skrivare* – de var *tryckare* eller *utgivare*, varken mer eller mindre. På 1760-talet, när en tidning enligt en läsare började

visa tecken på nedgång, utbrast denne: ”Hvem skal jag derfor skylla? Icke Boktryckaren ty hans sak är at trycka, men icke at skrifwa. Det ankommer således på de lärde och witra ibland dess [stadens] medborgare at tildela honom sådant som kan förnöja en Allmänhet.”⁷⁶

En förutsättning för denna medborgerliga tidningslitteratur var dess historiskt specifika produktions- och distributionsvillkor. En upplaga på tre till fyra hundra exemplar kunde betraktas som en framgång; detta i städer med som regel mindre än tio tusen invånare. Tidningarna saknade dessutom ofta lokal konkurrens. Och även om tidningsmediet existerat i över hundra år, upplevdes de här diskuterade avisorna av sina publikere i mycket som ett nytt kommunikationsätt, som nya medier.

I princip var dessa upplysningstidningar öppna för alla; i praktiken fanns det däremot höga sociala och kulturella barriärer, inklusive utslutningar på grund av kön. Och de radikala dragen i upplysningen får inte överskattas; i grunden rörde det sig om en moderat reformrörelse, som var religiöst förankrad och som verkade inom de etablerade maktstrukturerna. Det tämligen konservativa innehållet och de geografiska och sociala begränsningarna gör emellertid inte de deltagande elementen i denna tidningslitteratur mindre påtagliga, vare sig som ideal eller som praktik.

Detta kom hursomhelst att förändras i grunden från slutet av 1700-talet till omkring mitten av 1800-talet. Protokollen transformerades. Orsakerna var flera; några ska här kort skisseras. I och med franska revolutionen och napoleonkrigen ökade både tillgången på dramatiskt stoff och efterfrågan på nyheter markant. Medborgarna var nyfikna, artiklarna begärliga. Politisk radikalism och kittlande gudlösheter sålde, liksom krig och våld. Denna nyhetsflod krävde utrymme, bokstavligen på bekostnad av annat stoff i tidningarna såsom insända reflektioner och upplysningar. Urvalet och översättningen – vanligen från tyska och franskspråkiga holländska tidningar – sköttes vidare, antingen direkt eller på beställning, av en person, tidningsutgivaren. Utgivarrollen kan på så vis sägas ha börjat professionaliseras. Utgivaren och tidningens innehåll kopplades starkare till varandra. Ett tecken på detta, som samtidigt skvallrar om den franska kopplingen, är det snabba genomslaget under 1790-talet för ordet *redaktör*.

Nyhetsvärderingen var som regel ännu inte politisk. Dramatiken på kontinenten behövde ingen vidare vinkling för att sälja, och opartiskhet

var fortsatt ett explicit ideal. Men eftersom ”utrikes nyheter” var synonymt med ”politiska nyheter” kan denna förskjutning ändå beskrivas som en politisering. Politiska tidningar, som man började kalla dem, skulle per definition, hur märkligt det än kan låta i våra öron, vara opartiska.⁷⁷ Samtidigt började emellertid en äldre förståelse av politikbegreppet – ett kunskapsområde som sysslade med sant och falskt – gradvis att förskjutas mot en modern förståelse av ideologi, styrd av åsikter och upptagen inte med ordning utan med förändring, en begreppsförskjutning som givetvis fick näring från vad som faktiskt utspelade sig i dessa nyheter. På ett begreppsligt plan, och om vi betraktar hela förra halvan av 1800-talet, ersattes den allförenande Upplysningen med de fragmenterande politiska ismerna liberalism, konservatism och socialism. Tidigare negativa termer som *opinion* och *parti* laddades gradvis om för att uppfattas som allt självklarare delar i det moderna politiska livet.⁷⁸ Tron på sanningen med stort s höll på att försvinna.

Befolkningen växte, liksom konsumtionen och annonseringen av varor. Alltfler entreprenörer prövade lyckan inom en tillväxtbransch. Konkurrensen tilltog. Städer som i decennier hållit tillgodo med en tidning hade plötsligt både två och tre. Den revolutionsstyrda nyhetsfloden sinade visserligen, men det tidnings- och redaktörideal som var dess konsekvens var väl etablerat. Professionaliseringen förstärkte sig själv. Och viktigt nog: det politiska språket hade en gång för alla förändrats. Till detta kommer de grundläggande förändringarna i den faktiska politiska terrängen: Sverige genomgick en revolution, förlorade Finland och antog en ny konstitution. Med publikens allt större intresse för inhemska angelägenheter, introducerades anmärkningsvärt snabbt ytterligare en term: *publicisten*, den självmedvetne experten på det allmänna. En mycket tydlig exponent för ett nytt modernt ideal, tidningen *Argus*, krävde rentav ett avskaffande av ”det *widsträckta* och *okontrollerade* bruket att införa insända artiklar”.⁷⁹ Det sanningssökande samtalet inom tidningen förbyttes gradvis mot en debatt mellan tidningar, eller rättare: mellan tidningsredaktörer.

Den här utvecklingen ska inte blandas samman med Jürgen Habermas marxistiskt orienterade berättelse om den borgerliga offentlighetens uppgång och fall. Den sociala strukturen hos den publik som faktiskt bar upp de medborgerliga tidningarna har mycket litet med en framstormande bourgeoisie att göra; deras undanträngande kan däre-

mot kopplas till medelklassens framväxt. Och alldeles oavsett, i en analys endast av tidningspressen är svepande utsagor om en sammanhållen offentlighet aldrig en speciellt god idé.⁸⁰

Icke-deltagandets retorik

Det äldre, deltagande idealet från upplysningstiden försvann inte över en natt. Tvärtom, både gamla och nya ideal artikulerades som utförligast just i diskussioner kring praktiken under förra halvan av 1800-talet. Det är när de protokoll som omgärdar ett medium omförhandlas som de kommer tydligast till synes. Stridslinjen drogs visserligen mellan politiska ståndpunkter: de konservativa arvtagarna av upplysningen på ena sidan och mer eller mindre radikala anhängare av liberalismen på den andra. Men striden gällde väl så mycket professionell prestige och legitimitet, och givetvis marknadsandelar. Turerna i denna nog så komplexa strid (som så småningom vanns av liberalerna) ska jag inte redogöra för här. I stället ska jag kort visa vilka argument som användes och vilka mer eller mindre medvetna strategier som brukades för att etablera och försvara de nya idealen, det vill säga för att legitimera de nya, icke-deltagande protokollen.

Alla, hävdade redaktörerna för *Argus* 1825, inklusive personer som skrev insändare, styrdes av egenintresset, låt vara att denna ensidighet ofta var ”dold äfwen för sjelfwa Författarne till dessa insända artiklar”.⁸¹ Den ende som var kapabel att höja sig över egenintresset var *den oberoende publicisten*. Som enskilda medborgare var *Argus*-redaktörerna inte annorlunda än andra. Men genom att axla rollen som publicister, tog de också på sig denna mycket svåra och krävande uppgift. Publicisten, och ingen annan än publicisten, skulle undervisa och leda det allmänna tänkesättet.

Samtidigt gjorde publicisten emellertid anspråk på att uttrycka eller representera den allmänna opinionen. Denna motsättning upplöstes av en differentierad syn på allmänheten. Visserligen ett i grunden pedagogiskt projekt, inkluderades i upplysningens retorik alla i begreppet medborgare, från bonden och dennes drängar och pigor till monarken själv; bönder belönades för medborgerliga insatser och Gustav III kallade sig själv den förste medborgaren. I praktiken däremot rådde det ald-

rig något tvivel om att det var den bildade eliten som skulle upplysa folket. Denna spänning artikulerades nu under första halvan av 1800-talet på ett delvis nytt sätt. Genom att representera den bildade eliten (och här var det aldrig något tal om egenintresse) uppdrogs det åt publicisten (eller rättare: uppdrog publicisten åt sig själv) att förvandla lojala undersåtar till sanna medborgare, att transformera de passiva åskådarna till en aktiv och medveten publik.⁸² Denna medborgerliga aktivitet var emellertid inte menad att ta sig uttryck i pressmediet självt. Och inte heller såg tiden någon dramatisk ökning av antalet tidningar som nådde också de lägre klasserna; det skulle inträffa först under 1800-talets andra halva. Så vad som i själva verket hände var att den existerande, mer eller mindre deltagande publiken degraderades till en mer eller mindre passiv åskådarmassa som lät sig undervisa av publicisterna.

Till dessa mer offensiva argument kan andra mer defensiva läggas. De som försvarade de äldre idealen anklagade den nya sortens redaktörer för att förvränga citat, ljuga och, av störst intresse här, för bristande opartiskhet och för att inte ge meningsmotståndare något utrymme. Då och då – och detta är kanske vad som mest effektivt glömts bort i historieskrivningen – höll liberalerna med. Men, argumenterade de, under en förtryckande överhet fanns inte plats för *fair play*, ändamålet helgade medlen. När det började bli uppenbart att liberalerna höll på att ta hem spelet framfördes en försiktigare variant. Konservativa började kräva en lagstadgad plikt för tidningar att ta in genmälen. 1849 rekommenderade justitieombudsmannen Sven Lorens Theorell införandet av en sådan lag; detta för att den inte bara skulle stävja förtälet och smädelsorna utan dessutom komma till rätta med grundproblemet, nämligen den partiska offentligheten. Liberaler, som juridikprofessorn Herman Rydin, medgav att idén visserligen var anständig och rättvis, men avfärdade den ändå som praktiskt ogenomförbar; det moderna samhället och dess offentlighet var helt enkelt för komplicerade.⁸³

Det förekom även andra diskursiva sätt (från tystnad till överdrifter) att erhålla status och etablera de nya idealen och praktikerna i det allmänna medvetandet. Någon skarp gräns mellan en medveten strategi och en professionalisering driven av sin egen logik och rörelseenergi kan inte dras. Under 1830-talet uppstod till exempel den professionelle ”korrespondenten”, och snart höll sig varje redaktör med självaktning med en eller två, inrikes till att börja med men snart nog också utrikes.

Inte så få nya tidningar använde termen i det egna namnet, som *Correspondenten* i Uppsala (1830) och *Skånska Correspondenten* i Lund (1832). I redaktionella anmälningar var löften till läsarna om att engagera korrespondenter vanliga. Stora och framgångsrika tidningar, som *Östgötha Correspondenten* i Linköping (startad 1838), kunde rentav skryta med att ”så wäl wid riksdagen och armén, som äfwen wid sjelfwa krigstheatern” ha ”enskilda korrespondenter”.⁸⁴ Den mer eller mindre professionella korrespondenten existerade visserligen. Men ofta nog rörde det sig snarare om ett nytt namn på en gammal företeelse. Frågor kring arvodering under den här tiden kan sällan ges entydiga svar. Från 1830- och 1840-talen finns exempel då insändare, nu kallade korrespondenter, lovades pekuniär ersättning. Men samtidigt finns exempel på hur andra fick betala för sig. Båda dessa fenomen kan tolkas som uttryck för samma tendens genom att de tydliggjorde skillnaden mellan professionell och lekman och därigenom förstärkte tidningens professionella framtoning. Vad gäller det deltagande elementet i sig är det lika klart att material inskickat av lekmän utgjorde ett mycket substantiellt inslag i tidningarna under hela 1800-talet.⁸⁵

På ett generellt plan kan man i stället tala om en retorisk överdrift av det professionella. I beskrivningar i slutet av 1800-talet av det dagliga livet vid en vanlig tidningsredaktion är de stora kontoren fyllda av folk, tempot är högt, närmast hektiskt, och rotationspressarna bidrar med en air av industri. De flesta tidningar ännu i slutet av 1800-talet hade i själva verket mycket liten personal, redaktionerna rymde ett eller ett par skrivbord, och de viktigaste redskapen utgjordes av saxen och limburken.⁸⁶

Samma typ av retorik kan hittas långt tidigare, redan på 1830- och 1840-talen i de ganska vanliga översikterna över tidningslandskapets politiska schatteringar och stridslinjer. Göteborgstidningen *Phoenix* identifierade 1842 två huvudgrupper, liberaler och konservativa, vilkas antal uppgick till 24 respektive 11. Dessa sorterades sedan in i ett spektrum som spände från radikala och moderata på den liberala sidan till rojalistiska och cyniskt rojalistiska på den konservativa. Till detta lades ett intrikat system för att bestämma ”intensiteten af bladets färgton”, vilket slutligen mynnade ut i 11 liberala och fyra konservativa kategorier. Den kvantitativa finkalibreringen och den färgade terminologin var givetvis ägnad att ge styrka åt den liberala sidan. Nog så anmärk-

Redaktionsmiljö i slutet av 1800-talet. Ur *Söndags-Nisse* 4/7 1897.

ningsvärt är emellertid att inte en enda av de ”konservativa” tidningarna kallade sig själva så (till skillnad från de ”liberala”). Visserligen kan det med fog hävdas att de ”konservativa” tidningarna verkligen gav uttryck för ”konservativa” ideal, men officiellt hyllade och i viss mån praktiserade de idealet om opartiskhet. På samma sätt kan det noteras att *Phoenix* benämnde 22 tidningar som ”färglösa” och följaktligen inte behandlade dem alls i den annars tämligen elaborerade översikten. Enligt *Phoenix* var dessa – alltså långt över hälften av alla blad som alls berördes – troligen liberala, om deras redaktörer verkligen ställdes mot väggen.⁸⁷ Vad denna slutsats grundades på framgår inte alls. En troligare tolkning är att dessa snarare representerade den äldre deltagande och opartiska typen av tidningar. Deras uteslutning kan ses som att de alls inte erkändes som riktiga tidningar. Endast ”konservativa” tidningar som i någon grad talade samma språk som de liberala togs i denna mening på allvar. Och en klar majoritet gjorde uppenbarligen inte så.

Historieskrivning och andra former av iscensättningar

Efterträdarna till de ödmjuka upplysningsboktryckarna behandlade ofta sina företrädare som luft. De menade att ingen egentlig tidningspress existerat innan de själva skapade en. På ett grundläggande och uppenbart plan är detta förstås felaktigt. Å andra sidan råder det ingen som helst tvekan om att tidningslitteraturen genomgick en fundamental förändring under förra halvan av 1800-talet. Retoriken hos dessa moderna liberala redaktörer har varit mycket framgångsrik.⁸⁸ De deltagande inslagen i upplysningstidens tidningar har antingen helt negligerats eller avfärdats som amatörism. Och om alla är överens om att tidningshistorien sträcker sig långt längre tillbaka i historien, har man ändå menat att riktiga eller egentliga tidningar uppstod först med 1800-talet. Tiden före ses bokstavligen som en *för*-historia och definieras anakronistiskt i termer av avsaknad av framtida karaktäristika.

Historiker runt 1900 var tillräckligt vidsynta för att erkänna existensen av 1700-talspressen (särskilt om tidningarna redigerades av någon kanoniserad diktare eller annan intellektuell). Men de fnös åt dess amatörism och dåliga kvalitet. I *Illustrerad svensk litteraturhistoria* från 1927 informeras läsaren att *Dagligt Allehandas* sidor från starten 1769 och under följande mycket framgångsrika år ”redigerades [...] av allmänheten”. ”Dagligt Allehanda var”, sammanfattar författarna, ”således en mycket dålig tidning”.⁸⁹ Runt nästa sekelskifte, i *Den svenska pressens historia*, omtalas de deltagarfenomen jag beskrivit här ovan kort och gott som redaktionella ”knepp” för att få billig spaltfyllnad.⁹⁰

Samtidigt har de positiva konnotationer som följer ord som öppenhet, dialog och medborgerligt engagemang tillskrivits den liberala pressen under förra halvan av 1800-talet. Och dess konservativa kritiker har beskrivits som närmast medeltida mörkermän. En populär gymnasiebok uppger så att en fri och öppen debatt skapades i Sverige genom en specifik tidning 1830. Eleverna får också lära sig att de konservativa överhuvudtaget motsatte sig tryckfriheten.⁹¹

Ett mediums framgång kan alltid förstås i termer av ouppmärksamhet eller blindhet vad avser dess understödjande protokoll, det vill säga de sociala och kulturella normer och praktiker som associeras med medieformen ifråga.⁹² Numera är denna berättelse en del av en bekräftande tradition, uppfunnen på 1800-talet. Och som det följande bland

annat visar har denna berättelse understötts också utanför pressen själv. Politiker, akademiker, konstnärer och industrifolk har stämt in i kören. Men även den massmedie- och överhuvudtaget masskulturkritiska tradition som utvecklades under 1900-talet från sådana som Karl Bücher och Walter Lippmann har som regel varit förenlig med och rentav bekräftat den interna berättelsen om professionella medieinstitutioner.⁹³ Tillsammans har dessa narrativ varit så starka att de professionella och i grunden icke-deltagande dragen i tidningspressen kommit att uppfattas som mediespecifika, som inneboende i själva medieteknologin. Deltagande element, som med lätthet kan följas till våra dagar, har tonats ned. Eller kanske snarare: har bokstavligen inte setts.

Det följande handlar alltså om hur denna berättelse gjordes publik och blev så dominerande under 1900-talet. Det är en historia som förstås rymmer också andra element än just professionaliteten i sig. Men det är viktigt att ha klart för sig att detta är vad det i grunden handlar om, uppkomsten av en institution med specifika anspråk, och att det därför inte är en tillfällighet att de mer elaborerade uttrycken för iscensättningar av dessa föreställningar hittas först framemot sekelskiftet 1900. På samma sätt är det heller ingen tillfällighet att vi runt sekelskiftet 2000 får upp ögonen för denna historia, då dessa föreställningar och de praktiker de omgärdas av på allvar är under omförhandling.

KONGRESSEN 1897

TUREN TILL SALTSJÖBADEN inramades av blommor, flaggor, leverop, näsdukar, salutskott och bryggor packade med människor. Då journalisterna dagen därpå togs till Drottningholm och kungens fest för dem, framförde Mälarsidan en ännu livligare hyllning. Det ena födde alltså det andra, och en stegrande effekt skrevs fram i tidningarna. Ångbåtarna omsvärmades nu av seglare, och en originell hälsning syntes: jättebokstäver hopsatta av tidningar bildade på ett skär orden "vive la presse!". Åtterresan exploderade av bengaliska eldar, brinnande kungliga monogram, svängande facklor och – riggad på Münchens rödflammande bryggeri – en gigantisk elektrisk strålkastare. På kajen i Stockholm mötte sedan en stor folkmassa, fri från "fylleri och klumpigheter". "Vi lefva för närvarande i en journalistisk atmosfär", utbrast en entusiast.⁹⁴ Den fjärde internationella journalistkongressen i Stockholm sommaren 1897 – och dess mottagande – vittnar om det anseende pressen uppnått vid slutet av 1800-talet. Men kongressen var även ett medium i pressens legitimitetssträvanden. Det gavs den mötte från olika publiker inte bara vittnade om utan skapade även status och anseende.

Efter en kort presentation av kongressen och dess kringarrangemang, undersöks i detta kapitel dessa utifrån följande frågor: Hur iscensattes pressen och dess strävanden? Varför, menade man, förtjänade pressen status och anseende? Därpå visas hur och i vilken grad dessa anspråk *faktiskt erkändes* av olika publiker, men också hur de av pressen

Värt att fira.
Ur Nya Nisse 26/7 1897.

framställdes som erkända av dessa publikker. Den här boken fokuserar just den svenska pressens legitimitetssträvanden, men kongressen kunde studeras utifrån en rad andra makters eller institutioners ambitioner.⁹⁵ Det blir likafullt nödvändigt att något diskutera eller ibland endast antyda och underförstå också dessa. Ömsesidig nytta och gemensamma intressen snarare än uteslutande konkurrens är, som klargjordes i inledningen, ledmotivet.

Kongressen 1897 var publik, den förmedlade idéer och information direkt till journalister, makthavare och nyfikna åskådare. Dess omedelbara genomslag matchade inte tidningsrapporteringen, åtminstone inte i kvantitativa termer. Men medierna interagerar ständigt med varandra, och att på förhand utgå från att andra medier är sekundära, är att överta pressens självbild. Enskilda individer kan dessutom mycket väl ha tagit djupare intryck av en kongressfest än av en ledarspalt. Olika publikkers erkännande av pressens anspråk spelade därtill olika roller, och dessa publikker enrollerades på skilda sätt. Kungen, exempelvis, erbjöds bättre möjligheter än den så kallade allmänheten att ta oförmedlad del av kongressen från första parkett. Han nåddes emellertid också av folkets jubel (över honom själv och pressen) direkt och genom tid-

ningsspalterna, ett jubel – väl att märka – delvis bestämt just av att han verkligen satt på första parkett.

Det viktigaste budskapet till en större publik var kanske *att* pressens män samlades till kongress, och denna information nådde möjligen, åtminstone i ett geografiskt begränsat sammanhang, fler genom affischer. Tidningarnas artiklar behöver inte ha lästs av hälften av alla dem som hurrade och viftade då journalisterna visade sig på gator och från ångbåtar. Artiklarna kan mycket väl ha lästs först i efterhand, och då även av dem som endast betraktat de hurrande folkhoparna. Och dessutom: artiklarna behövde inte nödvändigtvis *läsas*. Det räckte att rubrik, placering och omfång registrerades för att läsaren skulle begripa att något av betydelse inträffat. I stället för att fruktlöst försöka fastslå vilket medium som har störst betydelse eller vilket som ska ses som det primära – vilket alltid måste bero på vad man mer specifikt är ute efter – är det alltså mer relevant att understryka den ständiga interaktionen och studera hur de olika medieformerna förstärker och återverkar på varandra.

Den svenska pressens kongress – i realtid och i spalterna

Kongressen öppnades fredagen den 25 juni 1897 och pågick till följande måndag. Omkring 400 personer deltog. Den tredje dagen, söndagen, var helt fri från överläggningar. Att det främst var till fest och inte arbete man samlades hölls för givet, till och med i *Social-Demokraten* som annars ägnade kongressens förhandlingar relativt stort utrymme och tillmätte dem stor intern betydelse.⁹⁶ Mötet föregicks av festligheter och andra aktiviteter; detta redan innan deltagarna ens nått Sveriges gränser, i Bryssel, Hamburg och Köpenhamn. Väl på svensk mark väntade middag i Malmö, och både Göteborgs och Trollhättans sevärdheter beskådades; den obligatoriska festen där stod Bergslagsbanan för. Deltagarna välkomnades sedan av en ceremoni på Centralstationen i Stockholm. Under kongressen varvades överläggningarna med fester, visning av Ridderholmskyrkan, Nationalmuseum, en simuppvisning, Stockholmsutställningen, Skansen, turer med ångbåt, galaföreställning på Operan och, det digra programmets clou, Oscar II:s fest på Drottningholm.

Festligheterna i fokus.
Ur *Söndags-Nisse* 4/7 1897.

Även efter kongressens slut fortsatte de organiserade aktiviteterna. En stor del av ledamöterna deltog i en färd till Uppsala; extratåget ska ha räknat omkring 250 passagerare. Sevårdheter besöktes, rektor tog emot, en studentkör framträdde och landshövdingen bjöd på lunch. Härfter företog merparten av deltagarna organiserade gruppresor i Sverige under ledning av svenska ciceroner. Några for till Visby, några till Jönköping, Göteborg, Dalarna eller Sundsvall. Somliga for ända till Luleå och Gällivare, eller Östersund och Trondheim. Alla dessa resor rymde inslag motsvarande dem i Uppsala, som när Stora Kopparbergs gruvbolag gav en fest i gruvan Allmänna Freden. Och liksom inresan uppmärksammats kom utresan att kantas av diverse festligheter, både i Sverige och utomlands.

Pressen är, som tidigare konstaterats, ett nebulöst begrepp. Det fanns likafullt en organisation med tämligen erkända anspråk på att företräda svensk press. Publicistklubben bildades 1874 som företrädesvis ett forum för tidningsmän verksamma i Stockholm. Detta kom långsamt att förändras. Genomgripande stadgeändringar i februari 1897 gjorde klubben till en organisation för pressfolk i hela riket. Den formella värden för och organisatören av kongressen var just Publicistklubben, delvis via en särskilt tillsatt kongresskommitté.⁹⁷

NY ILLUSTRERAD TIDNING

REDAKTÖR: OLOF GRANBERG

Nr 27.

Tidningen trycks: Söndagskvällen 23. — Ålän. Tel. 127.
Tidningen utkommer årligen årlig tidning.
För inlämnade manuskript skänks ej.

STOCKHOLM d. 3 Juli 1897.

Prenumerationspris: Helt 22 kr., 1/2 år 12 kr., 1/4 år 7 kr., 1/8 år 3 kr.
Läsningenspris: 10 kr.
Annonserpris: 25 kr. för 100 linjer, 40 kr. för 200 linjer.

Årg. 33.

FRÅN JOURNALISTKONGRESSEN. 1: JULES CLARETIE, UTBRINGAREN AF SKÅLEN FÖR H. M. KONUNGEN VID FESTEN Å DROTTNINGHOLM.

Jules Claretie, en av de
celebriteter som skänkte
anseende åt kongressen,
presenterades som "utbringaren
av skålen för H. M. Konungen
vid festen å Drottningholm".
Ur *Ny Illustrerad Tidning* 3/7 1897.

Gränserna flöt, men det går att grovt dela upp arrangemangen i dem pressen stod för respektive inbjöds till. Svensk press fick i hård konkurrens och med ambitiös marknadsföring en stor internationell kongress till Stockholm, ordnade finansieringen, organiserade och genomförde den.⁹⁸ Ett stort antal internationella pressmän kunde tas emot och visas upp för olika publikker; detta bokstavligen då de verkligen träffade olika makthavare och rörde sig i det stockholmska stadsrummet och på

Några af journalistkongressens utländska medlemmar.

Professor Arthur Goemaere-De Keyser,
Antwerpen,
Belgiska journalistföreningens heders-
president.

V. Taunay,
Paris,
Internationella journalistkongressens
sekreterare.

D. José María Alonso de Beraza,
Madrid,
Fjärde internationella Journalistkongres-
sens vice president.

Magalhães Lima,
Lissabon,
Lissabons journalistförenings president.

Redaktör Georg Schweitzer,
Berlin.

Redaktör W. Singer,
Wien,
Fjärde internationella Journalistkongres-
sens president.

Jules Claretie,
Paris,
Direktör för Théâtre Français.

Dr Albert Osterrieth,
Berlin.

Redaktör Jenő Rakosi,
Budapest.

Dr Emil Biercy,
Dresden.

Redaktör Adolphe Canler,
Bruxelles.

Redaktör E. Torelli-Viollier,
Turin.

Redaktör V. Rakosi,
Budapest.

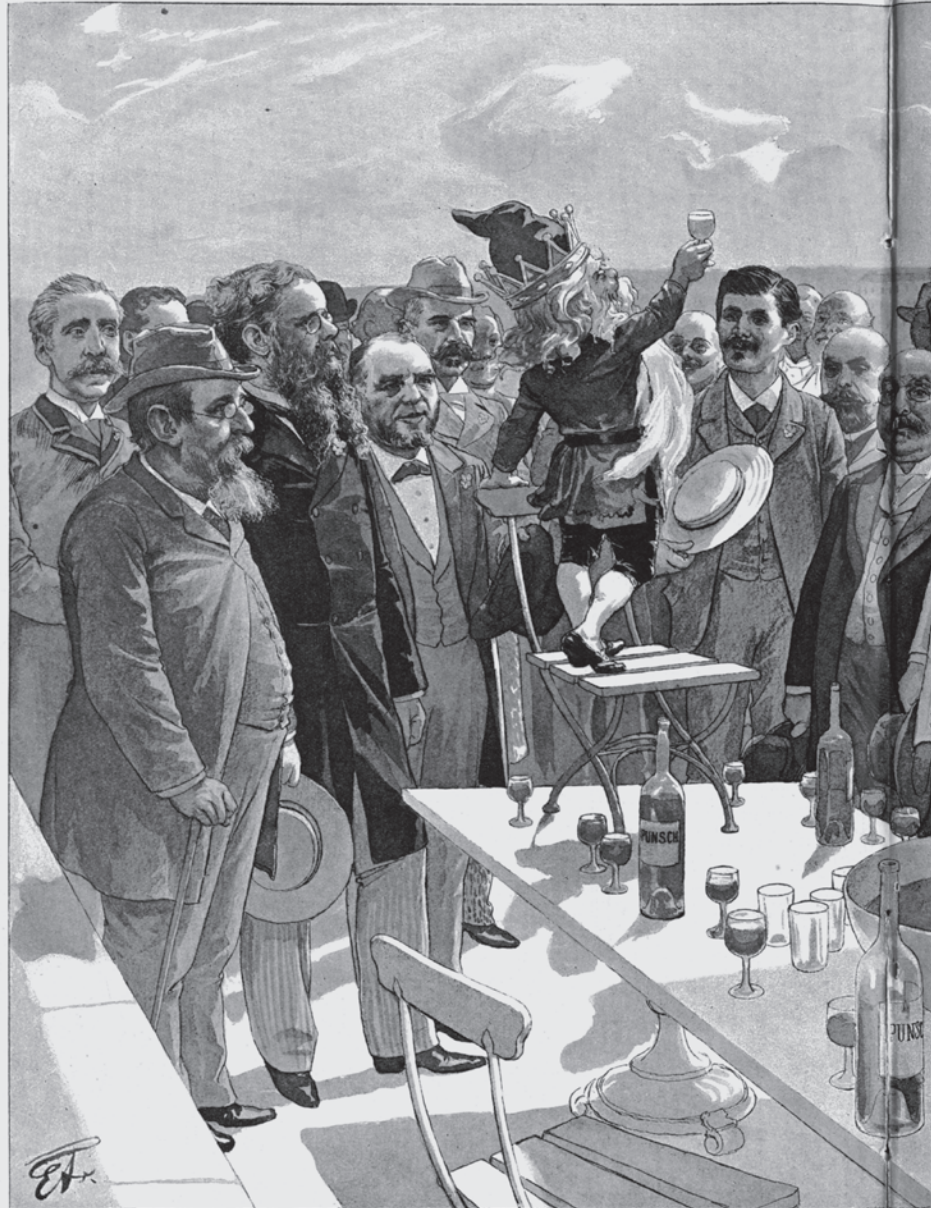
Ötverste Emile Secrétan,
Lausanne.

andra håll i riket. ”Vi ha bland oss män, som hela världen respekterar”, menade en talare apropå figurer som Jules Claretie, direktör för Théâtre Français och ledamot av den franska akademien, Romualdo Bonfadini, den italienske patrioterna och senatoren, och för all del även landets egen friherre A.E. Nordenskiöld, publicistklubbsveteran, kongresskommitténs ordförande och kongressens hederspresident.⁹⁹ Många ledamöter var verkliga celebriteter, en mycket gångbar valuta vid sekelskiftet som Andreas Nyblom visat i sin avhandling om Verner von Heidenstam, medierna och personkulten.¹⁰⁰ Och deltagaren i gemen – vars tillhörighet tillkännagavs av den blågula emaljerade pensén i rockslaget (tecknad av Carl Larsson) – representerade, enligt en nära nog samstämmig press, knappast dess fotfolk.

Publicistklubben flaggade och uppmuntrade andra att följa exemplet. Samtidigt manade den tidningsfolk att ansluta på Centralstationen för att välkomna gästerna. Sessionerna hade man lyckats förlägga till Riddarhuset, och på utställningsområdet invigde Publicistklubben sin exposition, vilken senare öppnades för allmänheten. Fester ordnades. Publicistklubben välkomnade på Operakällaren och Stockholmspressen bjöd på middag i Saltsjöbaden. Många tidningsmän höll ännu fler tal. Även de resor som sedan företogs runt om i landet stod den svenska pressen för. Dessutom skrev den förstås om allt detta. Bevakningen var intensiv, ökande före, sakta av klingande efteråt, och massiv under ett par veckors tid. Detaljrikedomen var stor. Tal citerades (i original och översättning), stämningar, program, tidpunkter, lokaler, namn (personers likaväl som ångbåtars) rapporterades, anekdoter berättades, historiska bakgrunder tecknades. Flera tidningar dubblerade emellanåt sina artiklar på franska, ibland också på tyska och engelska. Andra, till exempel *Svenska Dagbladet*, gav varje dag ut ett extrablad på världsspråken. När sedan gästerna började fylla sina hemländers tidningar med skildringar från kongressen, återgavs, refererades eller omtalades sedan dessa i stor omfattning i de svenska tidningarna. Endast stickprov har gjorts i svensk landsortspress, men en notis från *Nerikes Allehanda* illustrerar den uppmärksamhet kongressen ägnades av den svenska pressen. Under rubriken ”Journalistkongressen” lästes kort och gott att extratåget från Göteborg ”passerade i går morse vid half femtiden Halsberg”.¹⁰¹

Motstående sida:
Journalisterna visades upp både livs levande och i pressen runt om i landet. Samma bild återfinns även i till exempel *Göteborgs Handels- och Sjöfarts-Tidning* 30/6 1897. Ur *Aftonbladet* 25/6 1897.

Söndags-Nisse souhaite la bienve

ALONZO DE BERAZA, Madrid.

TORELLI-VIOLLIER, Turin.

COL. SECRETAN, Lausanne.

V. TAUNAY, Paris. -SPADA-, Paris. M

E. BIEREY, Dresden.

A. CANLER, Bruxelles.

W. SINGER,

envenue au Congrès de la Presse.

Paris. MAGELHAES LIMA, Lissabon. J. RAKOSI, Budapest. V. RAKOSI, Budapest. A. OSTERRIEHT, Berlin. G. SWEITZER, Berlin.
W. SINGER, Wien. JULES CLARETIE, Paris. ARTHUR GOEMAERE DE KEYSER, Anvers.

Söndags-Nisse välkomnar
de namnkunniga gästerna.
Ur *Söndags-Nisse* 27/6 1897.

Leve konungen – och allt annat svenskt!

Också andra än den svenska pressen insåg nyttan av att hundratals utländska journalister skulle komma till Stockholm. Av ett föredrag på Publicistklubben framgick att Oscar II deltog i det diplomatiska spel som föregick utnämningen av Stockholm. Han lovade bland annat – vilket ”*konfidentiellt*” meddelades klubbens ledamöter – en fest på Drottningholm, men inte för någon annan kongress; detta i en tid då kongresserna duggade tätt, särskilt i anslutning till de stora utställningarna. Kungen kom även att hedra mötet med sin närvaro vid invigningen liksom vid galaföreställningen på Operan. Det officiella Sverige bidrog också på andra sätt, både till att få kongressen till Stockholm och sedan till att genomföra den. Även kronprinsen liksom regeringen och ”andra landets mest representativa män” övervarade invigningen, och Kungl. Maj:t hade därtill beviljat journalistkongresskommittén 10 000 kronor i understöd.¹⁰²

Även Stockholms stad bidrog, främst med en stor fest i Berzelii park och på Berns salonger, och dess makthavare deltog också i andra aktiviteter. Den tredje stora sponsorn – låt vara att de förstås flyter samman – jämte staten och Stockholms stad var Utställningen. Också den ställde upp med 10 000 kronor – med villkoret att kongressen inte förlades senare än juni månad, uppenbarligen av marknadsföringsskäl.¹⁰³ Den bjöd även på middag på Hasselbacken, fest och underhållning i Gamla Stockholm samt visning av utställningsområdet. Den stora katalogen trycktes i en ny upplaga. Utställningen sörjde överhuvudtaget väl för att underlätta inte bara kongressdeltagarnas utan även alla andra journalisters arbete. På området fanns en särskild paviljong för pressen – som alltså inte var en utställning i vanlig bemärkelse utan i stället tillhandahöll service åt journalister. Där, centralt placerat nära Industrihallen, fanns svenska och utländska tidningar, telefoner, skrivmaskiner, läsrum, dusch och andra faciliteter. Utställningen hade dessutom en särskild presskommisarie, vars uppgift var att sköta kontakterna med pressen och underlätta dess arbete. Och redan den 14 maj hade utställningens generalkommisarie bjudit svenska och utländska tidningsmän på middag.¹⁰⁴

På olika sätt möjliggjordes, understöddes och formades alltså kongressen av ett antal intressenter. Inte minst gäller det de resor som se-

dan gjordes runt om i landet; Svenska Turistföreningen drog sitt strå till stacken genom att tillhandahålla broschyrer och kartor.¹⁰⁵ Logiken var likartad, men tydligast blir inslaget av egenreklam när det kommer till enskilda företagare. Så meddelades att snickaren E.J. Wahlström bidragit med en ordförandeklubba i mahogny och masurbjörk och att Firma Numa Peterson skänkt ett stort porträtt ”i färger” av kungen till Pressens paviljong. Å andra sidan bidrog en del giganter mer eller mindre anonymt. Gustaf de Laval's generösa bidrag om 5 000 kronor var till exempel inget som trumpetades ut. de Laval ingick emellertid även i utställningsorganisationen, och att utlänningarna skulle ha missat hans ångturbiner – de fanns i såväl Maskinhallen som en särskild paviljong, effektfullt upplyst av kulörta glödlampor – förefaller osannolikt.¹⁰⁶ Att de skulle ha missat utställningen i stort, eller dess generösa mottagande av dem, är givetvis uteslutet.

Kongressen fungerade som marknadsföring av svensk kultur, turism, handel och industri liksom av den svenska monarkin och Oscar II:s person. Exponeringen var flerfaldig. Bokstavligen och i tidningstext skakades hand med pressen. Pressen tackade, uttryckligen och indirekt genom artiklar av allehanda slag. Redan då journalisterna festade i Malmö sände de den jubilerande kungen ett telegram som återgavs i tidningarna. På det spåret fortsatte det. Hans inträde på Ridarhuset belönades med högljudda leverop. Kongressens president, österrikaren Wilhelm Singer, utropade ett leve för regenten. Och efter monarkens tal hördes återigen en ”öronbedövande bifallsstorm”. Något ljummare *Social-Demokraten* beskrev ”den artiga öfverdriften” som likafullt en ”enastående hänvändelse från en sådan församling”. Malmöbaserade *Arbetet* rapporterade sakligt om dånande applåder, hurrarop och jubel. På Operan ska, enligt *Dagens Nyheter*, kungen ha mötts av ett minutlångt jubel, ett ”uttryck för hänryckning och hyllning”. Och aftonen avrundades som den inlett, med fanfarer, kungssång och journalisternas begeistrate hyllning av rikets monark. När sedan den kungliga tillika kraftiga och tydliga stämman gjorde sig hörd på Drottningholm, avbröts den ideligen av pressens applåder och bravorop, och kongressens president sekunderade ånyo: ”Lefve konungen!”¹⁰⁷

På liknande sätt hälsades övriga värdar. Därtill höll man tal. Singer tackade myndigheterna, staden och utställningen för det varma mot-

tagandet. Vid middagarna tackades förstås respektive värd. Men man inte bara tackade utan man utgöt sig i mängder av lovprisningar över allt tänkbart svenskt. Klimax var Stockholmspressens middag i Saltsjöbaden. *Dagens Nyheter*s referent uppskattade antalet tal till makalösa 50, och förklarade: ”Under dessa dagar hade så mycken hänförelse för Sverige, svenskarne, Stockholm, svensk natur, svenska sommarnätter och allt möjligt annat svenskt magasinrats, att den kräfvde ett uttryck.” Landet lämnades sedan följdligt – ett av avskedstelegrammen avslutades så här: ”Lefve Sverige och dess folk. Hurra!”¹⁰⁸

Härmed var det inte slut. Ciceronen som följt med till Trondheim försäkrade hur nöjda gästerna var: ”att de korrespondera flitigt, kan jag bestämt intyga.” Småningom inflöt i utländsk press rapporter från Sverige. Dessa gick sedan i retur, en trafik som började under kongressen och pågick en god tid efteråt. Säkert gjordes urval, men ska man tro helsingforsbaserade *Hufvudstadsbladet* flög nu Sveriges lov ”öfver hela verlden, och om uppoffringarna varit stora, så blir lönen förvisso icke liten. Och välförtjent är Sveriges pris, derom är då kongressen ense!” *Nord-deutsche Zeitung* intygade att Sverige skördade ”rik lön för sin gästvänskap”. Ofta underströks omfattningen av den utländska rapporteringen. Det som verkligen citerades eller refererades i de svenska tidningarna – under en rubrik i stil med ”Journalistkongressen inför utlandet” – handlade i mindre mån om kongressen. I stället dvaldes skribenterna bland allt möjligt svenskt, från krogliv och kvinnfolk till, förstås, den jubilerande monarken och utställningen. ”*Verldsutställningen i Bruxelles, som jag nyss sett, kan på intet sätt mäta sig med Stockholmsutställningen*”, meddelade så redaktör Jeppesen Borgbjærg från danska *Socialdemokraten* i kursiv *Dagens Nyheter*s läsare.¹⁰⁹

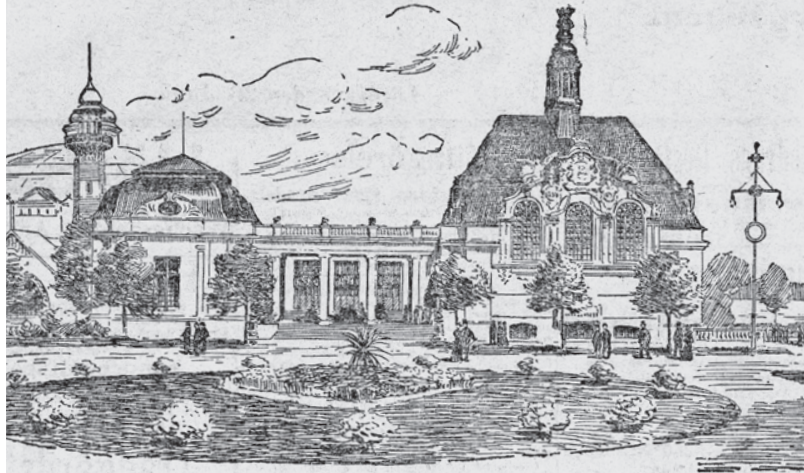
Även kongresskommittén tackade förstås. Den 6 juli samlades den på Hasselbacken och höll tal och utbringade skålar för kongressens tillskyndare. Dagen därpå uppvaktade en deputation kungen. Ytterligare några dagar senare inflöt i flera tidningar en skrivelse, vari kommittén och Publicistklubben noterade att kongressen, jämte dess interna uppgift, haft en enorm betydelse för omvärldens kännedom om Sverige. Man hade därför ”dubbel anledning” att till alla de korporationer, institutioner, myndigheter och privatpersoner som gynnat den rikta ”hela den svenska pressens varmaste tack-sägelser”.¹¹⁰

Ömsesidighet och gemensamma intressen

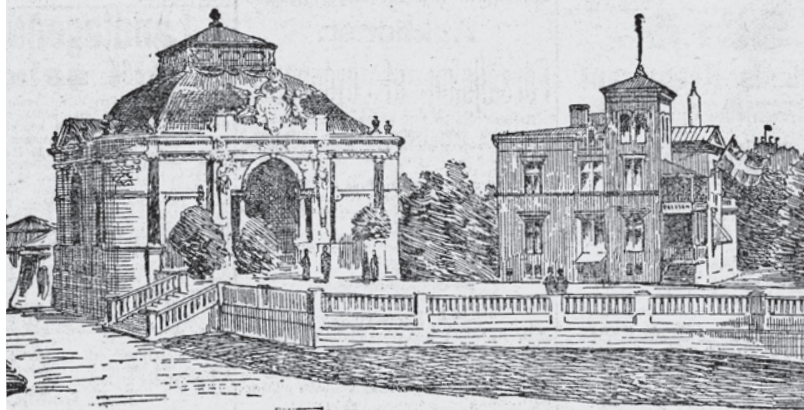
Nyttan var således ömsesidig. Pressen använde öppet utsikterna om publicitet som ett argument för att legitimera en satsning på kongressen. Apropå att statsmakterna skjutit till 10 000 kronor konstaterade *Social-Demokraten*: ”Ur synpunkten att hela kongressen är en afsevärd reklam för vårt relativt obekanta land ute i Europa äro nog dessa penningar ganska förståndigt använda.” Omvänt höll *Nya Dagligt Allehanda* för en självklarhet att Oscar II:s popularitet i hela den bildade världen i förening med årets regeringsjubileum utgjort ett av de viktigare motiven till valet av just Stockholm. Andra, som *Nerikes Allehanda*, räknade i stället utställningen som den uppenbara magnet vilken dragit kongressen till sig.¹¹¹

Tjänster och gentjänster, fjäsk och smicker och åtföljande belöningar. Men förhållandet får inte reduceras endast till detta. Intressena upplevdes även som gemensamma. Att befordra svensk handel och industri, kultur och turism sågs vanligen inom pressen som en självklar uppgift. *Pressen* hade, som det ju hette i ett offentligt tack, *dubbel* anledning att tacka för det stöd den fått. Nationalismen var, trots allt tal om internationalism och allmän fred, självklar. Kongresspresident Singer, som ordat om framtida ”sociala strider” och talat om pressen som en armé – en armé som *Social-Demokraten* tolkat som ”den *internationella socialdemokratin*” – kunde å andra sidan utbrista: ”Lycklig den press, som tjernar ett sådant välsignadt land!” Den svenska pressens ”patriotiska hållning”, som så oklanderligt förenade ”den borgerliga frihetens grundsatser med den äkta germaniska troheten mot furstehuset”, apostroferades av en annan gäst. Och i den inhemska marknadsföringen anfördes ofta ”den stora vigten ur fosterländsk synpunkt”, och dessutom beslöt man att inbjuda utländska journalister vid samma tidpunkt även om kongressen skulle gå till någon annan nation.¹¹² Idén om pressen som en aktiv kraft i ett nationellt projekt var seglivad. Som framgår av ett senare kapitel framställde Publicistklubbens stora utställning ”Den svenska pressen 300 år” ett halvsekel senare, 1945, några av pressens huvuduppgifter så här: ”Pressen vill med blanka vapen kämpa för svenska politiska ideal” och ”Pressen vill främja industri och handel till fromma för höjd levnadsstandard”. Överhuvudtaget iscensattes även 1945 en medmakt snarare än en motmakt.¹¹³ Därvidlag var mycket sig likt.

Bilder från utställningen.

Stockholms stads paviljong.

Kungliga paviljongen och Pressens paviljong.

Gemensamma intressen.
Ur Göteborgs Handels- och
Sjöfarts-Tidning 26/6 1897.

Men att hemfalla åt en linjär, evolutionär historieskrivning, att tillskriva förhållandena tidens självklarheter, och säga att pressen ännu inte hunnit längre i sin utveckling och därför inte gärna kunde ha förhållit sig annorlunda vore både en grov förenkling och ett väl begränsat perspektiv. Dels fanns inom pressen en kritisk diskussion kring dessa förhållningssätt, dels framställde sig pressen också som något helt annat än en ödmjukt tjänande medmakt.

Stockholmsutställningen diskuterades i Publicistklubben hösten 1896. Det framhölls att pressens och utställningens intressen inte alltid sammanföll. Där fanns ju även en granskande uppgift. Politiske fribytaren Georg Lundström ("Jörgen") menade att pressen inte fick inta en "tjänareställning" utan i första rummet måste vara en "kontrollant". Presskommissarien och pressavdelningen "portionerar ut både sanning och osanning", menade Lundström, som ville att pressen helt enkelt "förklarar utställningen krig". Den måste behandlas "hårt, hårt, skoningslöst", och dess presskommissarie fockas. Anmärkningsvärt nog gällde det nu "att hålla uppe den svenska pressens anseende inför utlandet". Men Lundström var en dokumenterat udda röst. Några försvarade ordningen: det var ju inte konstigt att utställningens avlönade kommissarie gick utställningens ärenden. Men alla instämde, om inte i enskildheterna, så i alla fall i den principiella problematiken. Johan Björklund, *Nya Dagligt Allehandas* huvudredaktör och utgivare tillika en av Publicistklubbens stiftare, sammanfattade problemet: risken var stor att pressen invagat sig i föreställningen att den redan gjort nog och därför varit mindre observant och alltför försiktig i kritiken.¹¹⁴ Hjalmar Branting – som tydligast biföll den i flera avseenden politiske antipoden Lundström – vidgade perspektivet apropå kongressen i en ledare i *Social-Demokraten*. Måtte nu vår gästfrihet, bönade Branting, inte dölja alla missförhållanden! Men, tillade han, om gästerna verkligen var "de tidningsmän vi hoppats få se här skola de nog utan pekpinne förstå, att här fins mycket af skuggsidor, af fattigdom och lidande, af ofrihet och försoffning". Han önskade dem således välkomna hit, men inte som "reklam-makare".¹¹⁵

Visst förekom kritik av utställningen, men Lundströms och Brantings förhoppningar kom i allt väsentligt på skam. *Nerikes Allehanda* skrev ganska träffande (och belysande för pressens attityd) att något "klander öfver utställningen icke, efter hvad hittills sports, höjts anorstädes än i ett par hänsynslösa norska vänsterblad och af en halftokig dansk litteraturfjant". Men även Lundströms och Brantings hållningar kan nyanseras. Lundströms motiv var mindre ädla än de först kan verka. Ty främst störde det honom att presskommissariens uppgift strängt taget bestod i att omvandla annonser till nyheter och sålunda beröva pressen inkomster. I hans tidning *Figaro* gick utställningen under namnet "Tjufannonserings-utställningen". Hos Branting – som

för övrigt avstyrt en stor strejk lagom till utställningens start – kan, ju längre kongressen led, utläsas en allt välvilligare attityd. På invigningen hade utrikesministern sagt att i Sverige följde alla pressens verksamhet med sympati och aktning. Brantings blad kommenterade med ett ”Hm!”, och referenten tillhörde dem som höll sig ”lugna i den allmänna entusiasmen”. Sedan mjuknade tidningen alltmer. Kungens tal några dagar senare var bland de bästa han någonsin hållit. Och om tidningen i början varit ganska knapp vad gällde festerna, gavs en nog så livfull bild av både Drottningholmsfesten och resan därifrån. Så noterades ett brinnande kungligt monogram, ”synnerligen effektivt ordnat”. Och kongressen framställdes i efterhand av *Social-Demokraten*, trots att gästerna knappast ägnat sig åt att bekantgöra svenska sociala missförhållanden, som en avgjord succé. Utställningen, liksom kongressen, fungerade som passiviserande förförelse inte bara av hotfulla massor – även radikalare delar av pressen förfördes.¹¹⁶

Likafullt, för Branting, Lundström och övriga svenska tidningsmän existerade uppenbarligen pressideal andra än dem som manifesterades i praktiken, ideal som de i princip godtog och som både förr och senare framställdes som pressens centrala. Om spänningarna mellan ideal och praktik vittnar även kongresskommitténs allra sista möte då det beslöts att protokollen, kassaboken och verifikationerna skulle förseglas och hållas i tryggt förvar.¹¹⁷ Diskrepanserna blir än tydligare då det nu blir fråga om hur pressen verkligen framställde sig själv, vad den påstod sig vara, snarare än vad den faktiskt var. Det ska i sin tur ställas mot vad den faktiskt erkändes som av kungen och andra – och vad pressen sedan gjorde av dessa erkännanden.

Den tredje statsmakten tolkar och tillskriver

Redan att förhandlingarna ägde rum i Riddarhuset, liksom omfattningen av såväl rapporteringen som hela arrangemanget, säger något om vilken betydelse pressen ville tillmäta sig själv. Hur denna betydelse-laddning mer konkret skapades ska behandlas här. Vad som först förtjänar utrymme är emellertid hur pressen motiverade all denna uppståndelse. Varför skulle pressen överhuvudtaget ägnas en sådan uppmärksamhet?

Den oftast brukade metaforen för pressen var tveklöst *den tredje statsmakten*. Ofta nämndes som kontrast den första, det vill som regel säga kungamakten. Makten följdes av ett ofta påtalat ansvar. Det framhölls också att pressen inte endast återgav utan också framkallade, ledde och bestämde samhällsutvecklingen. Pressen framställdes som en motor för framsteget. Detta föddes i den fredliga tävlan mellan nationerna, och i denna tävlan spelade pressen en allt viktigare roll. Å andra sidan var pressen ett verksamt medel för att åstadkomma, med en gästande fransmans ord, en ”patriotisme européen”. Pressen kunde bli, drömde en annan, ”en frihetens, rättvisans och solidaritetens armé”, beredd till strid för ”den allmänna freden”. En mäktig makt för framsteg och fred var, kort sagt, vad som sammanträdde i Stockholm 1897. Eller som Trögelin i *Söndags-Nisse* sammanfattade i ett av sina tal: ”La paix universelle. Civilisation. Exposition. Ebensoviel. Warum nicht? Vive la presse! Eljen! Skål!!! Hurrah!!!!”¹¹⁸ För att fånga den gott och väl halvsekelgamla föreställningen om pressen som ett organ för den allmänna opinionen får man däremot använda finmaskigare nät. *Nya Dagligt Allehanda* kunde visserligen omtala pressen i sådana termer och koppa den till ”den mäktiga demokratiseringsprocess” som pågick – och uppfattade samtidigt kongressen som ”en direkt hyllningsgård åt den frejdade skriftställaren på tronen”. Och vanligare var att, som *Svenska Dagbladet*, omtala journalisterna som dem som ”skapar opinionen öfverallt i världen”.¹¹⁹

Pengar och middagar var ett slags erkännande av pressen – och därigenom av dess anspråk. Men vad var det kungen, utställningsmänniskorna och andra verkligen apostroferade pressen som? Erkännsam var man, och i mycket instämmande. Stockholms överståthållare talade om ”ädla tankars arbetare, modiga kämpar mot villfarelser och fördomar”. Utställningens styrelse tackade vid sin middag för att gästerna – ”för några ögonblick”! – lämnat sina ”viktiga och allvarliga öfverläggningar”. Ungefär där låg tonläget. Särskilt intressant är att närmare skärskåda monarkens så uppmärksammade tal på Drottningholm. Visst var han positiv, rentav fjäskande. Men talet var också fyllt med reservationer och relativiseringar. ”Bland” den nya tidens institutioner intog pressen ”en af de mest framskjutna platserna”; ”så länge” den tog sitt ansvar skulle den hållas som ”en stor välgärning”. I Sverige var dess frihet nästan obegränsad, hette det vidare självberömmande; detta för att

Den första statsmakten erkänner den tredje – så framställde pressen det högtidliga öppnandet. Ur *Pressen*, nr 2, 1898 (festupplaga).

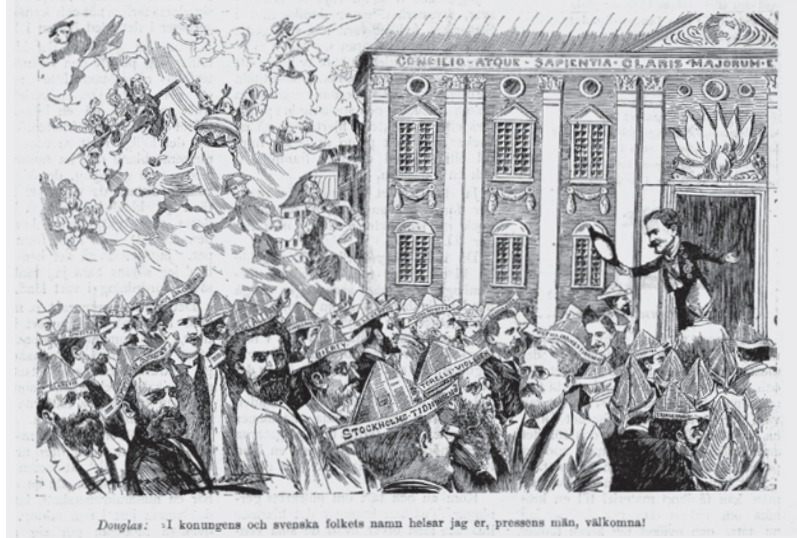

den svenska pressen alltid förstått att ”förena vördnaden för laglighet och lojalitet” med landets urgamla kärlek till frihet och oberoende.¹²⁰

Erkännande och uppskattande, således, men knappast i närheten av de lovord pressens män ägnade allt svenskt eller sig själva. Dessutom och kanske viktigare var vokabulären en annan. Majestätet talade förvisso inte om någon tredje statsmakt. Men för all del, utomstående tilltal kunde emellanåt vara riktigt entusiastiska. Professor Oscar Montelius talade vid kongressens besök i Uppsala till ”den yngsta av alla makter”. Uttrycket ”den tredje statsmakten” begagnade han däremot inte, och det ska väl också sägas att även om Montelius här uppträdde som arkeologiprofessor och representant för det lärda Uppsala, var han också ledamot av Publicistklubben, våren 1887 rentav dess ordförande.¹²¹

Symboliska erkännanden förekom. Men vad som verkligen yttrades ska alltså ges sina rätta proportioner, och det ska nu också ställas mot vad pressen sedan gjorde med dessa utsagor. Vilken betydelse tillskrevs olika publikers reaktioner? Vilken betydelse gavs kongressen? Redan att kungen närvarade vid öppningsceremonin kallades på *Dagens Nyheter*s förstasida ”den svenska konungamaktens erkännande”. Jämfört med den hyllning pressen ägnade kungamakten var kungens, kronprinsens och ministärens deltagande ”ett än betydelsefullare och mer principiellt erkännande af den makt i samhället som pressen numera representerar”. Tillfället var, fick läsarna också veta, historiskt. ”Knappast kunde konung Oscars farfader, dynastiens grundläggare, på sin tid ana, att redan hans sonson skulle komma att infinna sig vid en internatio-

När "tredje statsmakten" tog säte och stämma på riddarhuset.

Symboliskt maktskifte.
Ädlingarnas andar flyr från
Riddarhuset. Ur *Nya Nisse*
3/7 1897.

nell tidningsmannakongress i Sverges riddarhus för att högtidligt visa den sin respekt." Man hade med andra ord bevittnat något "signifikativt och symboliskt".¹²²

Social-Demokraten intygade att till och med luttrade franska republikaner och socialister var tillfredsställda med kungens Drottningholms-tal. När sedan de utländska journalisternas intryck började strömma tillbaka till Sverige fick publiken av *Politiken* veta att Oscar II "brutit med gammal fördom och behandlat pressen som en stormakt". Enligt *Echo de Paris* "förhärligade" den svenske regenten pressen, och *Vossische Zeitung* omtalade honom som "en upplyst och verkligt modern furste" som förstått pressens makt och betydelse. Överhuvudtaget tillskrevs hela kongressen en historisk betydelse. När så festen i Gamla Stockholm avrundades utbröt journalisterna i en entusiastisk hyllning, som *Vort Land* tolkade som Stockholms "första stora succès". "Det var en triumffärd", menade *Gazette de Lausanne*: "På sin resa genom Europa har den tredje statsmakten öfver allt blifvit firad och hyllad som konungars och kejsares like. Ett tidens tecken! För trettio år sedan skulle något dylikt icke ha varit möjligt." Kongressen utgjorde, fyllde parisiska *Figaro* på, "ett af de vackraste bladen i journalismens historia".¹²³

Att tolka kungens bemötande av kongressen som ett erkännande,

är inte samma sak som när samtida, inblandade aktörer menade att det *faktiskt var* ett. Det stod i tidningen att kungen erkänt pressen som en stormakt. Det stod att majestätet förhärligat den. Och om kongressen kallades symbolisk och signifikativ så – *var* den det. Påståendet var självbekräftande. Vilken annan institution skulle annars sköta nyhetsvärderingen? Något av stor vikt, gjorde pressen klart, hade verkligen hänt. Dessa till fakta förklädda tolkningar kom även kungen, regeringen och andra makthavare till del, men inte minst presenterades de för den tidningsläsande allmänheten. Denna var emellertid ingalunda endast en passiv mottagare av kongressen utan spelade tvärtom en mycket aktiv roll. Det är därför påkallat att se närmare på hur den stora publiken enrollerades, hur den fungerade som en resurs för legitimitetssträvandena.

Den här kapitlet bygger främst på tidningstext. Det är likväl möjligt, som i det föregående, att någorlunda frilägga vad som faktiskt hände, vad som verkligen uttrycktes respektive hur detta i sin tur beskrevs och tillskrevs betydelse. Angående publiken på gator och torg är källaget dock ett annat. Hur många människor hade egentligen aktivt sökt sig till Riddarhuset för att hylla journalisterna? Hur högt hurrade de? Och liksom gränserna flöt i fråga om andra aktiviteter, är det även här svårt att avgöra i vilken utsträckning publiken tog regi. Somligt som av pressen registrerades som spontana uttryck, kan mycket väl ha härrört från den själv.

Inledningsvis berördes hur en kumulativ effekt skrevs fram i tidningarna, vilken sannolikt i någon mån motsvarade faktiska förhållanden; publiker drar helt enkelt publik. Överdrifter förekom förstås. Att det flaggades och att människor betraktade följet av pressfolk är dock klart, och under alla omständigheter var beskrivningar i tidningarna av publiken och dess anstalter mycket vanliga. Här ett xplock ur *Dagens Nyheter*: ”En massa menniskor” anslöt vid avresan från Malmö, ”en talrik folkskara” samlades utanför Riddarhuset, och läktaren ”var fullsatt till sista plats”. När Stockholms stad höll fest omgavs tillställningen av ”täta led af skådelystna, hvilka för öfrigt troget höllo ut hela qvällen, nöjda med att, som man säger, glädja sig åt smällen”. Även på insidan fanns förstås en publik: ”af Stockholms representativa personligheter hade ett mycket stort antal infunnit sig. De högsta embetsmannakretsarne, bankverlden, handel och industri, litteratur och konst, en stor

FRÅN JOURNALISTKONGRESSEN.

II: STRAX EFTER KONGRESSENS FÖRSTA SAMMANTRÄDE Å RIDDARHUSET.
ÖGONBLICKSFOTOGRAFI.

Publiken spelade en aktiv roll och var en viktig resurs i legitimitetssträvandena. Ur *Ny Illustrerad Tidning* 3/7 1897.

mängd stadsfullmäktige – allt var representeradt!” Minst 800 personer var där. ”Genom täta häckar af utställningsbesökande” tog sig journalisterna dagen därpå mot festen i Gamla Stockholm, ”der redan ett tusental gäster väntade.” Och på Skansen, där det ju annars alltid var lite ödsligt hur mycket folk som än var där, ”var det svart öfver allt”. ”Man och qvinna ur huse, vetgirigt betraktande”, väntade sedan i Uppsala.¹²⁴

Till det som bokfördes som spontana hyllningsgester hörde även den "Journalistmarsch" som genom talrika annonser nådde marknaden under kongressen och som i *Nya Dagligt Allehanda* under rubriken "En vacker hyllning till journalistkongressen" recenserades så här: "Med kraft i det musikaliska uttrycket förenar detta verk en rytmisk liflighet och rörlighet, hvarmed komponisten förmodligen afsett att gifva ett intryck af våra dagars journalistiska arbeten." Omslaget, upplystes det, pryddes av "journalistiska emblem".¹²⁵ Oavsett om det handlade om ett beställningsarbete, privat ekonomisk spekulation eller något som sprang ur djupet av kompositören Hildur Broströms själ, ägnades dylikt stor uppmärksamhet.

Kongressen fick legitimitet genom en publik med hög status; detta i såväl socialt (kungligheter etcetera) som professionellt hänseende (respekterade journalister). Även den folkliga entusiasmen och publikens blotta storlek fungerade legitimitetsskapande. Också här handlade det om ömsesidighet och gemensamma intressen. Utländska rapporter lovsjög också det svenska folket, och i Sverige var, som en talare menade, utan tvivel "det gamla ordspråket besannadt: 'Hvarje folk har den press det förtjenar'". Som det föregående tangerat och tidigare forskning visat, bidrog pressen aktivt till etableringen av en nationell kulturgemenskap, till skapandet av Nationen. Poängen här är också den omvända: Nationen, den kulturella gemenskapen, landets folk utgjorde en viktig resurs för pressens legitimitetsanspråk.¹²⁶

Den vidare historien

Samstämmigheten, inom pressen och mellan pressen och andra intressenter, var påfallande. Kritik av utställningen stack verkligen ut och accentuerade snarast samförståndet. Detta har här diskuterats i termer av både ömsesidighet och verkligt gemensamma intressen, och behöver inte nyanseras. Däremot kan det ges relief. Undantagsvis registrerades en viss distans. Kungens mer oförblommerade politiska utspel kan tjäna som exempel. Oscar II hade insett att han befann sig inför världspressen och att denna ofta sysselsatte sig med de svensk-norska förhållandena, kunde det heta, "och att det därför gälde att begagna sig af situationen". På Drottningholm passade han till exempel på att i ett enskilt

Motstående sida:

Kongressen var mång- och multimedial. Här förenades text, bild och ljud i något som i recensioner beskrevs som en spontan hyllningsgård. Omslag till nothäftet med Hildur Broströms *Journalist-Marsch* (Stockholm, 1897).

Journalist Marsch

för
PIANO

af
HILDUR BROSTRÖM.

Pr: 75 öre.

STOCKHOLM,
Carl Gehrman's Musikförlag.

CG Roders Lith. Etabl. Leipzig.

samtal höja rösten så att även alla kringstående fick klart för sig de ömsesidigt varma känslor som fanns mellan broderfolken. En annan gång noterades att norrmännen på kongressen bemöttes med ”en hjertlighet, som emellanåt tyckes ha fått en nästan demonstrativ karakter – liksom om man ville begagna sig af detta tillfälle”. Det tillfälle som omtalades var, som framgått, förvisso ingen tillfällighet. Exemplet härrör också ur utländska blad, danska *Politiken*, *Berliner Lokal-Anzeiger*, respektive norska *Aftenposten*.¹²⁷ Och de var som sagt undantag.

På samma konto kan två svenska kritiker bokföras, en från vänster, en från höger, Axel Danielsson i *Arbetet* respektive Alfred Hedenstierna (”Sigurd”) i *Smålands-Posten*. I *Arbetet* förmedlade notiser entusiasmen från Stockholm. I resonerande texter var tonen däremot en annan. Överorden från talen och skålarerna var, hette det, naiva och skulle snart falla i glömska. Men det gick väl an. Värre var ”den intima beblandelsen med kungliga familjen och annan utställningsgrannlåt”. Utlänningarna kunde knappast klandras, men att svenska tidningsmän gick på bluffen var illa. Till och med *Social-Demokraten*, påpekade man, hade svalt kungens tal med hull och hår. Regentens egentliga poäng – hade stockholmpublicisterna verkligen lyssnat? – stavades ju krav på lojalitet och laglydnad, något som ”stamfader Karl Johans sonson *icke* bör så ofta framhålla”.¹²⁸ En stor lögn hade iscensatts.

De utländske journalisterna ha sett ett Sverge, som icke existerar, ett underbart land med en frisinnad kung, en älskvärd öfverklass, som på det ömmaste omhuldar det fria ordets män, och ett folk, som framleffer sina dagar vid punschbuteljen i den fullständigaste lyckan.¹²⁹

Även de lokala arrangemangen klandrades i *Arbetet*. Tillställningen i Kungsparken menades vara en publicistmiddag utan svenska publicister. Stadens grosshandlare hade nog råd med kuvertavgiften på 10 kronor, men knappast Malmöpressens medarbetare. Och de stackars utlänningarna, hette det dagen därpå, gjorde miner åt det osofistikerade svenska frosseriet. ”Gud skydde deras magar under den fortsatta färden genom vårt fädernesland.”¹³⁰

Sigurds invändningar var på flera sätt diametralt olika Danielssons (och *Arbetet* reagerade också på dem). De föregrep Verner von Heidenstams berömda ord i *Svenska Dagbladet* om ”det andens tattarfölje från

Europas fyra hörn, vilket nyligen trängdes kring matborden i Drottningholms salar”. Det var just gästerna det var fel på, menade Sigurd, och om någon komprometterats var det majestätet, då han ”utfodrade” dem. Propagandavinsterna erkändes, men det var dags att svenska folket fick veta sanningen om ”gökarna”, som i sina hemländer framlevde under ytterst enkla förhållanden. Deras ”renlighetsbegrepp samt sätt att begagna sig af ett finare hotellrums bekvämligheter och accessoarer lära ha stått betydligt efter en tjugondesjunde klassens svensk handelsresandes”. Det var, till åtminstone två tredjedelar, ett patrasck som gästade vårt land, ”hvad man på tidningsspråk kallar ’bladnegrer’”. Och tre fjärdedelar av deras läsare skulle aldrig någonsin ha råd att turista i Sverige eller köpa svenska industriprodukter. Älskarinnor och vandaliserade hotellrum hörde också till bilden.¹³¹

Det radikala bladet i Malmö och den ökända konservativa rösten från Småland var undantag. *Social-Demokraten* medgav att överdrifter förekommit, försvarade sig dock och hävdade att även kungar skulle behandlas rättvist.¹³² Något stort väsen väckte varken *Arbetet* eller *Smålands-Posten*. Heidenstam, som endast flyktigt klankat på kongressen och mest riktat sig mot den ytliga, ohyfsade och partiska svenska pressen i allmänhet, uppmärksammades desto mer. På något undantag när har inga instämmanden dokumenterats. Betraktad ur Heidenstams perspektiv torde hans attack ha varit kontraproduktiv. Någon egentlig debatt blev det inte, men många fick anledning att tala varmt om pressen, och poängerna var lättvunna. I till exempel *Malmö-Tidningen* redogjordes ganska utförligt för hur inhemska men framför allt gästande celebriteter kunde tänkas reagera på påhoppet, i synnerhet som det skett i just *Svenska Dagbladet* som under kongressen varit så översättningsvilligt. Hur vore det, frågade skribenten, att översätta även herr von Heidenstams diatrib?¹³³

Intern kritik utöver Heidenstams förekom. Så sågs kring sekelskiftet en ökande mängd romaner med motiv ur tidningsvärlden. Dessa vittnade ofta om maktfullkomliga och av ekonomiska hänsyn styrda redaktörer. Huvudpersoner var de skrivande medarbetarna. Hunsade och supande stod dessa likafullt för det goda i pressen. Denna i grund och botten romantiserande litteratur ska läggas till meningsproduktionen kring den svenska pressen vid sekelskiftet 1900. Den spänning mellan bohemisk murvel och oförvitlig riddare som alltjämt ryms i den

journalistiska självbilden tog sig då publika uttryck av betydande omfattning. Dessa romaner speglar därtill en begreppshistorisk förändring, som med symbolisk överdrift kan tillskrivas kongressen.¹³⁴ Begreppet journalist slog nu igenom på allvar. Under kongressen vacklade språkbruket men det drog i en bestämd riktning. Hundratals gästande journalister – att kalla utländska tidningsmedarbetare så hade länge varit oproblemiskt – satte sina spår också i språket.

Jämte en organiserad, kollektiv iscensättning fanns med andra ord även andra former av legitimitetsskapande meningsproduktion. Otto Sylwans *Svenska pressens historia till statshvälfningen 1772 från 1896* – ”vår första på samma gång fullt vetenskapliga och populärt hållna svenska presshistoria”, som det hette i en årskrönika – kan också noteras i sammanhanget.¹³⁵ Så skilda ting som ångbåtsfärder, akademiska specimen och kittlande skandalromaner kan emellertid i väsentliga avseenden dra åt samma håll. De publika legitimitetssträvandena antog åren kring 1900 väsentligt större proportioner jämfört med tidigare. Detta är delvis kopplat till att pressen organiserat sig på allvar vid denna tid, först genom Publicistklubben 1874 (men som alltså blev riksomfattande egentligen först 1897) och sedan genom Svenska Tidningsutgivareföreningen 1898 och Svenska Journalistföreningen 1901.¹³⁶ Dessa organisationer ägnade sig åt utåtriktade verksamheter av en rad olika slag. Den internationella kongressen sommaren 1897, betraktad som en iscensättning av pressen, var alltså ingen isolerad företeelse. Det finns likväl fog för att även i efterhand tillskriva kongressen och året 1897 en viss symbolisk status. Den tidningsexposition som nämnts ovan kom att följas av andra och ambitiösare; de publika festerna blev härefter legio; och de mer interna sammankomsterna förändrades. ”Alltsedan 1897”, noterade Valfrid Spångberg i sin historik över Publicistklubben, har ”de vanliga årsfesterna, som dittills varit slutna samkväm för klubbens medlemmar, haft en mera representativ karaktär.”¹³⁷

Avslutning

”Man kan”, som en solitär uttryckte det, ”dricka pressens skål tills man blir full, men när festen är öfver, återfaller man af sig själf i de gamla svordomarne.”¹³⁸ Spriten flödade och fyllde nog på den övriga berus-

ningen. Entusiasmen låter sig förstås delvis förklara med en offentlig kultur olik vår egen. Å andra sidan kunde Stockholmsutställningen betraktas som en mycket speciell händelse då nationella värden stod på spel och gängse publicistiska regler därför sattes på undantag. Omständigheterna bjöd, kunde det hävdas, att pressen lierade sig med andra makter. När larmet väl lagt sig och pressen stärkt sin position, öppnade den återigen sin granskande blick.

En viss sådan effekt verkar trolig, däremot inte en sådan medveten strategi; detta mot bakgrund av den vidare historien, och överhuvudtaget mot bakgrund av den påfallande ömsesidigheten och samstämmigheten. En sådan apologetisk tolkning tenderar därtill att förenkla väl långt – kungamakten blir en entydig konservativ bromskloss, kapitalet saknar intresse för det allmänna bästa och pressen tilldelas rollen som opartisk granskare, varken mer eller mindre. Unika omständigheter – en utställning, en olympiad, ett världskrig – kan lika gärna förstärka och synliggöra vad som finns där hela tiden.¹³⁹ Dessutom kan man som sagt mer allmänt fråga sig när historiens normalperioder egentligen infaller. Var det möjligt 1907? Då uppmärksammade strax efter monarkens frånfälle till exempel *Svenska Dagbladet* i text och bild kungens betydelse för kongressen och för den fria pressen överhuvudtaget.¹⁴⁰ Eller var det 1924, när Publicistklubben firade 50 år och gav ut en historik? Skildringen där av kongressen skiljer sig inte på något avgörande sätt från dem som cirkulerade trettioåret år tidigare; av fem illustrationer föreställer betecknande nog en Oscar II.

De personella banden, de sociala nätverken, kan helt antydningvis uppmärksammas. Några vattentäta skott mellan de så samstämda intressenterna fanns inte. Flera personer var till exempel ledamöter av både journalistkongresskommittén och utställningens pressutskott. Mauritz Rubenson, *Göteborgs Handels- och Sjöfarts-Tidnings* ”flygande”, ingick i kongresskommittén, bistod presskommissarien att författa utställningsreklam och rapporterade i sin tidning från både utställning och kongress. Eller betrakta kongresskommitténs ordförande friherre A.E. Nordenskiöld! Hans funktion som affischnamn är påtaglig.¹⁴¹ Annars gäller det för många av de här inblandade personerna att mer än en av etiketterna publicist, politiker och industrialist passar.

Kören av officiella tal, spontana utrop, telegram, skålar och massors jubel – och allt detta återspeglat, förstärkt och tolkat i tidningar-

Oscar II och pressen.

Oscar II – ett viktigt medium vid kongressen 1897. Så även tio år efteråt. Ännu i Publicistklubbens jubileumsskrift 1924 användes den gamle kungen för att förmedla klubbens strävanden. Hans roll i berättelserna om pressens väg mot status och anseende har sedan dess reducerats väsentligt. Ur *Svenska Dagbladet* 16/12 1907.

na – innebar en bekräftelse av pressens uppnådda legitimitet, och kongressen kan ses som en symbolisk brytpunkt i historien om den svenska pressens status. Vad den ägnat sig åt i spalterna före 1897 spelade roll; dess ”maktställning är resultatet af en nära 300-årig utveckling”, som det hette i *Handelstidningen*.¹⁴² Men i den mån kongressen ska ses som en symbolisk brytpunkt beror det på att den *gjordes* till en, både i och utanför spalterna. Genom skapandet av denna brytpunkt – via en rad medier och deras publikur – erövrades i någon mån omvärldens föreställningsvärld, och därigenom befästes nya värden. Om utställningen

var ett intyg på att den borgerliga industrialisten accepterats i det osca-rianska samhällets elit, fungerade kongressen på motsvarande sätt för pressen och tidningsmannen.¹⁴³

För att avslutningsvis hådra: för tidningshistorikern handlar året 1897 kanske om *Svenska Dagbladets* berömda omgörning; för den press-orienterade mediehistorikern ska samma år framför allt förknippas med journalistkongressen, då för första gången pressen, kungamakten och kapitalet på allvar drack varandra till, till ömsesidig båtnad. Bara fyra år senare arrangerades i Stockholm ”Pressens vecka”.

I fråga om omfattning och storslagenhet kunna dessa festligheter utan motsägelse betecknas som de största, som någonsin gifvits härstädes, och den entusiasm, hvarmed de omfattats, den tillslutning de vunnit från alla klasser har varit något nästan enastående i sitt slag.¹⁴⁴

För mediehistorikern återstår alltså mycket att göra runt sekelskiftet 1900. Den här boken tar emellertid ett kliv till 1923.

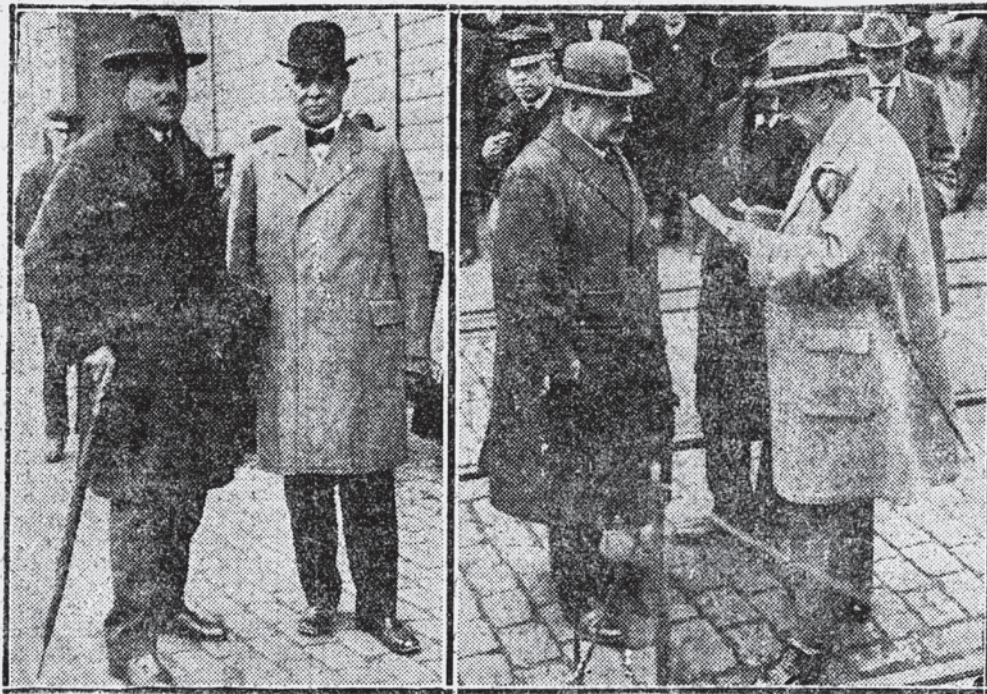

BESÖKET 1923

I JUNI 1923 KOM omkring ett hundra journalister från världens alla hörn till Sverige.¹⁴⁵ Officiellt var de inbjudna av utrikesdepartementet. Som faktiska värdar agerade diverse lokala myndigheter, företag och inte minst Jubileumsutställningen i Göteborg (den första större utställningen i Europa sedan krigsutbrottet 1914) samt Publicistklubben. Alla hade de bidragit till planeringen av besöket. Den ursprungliga idén – som egentligen inte var ett marknadsföringsjippo utan en professionell journalistkongress – kom emellertid från PK, och klubben kan ses som arrangemangets huvudarrangör. Finansieringen var även den mycket heterogen, från statliga och kommunala stöd till bidrag från privata banker, hotell, industrier, rederier och tidningsföretag.¹⁴⁶ Efter fyra dagar i Göteborg delades det gästande sällskapet upp i fyra mindre grupper vilka på olika vägar och med stopp för sevärdheter och industrier färdades mot Stockholm. Invigningen av Stockholms stads- hus utgjorde höjdpunkten på programmet i huvudstaden. Ytterligare en omgång gruppresor i landet avslutade det två veckor långa besöket.

Den officiella rapporten kring pressbesöket summerades med att ”en riklig ström av för vårt land, vårt folk, våra institutioner, kommunikationsväsen, våra städer o. s. v. smickrande omdömen flödat genom hela den civiliserade världens press”. Tack vare arrangemanget, hette det, hade Sverige fått en tidigare kanske aldrig skådad publicitet, och ”detta och intet annat var syftet”.¹⁴⁷ Jämfört med kongressen 1897 gjorde man här alltså inte anspråk på annat än att detta primärt hand-

De utländska pressmännen i Göteborg.

SNAPSHOTS FRÅN THULES ANKOMST I GÅR.

Senor Don Pedro Cosio, Uruguay (till vänster) samt svenske ministern i Argentina, C. Hultgren.

Lord Burnham, chefredaktör för Daily Telegraph (till vänster), i samtal med konsul Baldwin och bankdir. Westin.

Nyanlända från världens alla hörn. Snapshots. Ur Göteborgs-Posten 16/6 1923.

lade om marknadsföring. Vissa aktörer ville först och främst attrahera turister, andra hoppades öka sin export. Samtidigt fungerade besöket som en manifestation för fred och internationellt samarbete och som en pressens styrkedemonstration, nationellt såväl som internationellt. Oavsett syfte drog både gäster och värdar nytta av föreställningen om Sverige som ideal samtidigt som de bidrog till att förstärka denna föreställning. Tillsammans sjöng de den industriellt blomstrande, fredsälskande och internationellt sinnade nationens lov.

Även pressbesöket 1923 kan förstås studeras ur många olika aktörers perspektiv. Fokus här är alltså på den svenska pressen och dess legitimitetssträvanden i allmänhet. Mer specifikt kopplas dessa strävanden i det

här kapitlet till idén om neutraliteten.¹⁴⁸ Michael Schudson menar att den epistemologiska relativism som närdes av första världskrigets fasor och de krigförande ländernas propaganda resulterade i ett objektivitetsideal inom tidningspressen under 1920-talet.¹⁴⁹ Men under besöket 1923 var termen ”objektivitet” eller varianter av den sällan använd. Orden ”neutral” och ”neutralitet” är betydligt lättare att hitta, och neutralitetsdiskursen kom bland annat till uttryck genom ständiga sammanställningar av ord som ”fredlig”, ”internationalism” och ”ansvar”. I den retorik som omgav besöket var Sverige ett ideal just på grund av sin internationalism, sin fredlighet och sina blomstrande industrier. I samma retorik tillskrevs tidningspressen en enorm makt och ett enormt inflytande; detta inifrån pressens egna led men också av externa aktörer som industrimän och politiker. Denna makt och detta inflytande krävde i sin tur ansvar. Ett sätt för de gästande journalisterna att visa ansvar just under besöket, givet värdnationens idealstatus, var att producera uppskattande artiklar eller hålla tal som sedan kunde citeras.

Sett från ett annat håll innebar journalistiskt ansvar att vidarebefordra information, det vill säga fakta, snarare än att (som man gjort sig skyldig till under kriget) uttrycka och underblåsa specifika politiska åsikter. Att skriva ansvarsfullt var med andra ord att ägna sig åt neutral journalistik. Denna neutralitetsretorik, som i grunden handlade om internationella relationer i världskrigets efterdyningar, spillde också över på de inhemska förhållandena. Också makter inom nationalstaten (till exempel den svenska pressen) borde inta en respektfull och förstående hållning (till exempel i relation till svenska politiska institutioner).

Den centrala poängen i det här kapitlet är att neutralitetsdiskursen var väl förenlig med och understödde en framflytande modern nyhetsjournalistik (vilken hyllade den professionella produktionen och distributionen av politiskt neutrala och objektiva nyheter) och dessutom passade utmärkt väl med föreställningar inom pressen om allt betydelsefullare marknadskrafter (vilka menades premiera slagkraftig korthet i rapporteringen). Den institution som främst vann legitimitet under besöket 1923 hade med andra ord drag som tydligt skilde den från dess föregångare så som den manifesterade sig i förra kapitlet.

Dessa tendenser var inte alldeles nya. De kan rentav iaktas redan under 1800-talet. Men de hade tveklöst en uppenbar affinitet med neutralitetsidealet, och pressbesöket i sig fungerade som en arena där grän-

serna kunde förskjutas och styrkeförhållanden omförhandlas. Olika journalistiska ideal stod med andra ord på spel. I ena änden av spektrumet stod den verserade publicisten som författade stilistiskt drivna politiska ledare, i den andra änden fanns journalisten eller reportern som producerade rättframma och sakliga nyheter. Samtidigt som dessa interna förhandlingar pågick hade man förstås inom pressen gemensamma intressen visavi andra mäktiga institutioner.

Sverige som mönster

”Ett sammanträffande på neutral mark såsom detta kan ej annat än gagna förståelsen mellan de olika nationerna.” Så återgav *Social-Demokraten* på sin förstasida vad den tyske tidningsmannen Georg Bernhard från *Vossische Zeitung* betonat i sitt tal vid en av alla luncherna. Rubriken talade om ett ”Internationellt publicistmöte” (antydande interna diskussioner om branschspecifika frågor) och inte om det rena marknadsföringsevenemang det i själva verket rörde sig om.¹⁵⁰ Samarbetet inom *Union internationale des associations de presse* hade avbrutits av kriget. Ett misslyckat försök att återuppta aktiviteterna hade gjorts 1920 men misstänksamheten och spänningarna hade varit för stora. Betydelsen av det svenska arrangemanget ur detta perspektiv underströks ofta. Och när ett nytt försök att samla pressunionen i oktober 1923 annonserades hyllades det svenska junibesöket som en mycket lovande försöksballong.¹⁵¹ Utan tvivel skänkte dessa kopplingar legitimitet till besöket. Och den samlande internationella presskåren, som nyss varit helt oförmögen att samarbeta, vittnade genom sin blotta närvaro om Sveriges medlande roll.

I rapporteringen kring besöket återkom ofta några karaktäristika om Sverige: landets relativa litenhet, fredlighet, industriella strävanden och internationella anda. Litenheten fungerade på två plan. Till att börja med gjorde den de svenska prestationerna så mycket mer imponerande. Och för det andra ansågs den friskriva landet från egenintresse i storpolitiken. Landets internationella insatser betraktades som seriösa och ärliga, en uppfattning ytterligare bekräftad av det ömsesidiga förhållandet mellan fred och industri, så uppenbar för gästerna.

För vad gästerna inte minst kom för att se och vad som också bered-

villigt visades dem var den blomstrande svenska industrin. I retoriken kopplades denna regelmässigt till fred. Man studerade industrin och man talade om fred; fred som en förutsättning för industri, och industri som en förutsättning för fred. När Axel Carlander på staden Göteborgs vägnar välkomnade gästerna underströk han, enligt *Göteborgs-Posten*, ”sammanträffandets karaktär av ett möte för att studera resultaten av fredligt arbete och av alla folks gemensamma intressen i den fredliga kampen mot naturen”.¹⁵² Göteborgsutställningen – den första större europeiska utställningen sedan före kriget och ett ”teknikens tempel” för nya principer och metoder inom den moderna industrin – var enligt till exempel Eugen Mautner från *Zagreber Tageblatt* ”den verkningfullaste fredspropagandan”.¹⁵³ Lord Burnham (*Daily Telegraph*, Reuters med mera) ”konstaterade att Sverige varit klokt nog att icke förirra sig in i världspolitikens labyrinter utan i stället ägnat sig åt internationell produktion”.¹⁵⁴ Snart sagt varje tal handlade om fred. Notabelt nog var det ingen som nämnde det krigsmateriel som visades upp på utställningen, trots att ingen kan ha undgått till exempel Bofors imponerande 30,5 cm kusthaubits m/16, iögonfallande uppställd mitt på utställningens Exportfält.

Detta fredliga element i den svenska mentaliteten förankrades stadigt i historien. Utställningen i sig var förvisso en hyllning av nationens industriella arv lika mycket som av moderniteten och framsteget.¹⁵⁵ Och gästande journalister såväl som den tidningsläsande allmänheten upplystes om att Sverige inte varit i krig på över hundra år, att Norge fick sin frihet 1905 utan att så mycket som en kula avlossats, och att den infekterade Ålandsfrågan löstes med fredliga medel 1921. Detta innebar emellertid alls inte, fortsatte till exempel *Social-Demokraten* för att undvika eventuella missförstånd, någon patriotisk svaghet. Tvärtom, det visade bara att Sverige kunde kontrollera sitt egenintresse och att landet respekterade Nationernas förbunds ideal och andra folks rätt till självbestämmande.¹⁵⁶ Jämte det fredliga sinnet utmärktes det svenska folket av en allmän frihetskärlek, också den djupt historiskt rotad. Sverige, försäkrade andre vice ordföranden i Stockholms stadsfullmäktige professor Gösta Bagge, var inte bara rikt på naturtillgångar och befolkad av ”en stark, homogen ras” utan även ”ett land, där frihet alltid rått [...] som sålunda har kunnat utgöra den bästa möjliga grundval för modern demokrati”. Och till denna fredlighet och frihetskärlek kom

alltså en internationell anda. Svenskarna hade alltid, underströk Bagge, arbetat för ”icke blott sitt eget land utan också hela Europas välfärd”.¹⁵⁷ *Göteborgs-Posten* hade hälsat gästerna välkomna med att försäkra dem att ”the citizens of Gothenburg, as well as the entire Swedish people, never let their smallness deter them from their best and their utmost efforts in the service of civilisation [sic]”.¹⁵⁸ Och Lord Burnham apostroferade explicit ”den internationella anda, som hjälper och helar, som är ärlig, vilket är vad världen behöver just nu. [---] Vi uttrycka vår beundran för det svenska folkets upplysta karaktär”.¹⁵⁹

Sådana utsagor manade förstås till efterföljd. Ofta nog bokstavligen. Mautner, till exempel, fortsatte sin hyllning av utställningen genom att uttrycka sin förhoppning att ”denna propaganda [ett ord ännu inte laddat med konnotationer om politiskt förvrängd information] icke må förfela sitt intryck hos de stora folken, i vilkas händer krig och fred ligger”.¹⁶⁰ Burnham avslutade sin lovsång med att hoppas att också världens övriga nationer måtte sysselsätta sig mindre med politik och mer med industriell produktion. ”Det fredliga Sverges mönstring av sina krafter”, menade *Vorwärts* redaktör Friedrich Stampfer, ”måste övertyga var och en om att det fredliga arbetet, icke krig och överväld, ger folken lycka.”¹⁶¹ Ett kraftfullt uttryck för Sverige som mönster hittas i *Social-Demokraten*:

Och vi uttala, utan att däri inlägga någon egenrättfärdighet, den förhoppningen, att Europas folk måtte på allvar fyllas av samma önskan [om fred]. Skedde detta skulle därigenom erbjudas de gynnsammaste villkor för att snabbt övervinna de nuvarande europeiska svårigheterna.¹⁶²

Om bara resten av Europa följde det svenska exemplet skulle politisk instabilitet och ekonomiska umbäranden vara minnen blott. Och självgott eller inte, också de utländska gästerna var så här artikulerade i frågan. Ett av de utförligare vittnesmålen levererades av Sir Roderick Jones (Reuters) vid mottagningen hos Publicistklubben i Stockholm:

Vi äro icke vana vid ett så fredsälskande och välordnat land utan fastmer länder fyllda av missämja, vilkas politiska och ekonomiska förhållanden bilda raka motsatsen till vad vi här finna. [---] Vi se i eder ett folk, en av de små minoriteter, som ännu finnas i Europa, fylld av hälsa och kraft

och fria från av kriget alstrad bitterhet, ett folk, som vi måste se upp till, och vilket vi ha förhoppningen, att det skall hjälpa till att åter uppbygga den europeiska civilisationens byggnad.¹⁶³

Retoriken som omgärdade pressbesöket måste naturligtvis ses i ljuset av svenska aspirationer inom Nationernas förbund liksom mot bakgrund av paneuropeiska visioner vid den här tiden.¹⁶⁴ Och uppenbart nog för alla: för att få något genomslag måste varje potentiell förebild och varje strävan medieras.

Pressens fredliga makt

”Det är ett faktum”, hade Roderick Jones också hävdad, ”att världens tidningsmän hålla freden i sin hand.” Sådana utsagor i krigets kölvatten ska förstås både som självhävdelse och anklagelser, till och med självanklagelser. Tidningspressen beskrevs inte endast som en betydelsefull makt. Den framhölls ofta som den mest avgörande faktorn i internationell politik, åtminstone av pressmännen själva. *Pressens Tidning* utgjorde inget undantag när den summerade sommarens pressbesök och beskrev pressen som ”den yttersta härskaren över krig och fred”, och menade att ”sanningen däri kan i grunden knappast betvivlas”.¹⁶⁵ Politiker och industrifolk däremot, och detta är viktigt, var inte så kategoriska. De erkände förvisso pressens enorma makt, men åtminstone antydde andra lika inflytelserika institutioner.

Denna gradskillnad mellan pressfolkets retorik och den som hördes från politiker och industrimän tydliggör de formativa aspekterna av ett arrangemang som pressbesöket. *Pressens Tidning* hade otvivelaktigt en poäng när den hävdade att mottagandet av de internationella journalisterna ”visar bäst vilken hög uppskattning av pressens betydelse och inflytande, som råder ej blott inom bredare befolkningslager utan även, och ingalunda minst, bland kulturlivets, administrationens, politikens och det kommunala livets ledande personligheter”.¹⁶⁶ Men samtidigt var besöket och dess mottagande ett medel eller medium för att åter skapa, underhålla och förbättra pressens status och ställning. Till att börja med i den grundläggande meningen att inga av dessa lovord hade blivit yttrade om evenemanget inte ägt rum. Men också i den mening-

Utställningen vinner pressmännens lov. En den kraftigaste predikan för fred.

Uttalanden av representanter för olika länder om Jubileumsutställningen, om svenskarna och Sverige.

Pressbesöket har blivit en oösvelaktig framgång. Därom vittna de uttalanden, som en del av de i det internationella pressbesöket deltagande journalisterna nedskrivit för Göteborgs-Posten. Vare sig vederbörande med hänsyn till den korta tid besöket varat icke velat uttala sig om Jubileumsutställningen eller de givits uttryck åt sina tankar om densamma, äro deras uttalanden genomgående vänskapliga känslor för vårt land och vår stad. De tidningsmän, vilkas uttalanden vi i dag återge äro Taylor Darbyshire, representant för The Australian Press Association, Frank Phillips, The Globe Toronto, Canada, Viscount Burnham, Daily Telegraphs ägare, G. E. Luiga, redaktör för Päwaleht, Reval, Estland, Eero Erhko, redaktör för Helsingin Sanomat, och Arthur R. Frenchell, redaktör för Hufvudstadsbladet, Helsingfors, Finland, Georges Lecomte, president för La Société des Gens de Lettres de France, George H. Seides, The Chicago Tribune, M. Schaeppman, Maastricht, Rotterdam, Holland, Eugen Mautner, redaktör för Zagreber Tageblatt, Agram, Jugoslavien, Carlos Serrano, representant för flera mexicanska tidningar, professor Benito Carqueja, direktör för tidningen O Comercio do Porto, Portugal, Robert de Tras, Journal de Genève, Schweiz, samt Vorwärts huvudredaktör Friedrich Stampfer.

"Rikt genom den sociala känslan för andra."

"Vi äro ett fattigt land", sade en av våra talesmän, då han välkomnade oss på lördagen. Jag tar mig friheten att på en avvikande mening, sedan jag sett utställningen. Sverige är rikt – rikt på allt som gör livet värt att leva, vare sig vi ha det i rikedom eller i brist. Det är rikt och måste bli det genom allmänhetens goda vilja som gjort utställningen möjlig att fullborda. Rikt genom skaparkraften hos de män, som planerade dessa byggnader med deras massor av murverk, deras målmedvetna utsmyckning och framåtanda i arkitekturen. Ädagslångt genom bruket av nya uttrycksmått. Rikt genom hjärnorna, som styrde de

Canada synsalar med problem redan lösta här.

Av en kanadensare är privilegiet att få besöka Sverige under Göteborgsutställningen särdeles uppskattat. Han finner sig i ett land, som i sin läggning har många likheter med hans eget, och han möter ett folk, som nätt på sin egen plats. I Canada emellertid är så stort, spindlar vårt land ut med problem, vilkas lösning redan funnits i Sverige. Liksom i vårt land ha vi ännu kvar att förklara vår oavhängighet och att befria oss från betänsligheten av skatt till främmande länder för kol till drivandet av våra järnvägar. Liksom i Sverige finns det i Canada ofantliga, ännu outbyggda vattenfall, och det är i detta land vi finna ett föredöme av företags-

Utställningen har långt överträffat våra förväntningar.

Jag är förjust över att efter ungefär 14 år få komma tillbaka till Sverige.

ländernas kommersiella väl. Personligen representerar jag ett folk, som haft vidsträckt förbindelser med Sverige i mer än 30 år i fråga om pappeermassa, och jag har alltid römt tillnärmelsevis och hänsyn från de svenska sällarna. Under kriget då jag

Förstasidesstoff: utställningen, pressen, freden. Ur Göteborgs-Posten 18/6 1923.

en att alla dessa positiva och symboliska erkännanden av olika aktörer inte bara förstärktes i pressbevakningen utan dessutom upphöjdes till sanningar.

Besöket var ett sätt att visa upp pressens makt också på mer handfasta vis. Ett hundra internationella journalister – och de representerade långtifrån den genomsnittlige reportern utan snarare etablerade redaktörer och tidningsägare – omgärdade av ett hov av svenska kolleger på utställningen i Göteborg eller vid invigningen av Stadshuset i Stockholm passerade inte obemärkta. Så inte heller all flaggning som förekom eller den middag som också var öppen för allmänheten till en kostnad av 25 kronor.¹⁶⁷

Det undgick sannerligen inte de svenska tidningarna. Magnituden

Två dagars pressbesök: arbete, bankett, sjöfärd.

GRUPP AV ENGELSKA GÄSTER.

Från vänster till höger: Sir Campbell, Stuart, Mrs Ernest Stuart, Lady Evelyn Graham, Lady Jones, Sir Roderick Jones, Captain Miles Graham.

Pressen poserar för pressen, och för publiken. Här med fruar. Ur *Göteborgs-Posten* 18/6 1923.

krävde en omfattande rapportering. Även om uppmärksamheten inte matchade ståhejet 1897 kunde den vanlige tidningsläsaren – en betydligt vanligare figur 1923 – inte undgå att något av betydelse pågick. Detaljerade program återgavs, tal citerades, presscelebriteters fruar intervjuades, fotografier togs, rörelser registrerades. *Social-Demokraten* fann det uppenbarligen angeläget att i viss detalj informera sina läsare om vad som gjordes och sades vid ett gruppbesök hos ASEA i Västerås, för att antydningssvis exemplifiera.¹⁶⁸ Mot bakgrund av att ”utförliga referat av snart sagt allt varit synliga i pressen” valde *Pressens Tidning* att (nästan) avstå från egna beskrivningar.¹⁶⁹

På sätt och vis fullbordades varvet när den svenska pressen apostroferade besökarna i namn av folket, lokalt såväl som nationellt: ”Go-

thenburg feels, above all, honoured by the presence of the guests heartily welcomed here to-day, the representatives of the world's Press and of the world's public opinion. How could it be otherwise?" utropade *Göteborgs-Posten*. Och *Social-Demokraten* deklarerade med samma auktoritet: "We are a peaceful people".¹⁷⁰ Inte bara socialt och professionellt prestigefulla aktörer enrollerades alltså som vittnen och resurser i legitimitetssträvandena. Också den så kallade allmänheten engagerades på liknande vis.

Krig och fred låg i pressens händer. Det presenterades alltså som ett faktum. Men världen hade just upplevt ett världskrig och situationen i Europa var fortfarande instabil. Sverige däremot var en neutral och fredlig nation. Slutsatserna måste ha varit uppenbara. 1920 hade Hjalmar Branting, då den förste socialdemokratiska statministern men också en före detta redaktör, förvisso bilden klar för sig. Han beskyllde den internationella pressen för det utdragna kriget. Samtidigt menade han att i den svenska pressen fanns "mera ärligt uppsåt, mera allvar än i många andra länders".¹⁷¹ Tanken att de neutrala nordiska länderna hade en speciell journalistisk mission hittas redan under kriget och ut-
anför regionen. Den österrikiske läkaren Clemens von Pirquet, till exempel, en av 63 intellektuella som svarade på en enkät om internationella relationer initierad av *Svenska Dagbladet* 1915, satte sitt hopp till att dessa länder tog ledningen i en reformering av journalistiken som så här långt annars hade dominerats av lögn och sensation, av charlataneri. Mönstret för den pressens professionalisering som Pirquet föreslog var vetenskapen (särskilt hans egen disciplin), vad avsåg såväl internationalismen som metoderna.¹⁷²

Under det två veckor långa pressbesöket 1923 uttrycktes emellertid aldrig uttryckligen de mer känsliga aspekterna av dessa slutsatser. Den internationella pressen anklagades inte för krigets fasor. Tvärtom, den hyllades. Allt skuldbeläggande var implicit. Som värd för arrangemanget harangerades förstås den svenska pressen särskilt och ofta. Men också uttryck som går långt utöver anständigt uppförande är lätta att hitta. Georg Bernhard, till exempel, hyllade så "den modiga svenska pressen, som vågat säga sin mening om rätt och sanning till vänner och icke vänner".¹⁷³

Att pressen missbrukat sin makt under kriget var en allmän sanning i början av 1920-talet, men en sanning som aldrig uttryckligen artikulerades i rapporteringen runt pressbesöket. I stället tillskrevs den kort och

gott en enorm makt. Och denna makt skänkte legitimitet också åt den lilla värdnationen. På den världspolitiska scenen var inte den svenska pressen någon storspelare. Men i fråga om ansvarstagande för freden, sådant var budskapet, hade den få konkurrenter.

Gemensamma intressen och makt under ansvar

Varje erkännande har ett pris. Svenska myndigheter likaväl som privata företagare förväntade sig publicitet. Detta uttrycktes sällan så explicit som i den officiella rapport vilken citerades i kapitlets inledning och där det alltså hette att publicitet var arrangemangets enda syfte. Som regel och föga överraskande togs det i stället tyst för givet. Men det finns några undantag. Axel Carlander, som ordförande i Göteborgs stadsfullmäktige, uttryckte till exempel farhågan att när besöket väl var över skulle de gästande journalisterna inte längre ta hänsyn till hövligheten. Enligt *Göteborgs-Posten* möttes emellertid detta omedelbart av ”en störtflod av tacksägelser och bedyranden att berömmet av i dag icke komme att vandlas i kritik i morgon”.¹⁷⁴

I fråga om huvudfåran av den svenska pressen, från den socialdemokratiska till den konservativa, förefaller målsättningen om internationell publicitet ha varit helt oproblematiske. Och som framgång kom initiativet till hela arrangemanget från Publicistklubben. Praktiken är talande. Den omfattande bevakningen av de gästande journalistiska celebriteterna var samtidigt en rapportering om vad dessa kom för att se, från Göteborgsutställningen till ASEA i Västerås. Och givetvis reproducerade de svenska tidningarna inte bara vad gästerna hade att säga om pressen; de återgav allt som sades om Sverige och dess förtjänster. *Göteborgs Aftonblad* till exempel bad varje gäst om ”a few lines – e.g. 10 – in your mother tongue on your impressions of the jubilee exhibition”.¹⁷⁵ På det här viset upplystes även den inhemska publiken om Sveriges företräden. Marknadsföringsaspekten kommenterades och underströks också av tidningarna. Carlanders oro var även till exempel *Social-Demokraten*s. På svenska, engelska, franska och tyska apostroferades uttryckligen besökarna i en ledares rubrik: ”Till våra gäster!” Själva texten däremot adresserade uppenbarligen ett nationellt ”vi”. Vad som efterfrågades, och från vem, var emellertid klart nog: ”Pennans män kunna genom sina tidningar göra vårt land skada el-

ler gagn, allt efter den bild de skapa sig”, eller som det hette på engelska: ”all according to the picture which they have constructed to present before their readers.” Och i det följande stycket underströk tidningen särskilt ”att Sverges folk är fredligt sinnat”.¹⁷⁶ Den svenska pressen såg som sin uppgift att få den internationella att skriva gott om Sverige, och den använde fredligheten och neutraliteten som en resurs.

Den allmänna pr-ambitionen är kanske allra tydligast i fackorganet *Journalisten*. Samlade och återgivna artiklar från svensk landsortspress talade bokstavligen i termer av investeringar och avkastning, till exempel ”i form av sommargäster, turister och resande kommande år”.¹⁷⁷ Tidningen själv summerade arrangemanget: ”Det internationella pressbesöket, har vid det här laget hunnit avsätta en uppsjö artiklar och uttalanden om oss och vårt land, av vilka de flesta blivit rena ditymbler.” Emellertid, fortsatte man, skulle man inte dröja vid dessa aspekter, vid besökets ”reklamverkan”. I stället skulle det belysas ”ur ren yrkessynpunkt”. Detta visade sig emellertid inte betyda synpunkter på en okritisk journalistik utan i stället kritik av programmet som menades ha varit alltför omfattande och jäktigt. ”Vi bombarderades med intryck från morgon till kväll”, klagade en citerad ungrare som fortsatte: ”Till slut gör ingenting intryck på en.” Och vad värre var: alltför lite tid hade funnits för att producera artiklar. *Journalisten* hoppades att man lärt en läxa: ”Man vill ju dock till sist, att de skola skriva om oss.”¹⁷⁸

Legitimitetsekonomi rymde även andra inslag. Den konservativa statsministern Ernst Trygger höll tal vid Publicistklubbens mottagning i Stockholm. Hade han varit redaktör, sade han, hade han använt två metoder för att befördra ”sant, rätt och gagneligt”. Han skulle vädja till känslorna hos den stora allmänheten, och han skulle rikta sig till förståndet hos ”dem, vilkas skarpsinne och kunskaper inbjöde till en verkligt sakkunnig diskussion”. På så vis skulle en världsopinion skapas, ”objektiv och sant sanningsälskande”. Pressens egentliga uppgift, fortsatte han, bestod i ”att verka som en nationell international” och sålunda befördra världsfreden. Lyckades den med detta kunde pressen ”med stolthet byta ut sin gamla titel den tredje statsmakten mot den långt förnämligare, mänsklighetens tjänare”.¹⁷⁹

Vad Trygger alltså föreslog 1923 var något ganska annorlunda jämfört med det budskap som hamrats in vid utställningen 1897 (och låg mer i linje med Oscar II:s hållning). Trygger önskade i relation till mas-

sorna en ansvarstagande partner snarare än en balanserande motmakt, och en leverantör av fakta, av information, till de politiska institutionerna. Huruvida juridikprofessorn Trygger var bekant med den djupt massmediekritiska *Public opinion* av Walter Lippmann från 1922 är svårt att säga.¹⁸⁰ Likheter är emellertid slående. Ett fungerande modernt och demokratiskt samhälle krävde, enligt Lippmann, korrekt information. Varje faktor som underminerade sann kunskap måste elimineras. Den samtida pressen misslyckades grovt med detta uppdrag. Den reproducerade i stället så kallade stereotyper. Lippmann var emellertid överhuvudtaget tämligen skeptisk till massornas möjlighet att alls begripa komplexiteten i de problem som de politiska institutionerna hade att besluta om. Hans lösning hette vetenskaplig kunskap, välinformerade intellektuella (de ”vilkas skarpsinne och kunskaper inbjöde till en verkligt sakkunnig diskussion”, för att tala med Trygger), och, precis som ovannämnde Pirquet, en professionell journalistik. Medborgerligt politiskt engagemang reducerades hos Lippmann till att antingen bifalla eller avböja förslag utarbetade av de etablerade politiska institutionerna, ledda av objektiva experter, det vill säga något tämligen annat än de deliberativa ideal som utmärker en habermask offentlighet.

Förhandlade pressideal

Accepterade då den svenska pressen detta uppdrag? På det hela taget, ja. *Pressens Tidning* talade om Tryggers ”utmärka tal”. I samma artikel, när man beskrev pressen som ”den yttersta härskaren över krig och fred”, hänvisades också till dess oerhörda ansvar.¹⁸¹ Publicistklubbens ordförande tillika *Stockholms-Tidningens* redaktör, Erik Rinman, ägnade sitt tal åt samma tema, pressens ansvar.¹⁸² Att erkänna ett ansvar är förstås också att hävda makt – och den moraliska kapaciteten att ta detta ansvar. Men här finns också ett uppenbart inslag av gemensamma intressen med andra statsmakter, och en maning till försiktighet. Det är en ståndpunkt som förespråkar försoning framför konfrontation, förståelse framför granskning.¹⁸³

Den passage i Tryggers tal som handlade om att avsäga sig namnet den tredje statsmakten varken citerades eller refererades i *Social-Demokraten*. Hans ord om en ”nationell international” lyftes däremot sär-

skilt fram. Tidningen *Journalisten* dröjde överhuvudtaget inte kring den högre retoriken om pressens sanna mission. En och annan refräng om världsfred återljöd visserligen, men grundackordet var betydligt mer jordnära och instrumentellt. Om tystnaden i *Social-Demokraten* kan tolkas som oenighet, kan den i *Journalisten* sägas vara förenlig med Tryggers (och Walter Lippmanns och andras) idéer. Den förutnämnde Roderick Jones ger en ledtråd. Det är journalistikens uppgift, menade han,

att objektivt studera och återgiva de internationella företeelserna. Pressens makt, som vi ha varseblivit den under de sista tio åren, är någonting nytt i världen. Den besitter en förmåga av kraft i fråga om psykologiska möjligheter, som ännu icke blivit tillräckligt uppskattad. Om tidningarna i hela världen eftersträva freden genom att återge verkliga fakta, vilka medföra nyheter för allmänheten, så har denna det riktiga materialet, på vilket den kan grunda sitt omdöme och på så sätt befordra fredssaken.¹⁸⁴

Lippmann konstaterade att ”news and truth are not the same thing”.¹⁸⁵ Hans samtida journalister var inte lika petiga, och det är värt att lägga märke till retoriken kring sanning och fakta i dessa journalistiska utsagor. Pressens makt skulle vara makten att politiskt neutralt förmedla objektiva fakta, det vill säga nyheter (så som dessa förstod termen). Jones talade som representant för en nyhetsbyrå, ett företag som producerade och sålde nyheter. För att säkra en så stor marknad som möjligt skulle dessa vara så fria från politisk vinkling som möjligt. Och enligt Michael Schudson, som refererades i kapitlets inledning, ledde alltså den epistemologiska relativism som var ett resultat av krigserfarenheterna, under 1920-talet till ett objektivitetsideal.¹⁸⁶ Sinneserfarenheternas subjektivitet gjorde en enkel tro på fakta omöjlig och uppmuntrade i stället en hög värdering av regler och procedurer. De ”verkliga fakta” som Jones och andra talade om ska därför inte förstås som aspekter av verkligheten utan snarare som utsagor om denna verklighet, vilka bekräftades av en professionell journalistkår. Samma slags nyhetsjournalistik, det vill säga journalistik som en opolitisk profession, kan sägas ha representerats av *Journalisten*.

Omvänt kan det implicita ogillandet i *Social-Demokraten* tolkas som ett ställningstagande för den politiska traditionen inom pressen, per-

sonifierad av publicisten och först och främst uttryckt i ledaren. Denna tradition var sedan slutet av 1800-talet utmanad från två håll. Dels från den professionella journalisten som satte en ära i att samla och tillhandhålla nyheter, den självsäkre arvtagaren till 1800-talets illa sedde notisjägare, som i Sverige organiserade sig från 1901 i *Sveriges Journalistförening*. Hans, och under 1900-talet allt oftare hennes, ledstjärna var inte politiskt inflytande utan snarare professionalism, och det äventyrliga scoopet. Dels utmanades den politiska traditionen från ägarna, från marknads- och annonsavdelningarna. Allt handlade om pengar. Det hade det förstås alltid gjorts, men även i det lilla Sverige hade tidningar nu blivit stora affärer, en utveckling som accelererade i och med kriget. I jämförelse med perioden för den liberala pressens genombrott råder det ingen tvekan om att den politiska pressen befann sig på reträtt. Etablerandet av ledarsidor och -spalter under 1910- och 20-talen kan rentav betraktas utifrån detta perspektiv; de var reservat för en tidigare dominerande art.¹⁸⁷

Nyheter i en eller annan form har alltid varit en väsentlig del av den periodiska pressens attraktionskraft. Sedan början av 1800-talet kan man inte desto mindre tala om en mer eller mindre artikulerad konflikt mellan pressens intellektuella aktörer och dess ekonomiska intressen, som handlat om rätten att definiera journalistikens egentliga uppdrag. De intellektuella har ofta lierat sig med och sökt erkännande från andra sociala fält, som akademien och politiken. Den mer kommersiellt drivna journalistiken har knappast varit oberoende av externt inflytande; marknadskrafterna har emellertid oftast omdefinierats som en lojalitet mot publiken.¹⁸⁸ Från ett sådant bourdieuskt perspektiv har förhållandet också beskrivits som en spänning mellan ett franskt respektive ett amerikanskt ideal. Det franska idealet utmärks av en politisk, litterär och idéorienterad journalistik, medan det amerikanska är fokuserat på fakta och spridningen av information.¹⁸⁹ Det senare har av Jean Chalaby kallats för en "angloamerikansk innovation", med "specifika *diskursiva strategier och praktiker*". Avgörande för dessa strategier och praktiker är en modern förståelse av nyheter: en aktiv nyhetsinsamling, en orientering mot fakta, snabbhet och pålitlighet, men också en allmän uppfattning om att nyheter (och inte till exempel åsikter) utgör pressens själva essens.¹⁹⁰ Uppkomsten av detta ideal har förknippats med de så kallade *penny papers* under 1830-talet, men dess verkliga genombrott

ägde rum under 1880- och 90-talen i och med vad som kallats *new journalism*.¹⁹¹ I Sverige under 1900-talets första decennium talade till och med samtida aktörer om dessa trender, uppskattande eller indignerat, i termer av en amerikanisering.¹⁹²

Denna prydliga uppdelning är förstas en förenkling av positionerna. Gränserna flöt. På besökets tredje dag publicerade *Social-Demokraten* en uppenbart politiskt motiverad artikel om pressförhållandena i Tyskland. Åtminstone 90 procent av den tyska pressen, inklusive nyhetsbyråerna, var, hävdade tidningen, i händerna på storfinansen. Detta hotade allvarligt journalisternas oberoende och därigenom yttrandefriheten. Nyhetsbaroner, avslutades artikeln, representerade inte etablerade journalistiska värden.¹⁹³ Några dagar senare, och med hänvisning till uppgifterna om de tyska förhållandena, attackerade den kommunistiska *Folkets Dagblad Politiken* det sorgliga publicitetsspektakel som gick under namnet internationellt pressbesök. Den svenska borgerliga pressen kröp för sina kontinentala likar. Och allt tal om yttrandefrihet var inget annat än vanföreställningar; ”i sin revolutionära ungdom kunde borgarpressen med någon rätt kallas fri. *Nu* är detta en grov humbug.”¹⁹⁴ Inga direkta hänvisningar gjordes till den socialdemokratiska pressen. *Social-Demokraten* svarade dock. Ägarförhållandena var förvisso problematiska, men kommunisterna menades överdriva kraftigt. Och den kommunistiska pressen borde avstå från att tala om yttrandefrihet, och en poäng gjordes av att Z. Höglund, redaktören för *Folkets Dagblad Politiken*, i precis samma veva kallats till Moskva för att svara för sina alltför liberala idéer om religion som en privatsak.¹⁹⁵

Social-Demokraten valde inte någon radikal ståndpunkt. De pressideal som hyllades av bland andra statsminister Trygger, och som utan tvivel var väl förenliga med en professionell nyhetsjournalistik såväl som med marknadskrafterna, kan ses som uttryck för en statsunderstödjande ideologi. Socialdemokraterna inte bara strävade efter en sådan roll i svensk politik utan spelade den redan; Hjalmar Branting både före- och efterträdde Trygger som statsminister. Gränserna flöt också på personplanet. För att bara nämna några av dem som satt på flera stolar: professor Trygger lämnade akademien 1907 för att ägna sig åt politiken – och industrin; han hade ekonomiska intressen i flera svenska företag, och han var bland annat styrelseordförande för AB Separator. Hjalmar Branting, politikern och före detta redaktören, var ordföran-

de för pressbesökskommittén. Torsten Karling, sekreteraren i samma kommitté, var även presskommissionär för Göteborgsutställningen. Axel Carlander var stadsfullmäktigeordförande, styrelseordförande för SKF och Svenska Amerika Linien och initiativtagare till utställningen. Dessa män hade uppenbarligen en del gemensamma intressen.

Avslutning

Pressens betydelse och makt erkändes under dessa två veckor i juni 1923. Den institution som erövrade legitimitet skilde sig emellertid från den föregångare som alltsedan mitten av 1800-talet, då termen etablerades, strävat efter erkännande under namn av den tredje statsmakten.

I det här kapitlet har det internationella pressbesöket 1923 inte minst fungerat som ingång till frågan om neutralitetsdiskursens roll för den svenska pressens legitimitetshistoria. Sverige förstods som och spelade rollen av en neutral arena för internationell samverkan. Denna neutrala, förmedlande arena var inte en förutsättning för, men gjorde det naturligt att adressera och lättare att förhandla pressens rätta funktioner. Och den roll som premierades av den politiska makten såväl som den ekonomiska sfären, och villigt accepterades av pressen, hade en uppenbar likhet med just en sådan arena. Pressen skulle vara neutral och förmedla objektiva fakta. Publicitetsaspekten av besöket uppfattades som oproblematiserad, eftersom Sverige för de flesta deltagare objektivt sett var ett mönster. Idén om en professionell nyhetsjournalistik, understödd av neutralitetstanken och marknadskrafterna, förmedlades till allmänheten och påverkade också självbilden inom pressen. Detta betyder naturligtvis inte att den retoriska betydelsen – eller ens den faktiska funktionen – av den tredje statsmakten upphörde, i termer av en motmakt som både representerar och bildar den så kallade allmänna opinionen och vakar över den politiska makten. Men vad som begreppsligt var möjligt och fungerande påverkades, och styrkeförhållandena inom pressen försköts. Diskussionerna vid och praktiken kring pressmötet 1923 bekräftar den kritik som riktats mot en etablerad svensk historieskrivning vilken betonat att det mest utmärkande draget för den här tidens journalistik var den starka kopplingen mellan pressen och de politiska partierna.¹⁹⁶

Redan under 1800-talet förekom talesättet att varje nation hade den press den förtjänade. Nationen i det här fallet – både som en faktisk och symbolisk arena för internationell samverkan – kan omvänt förstås som ett medium för neutralitetsdiskursen vilken tog sig uttryck i ständiga referenser till fredlighet, industriella ambitioner, internationalism och ansvar. Och mediet är, för att göra ännu en turnering av den berömda frasen, budskapet – till världen såväl som till den inhemska tidningsbranschen och dess aktörer. Just de interna förhandlingarna är centrala i det följande kapitlet, som också följer upp betonandet av pressens ansvar och det ambivalenta förhållandet till metaforen den tredje statsmakten.

UTSTÄLLNINGEN 1945

TRE VECKOR EFTER krigsslutet, den 29 maj 1945, öppnades utställningen ”Den svenska pressen 300 år” på Skansen i Stockholm. När den stängde den 9 september hade den lockat omkring 120 000 besökare – en siffra, sades det, som ingen av Skansens tidigare utställningar kunde matcha. Under terminstid var tillströmningen av skolklasser betydlig. Folk kunde också läsa om evenemanget, i huvudstads- såväl som landsortspress. Många mottog brev med en stämplad utställningsvinjett och särskilt framtagna frimärken (tryckta i sammanlagt 110 miljoner exemplar). Andra fick vykort med motiv från utställningen. Ännu fler noterade affischerna och annonserna.¹⁹⁷ En stor del av Sveriges befolkning nåddes sommaren 1945 av underrättelsen att den svenska pressen fyllde 300 år. Och att det var någonting värt att fira.

Utställningen fredssommaren 1945 var ett oskyldigt födelsedagsfirande, ett tillfälle till fest och gamman efter år av umbäranden och oro. Med nöjet förenades också nyttan: här bjöds medborgarna viktig samhällsinformation. Detta hindrar inte att utställningen samtidigt var ett propagandanummer. Att den huvudsakligen var finansierad och arrangerad av branschen själv var till exempel inget som basunerades ut. Nordiska museets medverkan däremot undgick nog ingen. Och för att inledningsvis ge bara ett exempel till: visste besökaren inget om de stora spänningar som förekommit inom pressen under kriget, gick han eller hon lika okunnig därifrån. Eller rentav okunnigare: kritiker som utställningen inte ignorerade fullständigt hade den i stället förvandlat till hjältar.

Oskyldigt födelsedagsfirande och välregisserad propaganda. Entrén till utställningen på Skansen. Föreningen Sveriges pressarkiv och pressmuseum, Riksarkivet.

Propagandan verkar oftare genom mer vardagliga medel än påkostade utställningar. Tidpunkten – andra världskriget hade just slutat – satte sina alldeles särskilda spår. Ändå är det i denna utställning möjligt att öppna blicken även för mer generella aspekter på hur pressen iscensatt sig själv som en förutsättning för och försvarare av det goda samhället. Först bjuds därför en snabb rundvandring genom utställningshallen på Skansen. Därefter beskrivs och analyseras utställningens huvudsakliga budskap, vems intressen den manifesterade samt hur den medierades i olika former, låt vara att aspekterna överlappar varandra och är nära förbundna.

Utställningen – en orientering

I ”idéhallen”, utställningens första rum, mötte skisser och deviser vilka skulle förklara pressens mål och uppgifter. En fondmålning visade ”Den svenska pressens parnass” bestående av fjorton hädangångna män och en kvinna.¹⁹⁸ I rummet illustrerades även tryckfrihetens historia. I taket hängde i ett exemplar landets samtliga dagstidningar. I följande rum framvisades genom illustrationer på väggarna äldre former av nyhetsförmedling (vårdkasar, predikstolar och dylikt) liksom boktryckarkonstens

Besökarens första intryck, den så kallade idéhallen med fondmålningen "Pressens parnass". Föreningen Sveriges pressarkiv och pressmuseum, Riksarkivet.

tidiga utveckling. Rum nummer tre och fyra ägnades postväsendet men framför allt *Post- och Inrikes Tidningar*, den tidning som närmast föranlett jubileet. I det femte illustrerades tidningsläsning och tidningsläsare.

I utställningshallens sjätte rum, det klart största, belystes distributionen av tidningar genom Posten, SJ och Pressbyrån. Här fanns även en sektion ägnad TT, en skärm med namnen på och korta beskrivningar av organisationerna Svenska tidningsutgivareföreningen, Publicistklubben och Svenska Journalistföreningen liksom en hel del porträtt, reliefer och byster av historiskt betydelsefulla tidningsmän. En av rummets väggar upptogs av äldre nyheter, dels i ursprunglig form, dels så som de skulle ha gestaltats i samtida press.

Det sjunde rummet var ett läsrum där besökaren hade tillgång till samtliga Sveriges dagstidningar och en del tidskrifter. Rum åtta var veckopressens och, i mindre mån, annonsväsendets. I det nionde och sista rummet, det så kallade skyltfönstret, vars glasväggar vette mot området vid ingången, fanns tryckpressar och sättkaster från skilda tider och även illustrationer av sättekniker, tryckning och massatillverkning. Utställningshallen rymde också en lokal för filmvisning, i vilken även Pressfotografernas klubb visade ett urval bilder. En post- och personvagn från SJ hade parkerats i anslutning till entrén.

Moderniserade nyheter med modern utställningsteknik. Föreningen Sveriges pressarkiv och pressmuseum, Riksarkivet.

Denna knappa beskrivning av de 1 000 kvadratmetrarna får inte dölja att utställningen på många sätt var slösande rik. Den rymde både högt och lågt, från högstämda avsiktsförklaringar och vördnadsbjudande byster till dråpliga karikatyrer och skämtsamma moderniseringar av äldre tidningstext. En rad tekniker och material utnyttjades. Här fanns förstås mängder med tidningar och tidskrifter, men också manuskript, kungörelser, fotografier, målningar, teckningar och kartor. Besökaren kunde läsa tidningar och tidskrifter, höra radionyheter och se på journalfilm (en om Posten och pressen, en om Pressbyrån). En hel del teknisk apparatur, från träpressar till teleprintrar och andra moderna hjälpmedel, kunde beskådas liksom rader av mer eller mindre essentiella föremål som tidsrogna möbler och gåspennor. Sektionen med de moderniserade gamla nyheterna bestod av något som föreställde stora pappersrullar. Det nya bangårdspostkontoret i Stockholm kunde beskådas i modell, så även tidningskiosker, flygplan och slupar. Dockor användes för att illustrera tidningsläsare i olika åldrar. Ett helt, eller i alla fall halvt litet hus hade byggts i ett av rummen för att åskådliggöra redaktionella förhållanden i äldre tid, liksom ett rum som föreställde hur postmästaren och utgivaren av *Posttidningen* hade det i sin bostad/postexpedition på 1600-talet.

Utställningen var således mångfasetterad och perspektivrik. Det fanns likafullt betoningar och grundackord, liksom luckor. Besökaren gavs också olika nycklar till hur utställningen skulle ses. Vad till exempel den inledande idéhallen förmedlade spelade en roll för hur resten betraktades. Samma sak med broschyr, invigningstal och det som skrevs i tidningarna (genom vilka förstås de allra flesta överhuvudtaget tog del av utställningen). Även det omfattande arkivmaterialet från förberedelserna ger besked om syften och strategier. I det följande ska alltså i tur och ordning utställningens huvudsakliga budskap, vilka intressen som låg bakom den och hur den medierades i olika former behandlas. Det finns dock anledning att börja med det mest grundläggande. Vad var det egentligen som fyllde år – och hur mycket?

Att bekräfta och befästa en tradition

Utställningen 1945 kan delvis förstås utifrån Eric Hobsbawms begrepp ”invention of tradition”. Äldre maktstrukturer upplöstes med demokratisering och framväxande folkrörelser. Undersåtar förvandlades till medborgare. En ny elit behövde konsolidera sin makt och skapa en medborgaranda. Genom sin tolkning av det förflutna, menar Hobsbawm, kunde denna elit även skapa uppslutning kring nuet och hur framtiden borde formis. Skapade traditioner inpräntar bestämda värderingar genom att bekräfta identitet och kontinuitet; detta för att befästa den sociala ordningen. Den iscensatta historiska kontinuiteten måste inte vara faktisk, och är det heller inte alltid; det viktiga är att traditionen svarar mot en samtida situation.¹⁹⁹ Inslaget av sådan konstruerad tradition är påtagligt i utställningen 1945.

Som framgått etablerades termen ”pressen” på allvar under 1830-talet. Tidigare hade man talat om den periodiska litteraturen eller om tidningslitteraturen. Pressen har sedan dess konstituerats av olika tidningar och tidskrifter men också av företag, organisationer och människor av kött och blod. All periodisk litteratur har inte självklart och alltid sorterat under begreppet. Dagstidningarna har stått för kärnan. Gränsen mot journalistiken och journalisterna har varit flytande. Så småningom måste man också förhålla sig till andra massmedier som pressen både definierat sig emot och delvis inkorporerat.

Huruvida det nebulösa ”pressen” är ett adekvat begrepp för att beskriva verkligheten – diakront såväl som synkront – kan alltså diskuteras. Bilden eller bilderna av den har likafullt varit reella. Pressen har varit något mer än och överordnat alla enskilda komponenter. Begreppet har bidragit till att skapa bilden; det har fungerat konstituerande. Så har det till exempel varit när historien tagits i bruk.

Utställningen hette alltså ”Den svenska pressen 300 år”, och redan namnet bar förstås på ett budskap. En lång historia skänker tyngd och legitimitet. Detta var man i samtiden väl medveten om. Man kunde erkänna att *Posttidningen* – som var den som egentligen hade födelsedag, även om den kanske snarare fyllde 301 – inte hade mycket med 1945 års övriga press att göra. *Posttidningen* hade visserligen, menade till exempel riksbibliotekarie Oscar Wieselgren i *Svenska Dagbladet* på hösten 1944, blivit ett rent officiellt kungörelseorgan. Den bar likafullt ”ett sympatiskt vittnesbörd om traditionens och kontinuitetens makt inom det svenska samhället”. Detta kom att upprepas av flera. Svenska Akademiens direktör Hjalmar Gullberg talade så om att tidningen ”i varje fall” fungerade som ”symbol för kontinuiteten, traditionen”.²⁰⁰

Den samtida *Posttidningen* hade, menade man med andra ord, inte mycket med den vanliga samtida pressen att göra. Dess symbolvärde var inte desto mindre betydande. Och som en ledare i *Aftonbladet* noterade på invigningsdagen: ”Posttidningen liknade lika litet då som nu en modern tidning.”²⁰¹ Hundrafemtonåriga *Aftonbladet* ville visserligen påminna om sin egen sedan länge etablerade status som den första moderna tidningen. Men det kunde alltså med fog även ifrågasättas om det verkligen fanns en press 1645, det vill säga om *Posttidningen* på 1600-talet överhuvudtaget hade något verkligt gemensamt med pressen av år 1945. Eller annorlunda uttryckt: undantaget den genom historien mycket förändrade *Posttidningen* tycktes det inte vara något som egentligen fyllde år.

Trots denna medvetenhet firade av allt att döma den svenska pressen sin trehundra födelsedag sommaren 1945. Men i traditionen och kontinuiteten rymdes även förändring. Från primitiva vårdkasar och predikstolar iscensattes en linjär utveckling mot allt fler, friare och modernare tidningar. Denna evolutionshistoria kröntes i nuet. Nuet framställdes således som en naturlig följd av historien (vilket som framgått inte uteslöt att denna naturliga process också rymde hjältar och bryt-

punkter). Höjdpunkten, kunde besökaren uppleva, var där och då, i Sverige sommaren 1945 – en höjdpunkt som också pekade framåt.²⁰²

Arrangörerna av utställningen hade även ett budskap utöver det i och för sig centrala men nog så elementära att pressen fyllde 300 år och att dagens situation var en naturlig följd av det förgångna. Betoningen av en lång tradition och en utveckling vars mål var den moderna, samtida pressen underbyggde emellertid också detta budskap. Ty det som iscensattes på Skansen, vilket det följande gör klart, var nämligen ingalunda en obekvämlig motmakt. En jämförelse kan återigen göras med den liberala och regeringskritiska pressen på 1820- och 30-talen som i sin historieskrivning närmast utgick från att Sverige först efter 1809 fått tidningar värda någon uppmärksamhet. Oppositionella figurer som Argus-Johansson och Lars Hierta gjorde sig till allt annat än en del av en lång tradition. De betonade i stället sin egen nyhet. För arrangörerna av utställningen 1945 var läget väsentligt annorlunda.

Fosterländskt ansvar och medborgerlig fostran

Det är i det material som bevarats från förberedelserna möjligt att se ett grundläggande val av vad utställningen skulle gestalta. Gustaf Näsström – konstkritiker på *Stockholms-Tidningen*, snart chef för dess kulturredaktion, produktiv kulturhistoriker och den egentlige initiativtagaren till utställningen – föreslog under ett första planeringsmöte i juni 1944 att utställningen skulle ”avspegla de olika sidorna av en nutida tidning och historiskt belysa, hur de olika avdelningarna kommit till”.²⁰³

Idén avvisades emellertid och i stället underströks att pressens utveckling skulle skildras ”i sammanhanget med det svenska samhällets utveckling på olika områden”. Detta kallades att ge utställningen en ”kulturhistorisk prägel”. I egenskap av ordförande för planeringskommittén avrundade högerpolitikern, PK-ordföranden och chefredaktören på *Svenska Dagbladet* Ivar Anderson diskussionen genom att framhålla att man måste ”belysa pressens växande samhällsliga uppgifter”. Näsström fick i uppdrag att utifrån dessa riktlinjer utarbeta en preliminär plan. I denna hette det sedan att utställningen skulle visa på vilket sätt pressen ”direkt och indirekt påverkat samhällslivet”. När Anderson

invigningstalade ett knappt år senare deklarerade han att utställningen ville ”inskräpa den fria pressens betydelse”.²⁰⁴

Med ett lån från vetenskaps- och teknikhistorikern Anders Houlitz, som behandlat Göteborgsutställningen 1923 i sin avhandling *Teknikens tempel*, kan man här tala om ett ”Pressens tempel”.²⁰⁵ Med en ursprunglig idé om att *avspegla* och *historiskt belysa* tidningen i sig, via en tanke om att pressen skulle *sättas in i ett sammanhang* som sedan drog åt hur pressen *påverkat* detta sammanhang, framträdde man slutligen med en utställning som ville understryka pressens *betydelse* för samhället. Utställningen skulle sålunda, som det noterades i mötesprotokollen, ha ”tendens”. Man talade rentav i termer av ”motpropaganda”, låt vara att ordet då inte hade samma övervägande negativa konnotationer som nu (isynnerhet inte med prefixet *mot*). Man tillade dock: ”Detta måste ske på försynt sätt och i sådana ordalag att det icke på något sätt verkar självförhävelse. Pressen skall alltid framträda som samhällets tjänare.”²⁰⁶ Föreställningen hos arrangörerna om att pressen verkligen var en samhällets tjänare var uppriktig och djupt känd. Men där fanns lika fullt uttryck för att det handlade om en högst medveten iscensättning med specifik tendens, om att *framställa sig* och *framträda som*.

Det mesta höll sig sedan på utställningen på den rena slagordsnivån – naturligt nog i detta medium, men inte desto mindre viktigt att notera. Man konstaterade och hävdade mer än man motiverade och förklarade. Utställningen erbjöd till exempel inga direkta ledtrådar till på vilka sätt pressen och demokratin var så intimt sammanvävda, bara att de verkligen var det. Vari friheten bestod och vems frihet det egentligen handlade om utreddes inte närmare. ”Tryckfriheten är blott en sida av medborgarfriheten – men utan den skulle aldrig svensk demokrati varit vad den nu är”, fastslog till exempel Anderson i öppningstalet.²⁰⁷ *Göteborgs Handels- och Sjöfarts-Tidning* slog huvudet på spiken redan i en rubrik: ”Utan tryckfrihet ingen demokrati. Pressen under 300 år på utställning”. I själva artikeln hävdades att utställningen ville visa ”det fria ordets betydelse för svenskt samhällsliv och svensk egenart”.²⁰⁸ Typiskt för retoriken är att termer som det fria ordet och tryckfriheten närmast brukades som synonymer för pressen. Vinstdrivande affärsföretag, periodiska publikationer på papper, upphöjdes med språkets hjälp till något som de *kan* vara en kanal för, en kanal bland flera andra.

Tryckfrihetens duvor.
Föreningen Sveriges press-
arkiv och pressmuseum,
Riksarkivet.

Samma slags retorik präglade den så kallade idéhallen, utställningens första station. Här mötte programmatiska deviser om pressens syften och en fondmålning över dess namnkunnigaste hjältar, men också just en framställning av tryckfrihetens historia. Den summariskt tecknade historien beskrev en allt större frihet, illustrerad bland annat genom allt fler och alltmer fritt flygande duvor. Duvorna kunde ses som fria ord eller fria tidningar, eller både och. Över ingången till nästa rum lästes Torgny Segerstedts ord om att ”Friheten att tänka och att uttala sina tankar står över allt annat. Den är det mänskligas livsluft”. Pressens tempel var också tryckfrihetens. Eller snarare tvärtom: en princip, en idé, ett juridiskt förhållande hyllades och associerades obekymrat och direkt med just den svenska pressen.

Det brukar hävdas att tryckfriheten och demokratin ständigt måste erövrars.²⁰⁹ Motsvarande gäller bilden av pressen som tryckfrihetens huvudsakliga bärare och därigenom demokratins garant. En intern men ofta offentlig diskussion om det egna anseendet har som framgått till och från förts sedan åtminstone 1830-talet. Behovet av marknadsföring har emellertid varierat märkbart över tid. Att svensk press under det krig som gick mot sitt slut – idén om en utställning framkastades för sommaren 1944 – kan tänkas ha känt ett behov av att bättra på bilden av sig själv är uppenbart för varje presshistoriskt någorlunda orienterad

Fångar Gestapofiguren någon duva? Segrade Segerstedt? Hans ord om att "Friheten att tänka och att uttala sin tankar står över allt annat" pryder i alla fall ingången till nästa rum. Föreningen Sveriges pressarkiv och pressmuseum, Riksarkivet.

läsare.²¹⁰ Krigsåren hade präglats av en långtgående samverkan mellan den politiska makten och stora delar av pressen. Inte så få tidningar hade dessutom varit mer eller mindre pronazistiska. Och, viktigt att ha klart för sig: kritik mot såväl regeringens som pressens eftergifter och undfallenhet hade alls inte saknats.

Det mest anmärkningsvärda – men för den skull inte förvånande – med utställningen är att ämnet svensk press under kriget inte problematiserades alls. I den mån krigsåren överhuvudtaget berördes explicit handlade det om en hyllning av den svenska pressens uppträdande. ”Om någonsin borde under dessa år en fri press’ omistlighet för ett fritt samhälle ha blivit uppenbar för vårt folk”, hette det på ledarplats i *Svenska Dagbladet* på öppningsdagen, och temat varierades i tal, text och teckningar på utställningen.²¹¹ En Gestapofigur som med ett nät försökte infånga tryckfrihetens svenska duvor – och eventuellt (det är en tolkningsfråga) lyckades knipa några stycken – fick representera åren som just passerat. Några mellanhänder (i form av den svenska regeringen och den svenska presseliten) syntes således inte. Implicit kan man utläsa ett försvar för hållningen under kriget i det ständigt upprepade mantrat om pressens ”ansvar”, och i detta ljus kan man även se Anderssons försäkran i sitt invigningstal om att pressen ingalunda var en ”ensamrådande maktfaktor, ingen ’tredje statsmakt’”.²¹²

Bredvid Hiertabysten skymtar orden "Frihet under ansvar".
Föreningen Sveriges pressarkiv och pressmuseum, Riksarkivet.

Nu ligger det ingen omedelbar motsättning i att ta ansvar och utgöra en tredje statsmakt. Anderson menade visst att pressen hade en maktgranskande uppgift, och ingen kritiker ville frånta pressen dess samhällsansvar. Utställningen försummade alls inte att påpeka pressens behov av frihet. Här fanns förvisso markeringar mot statsmakterna. "Frihet och ansvar", löd utställningens motto.²¹³ Men var trycket lades på utställningen är tydligt nog. En variant löd talande nog: "Frihet under ansvar".²¹⁴ Och "Ansvar och anseende" – inte frihet – blev rubriken på det tal Anderson höll vid PK:s vårfest under invigningskvällen.²¹⁵

Rollen som motmakt och den maktgranskande funktionen var alltså klart nedtonade. Detta utesluter inte att utställningen var en makt-demonstration. Tvärtom. Men den makt pressen förvisso menades ha handlade inte primärt om att granska någon annan makt. Det rörde sig i stället om makten att påverka opinionen. Däri låg det ansvarsfyllda. Så talade till exempel *Aftonbladet* på invigningsdagen om "med vilket utomordentligt ansvar den väldiga makt måste handhas, som tidningspressen utgör i vår tid" med direkt syftning på opinionsbildningen.²¹⁶ När Anderson i invigningstalet skulle sammanfatta pressens funktioner och betydelse, lät det så här: "Väl är det sant, att tidningarnas primära uppgift är att förmedla nyheter. Men pressen får aldrig släppa ur sikte, att den också har sitt stora ansvar för folkupplysning och kultur-

arbete.”²¹⁷ Lika frånvarande som den oberoende maktgranskningen var i Andersons invigningstal, lika frånvarande var den inne på utställningen. På idéhallens programvägg framlyftes i ord och bild pressens tre funktioner: politisk väckarklocka, kulturellt smakråd och vägledare samt vägröjare åt de stora folkrörelserna.

Pressen gavs snarast landsfaderlig karaktär. Stat och press hade båda makt och ansvar, tillsammans. Under Publicistklubbens middag samma kväll ”hyllade klubbens ordförande, fil. dr Ivar Anderson, statsministern å pressens vägnar”. Per Albin Hansson, vars blotta närvaro redan den är notabel (även om också han var journalist), svarade genom att tacka ”den svenska pressen för den moraliska beredskap” den ådagalagt under krigsåren.²¹⁸ Invigningens hela inramning var fosterländsk och närmast officiell: Flottans musikkår spelade Carolus Rex, och kronprinsen och andra ur såväl hov som regering, riksdag och förvaltning bidrog till att iscensätta denna nationella manifestation på ett försommargrönskande Skansen, rikets nationalscen framför andra. Det var i hög grad den *svenska* pressen som firades, den press som enligt en ledare i *Svenska Dagbladet* ”i avgörande ögonblick samlas kring gemensamma nationella och mänskliga värden”.²¹⁹ Eller som det uttrycktes i idéhallen: ”Pressen vill med blanka vapen kämpa för svenska politiska ideal.”

Pressen har, som bland andra Orvar Löfgren diskuterat och det föregående också visar, spelat en aktiv roll i etableringen av en nationell kulturgemenskap.²²⁰ Men också det omvända perspektivet kan anläggas. Nationen, den kulturella gemenskapen, rikets medborgare utgjorde en resurs för legitimitetsanspråken. Genom kartor och siffror – si och så många exemplar, si och så många ton tidningar distribuerades till rikets alla hörn – och genom det oavbrutna åkallandet av Sverige och det svenska, framstod pressen som självklart uppbumen av hela nationen och alla dess medborgare. ”Alla åldrar och klasser läser veckotidningar” fick besökaren till exempel veta, och den allmänhet som utställningen avsåg att undervisa och roa fick som framgått sig själv belyst i det rum som ägnades tidningsläsande och tidningsläsare.

Resonemanget kan dras ett varv till och tillämpas också på själva utställningen. Den fick visserligen legitimitet genom en publik med hög status; detta i såväl socialt (kungligheter et cetera) som professionellt hänseende – ”idelt känt pressfolk ur ett otal årskullar” bevittnade invigningen.²²¹

Besökaren fick även möta sig själv, ett sätt på vilket publiken gjordes delaktig i utställningen. Föreningen Sveriges pressarkiv och pressmuseum, Riksarkivet.

Men även utställningspublikens blotta storlek fungerade legitimitetsskapande. Den 100 000:e besökaren uppmärksammades tacksamt.²²²

Om publiken således var en nog så viktig resurs i denna mening – som medborgare, givetvis, och aldrig som konsumenter – var likafullt det patriarkala och disciplinerande inslaget det dominerande. Pressen framställdes mindre som representant för medborgarna och mer som dess uppfostrare, vägledare och smakråd, uttryckt också i termer av nyhetsförmedling och folkupplysning. På den vägg i idéhallen där pressens mål framställdes kort och kärnfullt lästes till exempel följande i sin andemening typiska sentens: ”Pressen vill verka för fysisk fostran inom de bredaste lagren”. Pressen framställdes som en del av den beskyddande och välmenande överheten, som en medmakt snarare än en motmakt.

Pengar, position ...

En inspirationskälla till utställningen som ibland anfördes var den likaledes på Skansen genomförda ”Det tryckta ordet 500 år” 1941, vilken rymt en avdelning för tidningspressen. Några av de inblandade hade också personliga erfarenheter från den stora internationella pressut-

ställningen i Köln 1928, den så kallade Pressa.²²³ Det omedelbara initiativet till utställningen kom hursomhelst som sagt från de egna leden. Gustaf Näsström föreslog i egenskap av PK-medlem dess styrelse att organisationen borde verka för en utställning. PK nappade och engagerade i sin tur andra intressenter. Med villkoret att förlaget P. A. Norstedt & Söner gjorde detsamma, bidrog Svenska Akademien med pengar till utställningen.²²⁴ Även Kungl. Generalpoststyrelsen sköt till medel, liksom AB Radiotjänst. Nordiska museet stod för lokalerna på Skansen, inklusive vakthållning, belysning, reklam och visningar för skolklasser.

En del av finansieringen var således statlig. Omkring 80 procent av pengarna kom emellertid från pressen. Skansens och Nordiska museets årsbok är mindre nyanserad än så och anger helt enkelt att utställningen bekostats av den svenska pressen.²²⁵ Enskilda tidningsföretag bidrog med allt från 200 kronor, från små landsortstidningar som *Sundsvalls Tidning*, till 3 000 från var och en av drakarna *Stockholms-Tidningen*, *Svenska Dagbladet* och *Dagens Nyheter*. Pressägda Pressbyrån stod för den största enskilda posten om 10 000 kronor, och även förlagen Allhem, Saxon & Lindström och Åhlén & Åkerlund, med intressen i främst veckotidningsbranschen, bidrog med betydande summor.²²⁶

Många var engagerade i planeringen av utställningen. Utställningskommittén bestod av 20 personer, varav 15 var pressfolk (vilket inte betyder att övriga fem saknade kopplingar till branschen). Till de viktigare figurerna, vilket redan ska ha framgått, hörde Ivar Anderson och Gustaf Näsström, den förre som ordförande för kommittén, den senare som utarbetare av preliminära program och författare av broschyrtext, och båda som representanter för pressen.²²⁷ Såväl finansieringen som planeringen var alltså i hög grad en angelägenhet för pressen själv. Publicistklubben spelade huvudrollen och dess vårfest, som gick av stapeln på invigningskvällen på Skansens Högloft, var arrangerad tillsammans med ledningen för utställningen och fungerade och beskrevs i dagspressens redogörelser i mångt och mycket som en fortsättning på eftermiddagens invigningsaktiviteter.²²⁸

De olika finansierarnas intressen tillgodosågs. Posten fick till exempel sitt genom bland annat en postexpedition av äldre snitt samt en gammal post- och personvagn från SJ, och Svenska Akademien sitt genom att *Posttidningen* belystes i ett eget hedersrum. Några intressantare och för den aningslöse betraktaren mindre omedelbara samband

kan även iakttas. Den kolorerade veckopressens snabba expansion under 1930-talet gav upphov till en animerad debatt. Socialdemokratiska ungdomsförbundet drog till exempel 1934 igång en uppmärksam kampanj mot ”den bildnings- och kulturfientliga veckopressen”, och även på andra håll hördes kritik mot den så kallade fördumningspressen.²²⁹ Denna kritik – som till stor del var pressintern – fortsatte på 1940-talet och kulminerade efter kriget, ett krig som inneburit en kraftig upplageökning för den kulörta pressen. På utställningen var emellertid all kritik frånvarande; detta trots att utställningen på det stora hela betonade just de värden veckopressens kritiker utgick från, som fosterländskhet, folkupplysning och kulturell vägledning. Veckopressens utbud presenterades i stället i en egen avdelning, och i utställningsbroschyren fick besökaren veta att denna gren av pressen genom utställningen ”fått tillfälle att visa sitt – stundom förbisedda – vackra ansikte”.²³⁰

Å andra sidan är det klart att utställningens fokus låg på dagspressen. Redan idéhallens innehåll liksom veckopressens placering, litet på sladden i det åttonde och näst sista rummet, vittnar om detta. Veckotidningarnas ”deltagande får naturligtvis inte bli för vidlyftigt”, hette det i en tidig PM, från augusti 1944. En optimistisk kalkyl en månad senare räknade likafullt med att dessa skulle bidra med 10–12 000 kronor, eller omkring en fjärdedel av hela den beräknade budgeten. Tydligt var det en förhandlingsfråga. För när arbetet organiserats mer under hösten och kommittén även rymde representanter för veckopressen var nämligen tongångarna andra. ”Utställningen fick inte bli för dagspressbetonad”, lät det i stället då, varför förslag för att motverka detta efterlystes.²³¹ I själva verket kom veckopressförlagen och enskilda publikationer som *Idun*, *Allers* och *Hemmets Journal* att bidra endast med knappt 6 000 kronor, alltså hälften mot de tidiga förhoppningarna. Den uppmärksamhet som sedan bestods veckopressen på utställningen förefaller hyfsat ha motsvarat denna andel av budgeten.

En annan pressgenre var emellertid osynligare på utställningen. I historien om den moderna kvällstidningens födelse intar två tidningar givna rum: *Aftonbladets* metamorfos på 1930-talet och *Expressens* start hösten 1944; den förra har förknippats med kvällspressens ”födelse” och den senare har kallats ”den första moderna kvällstidningen”.²³² På utställningen däremot fick kvällspressen ingen särskild uppmärksam-

het.²³³ Invändningen att det 1945 var för tidigt att se kvällspressen som en specifik presskategori, faller möjligen redan med det tal Ivar Anderson höll på Publicistklubbens vårfest på invigningskvällen. Anderson vände sig nämligen då, som det hette i hans egen tidning dagen därpå, ”med skärpa mot den popularitet, som vinnes genom att offra åt en förskämd smak och en osund sensationslystnad”. Eller annorlunda uttryckt: ”Hela pressen får sota för en del tidningars ogenerade metoder i kampen för att vinna läsare och lösnummerköpare.” Något hot fanns inte från repressiva statsmakter, lät ansvarsfulle Anderson veta. Hotet kom inifrån. Just Anderson var en av dem som under åren ofta återkom med kritik av kvälls- och annan sensationspress.²³⁴

Aftontidningen hade förvisso skjutit till en rundlig summa om 1 000 kronor.²³⁵ *Aftonbladet* hade tillfrågats om bidrag men nekat. Vad det berodde på framgår inte av materialet. Och *Expressen* existerade ju inte ens då planeringen av utställningen redan tagit god fart. Det bör ändå noteras att både *Aftonbladet* och *Expressen* saknas i förteckningen över bidragsgivare. En annan aspekt av kvällspressens frånvaro på utställningen är möjligen avsaknaden vid tillfället av en högerorienterad kvällstidning på marknaden. *Nya Dagligt Allehanda* hade gått i graven hösten 1944, och utställningens starke man, *Svenska Dagbladet*-redaktören och högerpolitikern Ivar Anderson, såg väl inte heller mot bakgrund av detta någon anledning att slå på kvällspresstrumman.

Ett par andra iakttagelser apropå finansieringen kan göras. Svenska Reklambyråförbundet, som varit engagerat för utställningen, hoppade av och återfinns inte bland bidragsgivarna. Avhoppet skedde ganska sent. I en PM från mitten av april, det vill säga halvannan månad före invigningen, omtalas att förbundet oväntat dragit sig ur.²³⁶ Annonsväsendet gavs visserligen viss belysning, men samtidigt kunde utställningsbesökaren i ett hörn – Karl Erik Gustafsson kallar det i historiken över *Posttidningen* en ”skamvrå” – betrakta så kallade tidningssurrogat, det vill säga trycksaker som dränerade dagstidningarna på annonser utan att ta sig an pressens högre samhällsuppgifter.²³⁷ Utställningen rymde således ett inslag av försäljning även i mer bokstavlig mening.

En sista notis på temat: i förteckningen över bidragsgivare sticker en ut mot de övriga, nämligen *Jordbrukarnas föreningsblad* som satsat 500 kronor (eller lika mycket som till exempel *Göteborgs-Posten* och *Morgontidningen*). Inga andra publikationer av liknande slag bidrog, och här är koppling-

Skamvrån. Föreningen Sveriges pressarkiv och pressmuseum, Riksarkivet.

en mellan finansiering och utrymme på utställningen tydlig. I en sektion kallad "Jordbrukarpresen", visserligen endast en skärm av förhållandevis blygsamma proportioner men ändå väl tilltagna i förhållande till bladets plats i det allmänna medvetandet, skyltades med just detta organ. SJF, PK och TU trängdes, som en jämförelse, på en lika stor yta.

Den viktigaste poängen här är också den enklaste att konstatera: utställningen var i hög grad planerad och finansierad av den svenska pressen, av branschen själv. Iakttagelserna av olika viljor med olika pekuniära styrkor och symboliskt kapital inom denna press och dessa samband mellan utställningens finansiering och innehåll är varken särskilt förvånande eller graverande. Likafullt är även de viktiga. De konkretiserar och fäster uppmärksamheten på det i och för sig självklara att utställningen varken var godtycklig eller objektiv. "Pressen", som den presenterades på utställningen, kunde med andra ord ha sett ganska annorlunda ut. Detta betyder emellertid inte att sambanden var okomplicerade eller att utställningen förmedlade endast entydiga budskap. Många var inblandade och annat än pengar och position spelade roll. För givetvis måste man också fråga sig vad det egentligen spelade för roll att pengarna kom från branschen. Hade en statlig eller så att säga vetenskaplig och oberoende utställning sett så värst annorlunda ut, sommaren 1945?

... och politik

Högermannen Anderson påstod som sagt att pressen inte var någon tredje statsmakt. Samtidigt kunde den politiskt mer svårplacerade Näsström i utställningsbroschyren skriva att pressen numera ”lyssnar med oberörd min till frasen om ’tredje statsmakten’”.²³⁸ Att pressen var den tredje statsmakten, ville Näsström säga, behövde inte längre förklaras och motiveras. Han hade också i det preliminära programmet framhållit att både tryckfrihetsinskränkningarna under kriget – visserligen med moderation – och pressens uppgift att ”kritisera arbetet inom regering och riksdag, landsting och stadsfullmäktige” borde lyftas fram. Ingen av dessa aspekter var dock sedan särdeles iögonenfallande vare sig på själva utställningen eller i hans egen broschyrtext.²³⁹

Anderson själv uttryckte sig lite annorlunda i invigningstalet jämfört med i det han höll på Publicistklubbens vårfest. Under eftermiddagen menade han att gränserna för pressens verksamhet under kristider kunde behöva snävas och att tidningsmännen insåg ”nödvändigheten av denna begränsning”. Senare på kvällen var tongångarna något offensivare. Regeringen hade under de gångna åren minsann fått erfara att pressen var ”ganska svårjällad, när den uppträder kollektivt för att värna sina intressen”.²⁴⁰ Överhuvudtaget betonades och lovordades i festtalet på kvällen tidningsmännens utpräglade lojalitet mot såväl den egna tidningen som pressen som helhet; detta att jämföra med invigningstalet om samhällsansvar och lojalitet mot nationen.

Det fanns alltså vissa spänningar och glidningar, och utställningen var tvivelsutan mångfasetterad. Huvudlinjen var likafullt tydlig nog, och intressantare är kanske vad utställningen inte förmedlade, det vill säga vems perspektiv som inte alls fick något rum. Därför måste först något mer precist sägas om vems bild som verkligen förmedlades. Utställningens huvudman var alltså i egenskap av PK-ordförande Ivar Anderson. Denne gavs också privilegiet att tillhandahålla publiken rätt redskap för att tolka utställningen i form av ett invigningstal.

Andersons hållning till svensk utrikespolitik under kriget utmärktes inte av någon opposition, delvis därför att Anderson själv var ledamot av både högerns partistyreelse, första kammaren och utrikesnämnden.²⁴¹ Som representant för högerpressen blev han därtill 1939 leda-

mot av Pressrådet, vilket, möjligen på Andersons eget initiativ, 1941 ersattes av Pressnämnden. Här var Anderson PK:s representant. Pressnämndens uppgift var att i anslutning till Informationsstyrelsen övervaka och granska den svenska pressen och uppvakta de tidningar som ansågs ha överträtt de utstakade gränserna för att värna svensk neutralitet och inte stöta främmande makt, det vill framför allt säga Tyskland. Anderson var med andra ord en av den handfull ledande pressmän som kom att i praktiken ha ett medansvar för regeringens informationspolitik.²⁴²

Gustaf Näsström, den andra centralfiguren, utarbetade som framgått den första preliminära planen för utställningen och var även fortsättningsvis den som förde pennan när planerna drogs upp och reviderades. Han skrev också den inledande delen av utställningsbroschyren. Jämte Anderson var han därför den som mer än de flesta kom att bestämma vad utställningen skulle innehålla och, nog så viktigt, hur den skulle tolkas. Näsström var knuten till *Stockholms-Tidningen*, och skulle så förbli. Utan att spekulera något kring hans politiska preferenser, kan det ändå noteras att just *Stockholms-Tidningen* jämte *Aftonbladet* av de känsliga tyskarna under kriget hölls för de enda som inte gradvis blev mer tyskfiotliga. Och *Stockholms-Tidningen* var och förblev alltså länge Näsströms arbetsgivare.

Dessa förhållanden torde inte ha gjort vare sig Anderson eller Näsström överdrivet angelägna om att kritiskt skärskåda den svenska pressens ställningar och förhållanden under beredskapsåren. Kritik av regeringens politik och svensk press hade däremot som sagt inte saknats från andra håll. I mars 1944, till exempel, kom en svidande – och begreppsbyggande – salva i form av Ture Nermans *1940 års män*, i vilken de i Nermans tycke värsta hycklarna och kappvändarna hängdes ut. Också omvärlden hade synpunkter. Från Sovjetunionen hade med jämna mellanrum hörts klagomål på den svenska pressens tolkning av neutraliteten och den oberoende journalistiken. Några dagar före invigningen hade den sovjetiske journalisten Constantine Demidov i *Pravda* talat om ”korrumpade, fascistiska Goebbelsättlingar till journalister”; detta återgavs på självaste invigningsdagen i svensk press, till exempel i *Dagens Nyheter* vars engagemang i och rapportering från utställningen för övrigt var anmärkningsvärt måttliga.²⁴³ Också tidningar i landsorten refererade saken, och dagen därpå kunde till exempel *Helsingborgs*

Dagblad rapportera att Moskvaradion spunnit vidare på Demidovs attack och frågat sig: ”Hur kan ett folk, som hjälpte Hitler att strypa och förgöra all kultur i Europa, tala om pressens frihet?”²⁴⁴

Ny Dag, organ för Sverges kommunistiska parti, den moskvatrogna falangen av den svenska kommunismen, recenserade utställningen utifrån dylika perspektiv:

Ivar Anderson, som inte med ett ord omnämnde det skamlösa transportförbudet mot de kommunistiska tidningarna, hyllade vidare den svenska pressens uppträdande under de mörka åren. I verkligheten var det ju dock så, att endast den kommunistiska pressen representerade en fri, obunden och sant demokratisk linje, medan hela den övriga pressen visade en förnedrande undfallenhet för det nazistiska gangsterväldet.²⁴⁵

Ny Dag hade själv fått smaka på transportförbudet, jämte annonsbojkotter, strypta krediter, skoningslöst inkrävda amorteringar och – i en tid då sportbevakningen blivit avgörande för en tidnings framgång – indragna frikort till idrottsanläggningarna. Att kommunistiska *Ny Dags* perspektiv inte var det som dominerade på utställningen är förstås självklart. Det är likafullt notabelt att den som endast fick sina intryck från utställningen överhuvudtaget inte kunde ana några spänningar eller konflikter.

Kritik kom nu heller inte endast från vänsterkanten. Röster höjdes – till exempel i en ledare i liberala *Expressen* på invigningsdagen och med utgångspunkt i *Pravda*-artikeln – för att svensk press måste göra upp med ”de tyska redskapen här i landet”. En ”svartlista” kunde kanske upprättas? *Expressen* uteslöt inte heller ”en omfattande bojkott”.²⁴⁶

Även under kriget hade liberal kritik förekommit. Torgny Segerstedts konsekventa regeringsoppositionella och antinazistiska linje i göteborgska *Handelstidningen* gjorde honom illa sedd av många. *Handelstidningen* beslagtogs sammanlagt åtta gånger under kriget, och påstötningar från olika håll om att den måste dämpa sig var legio. På Ivar Andersons fråga om *Handelstidningen* var villig att bidra med pengar till utställningen, svarade Segerstedt i oktober 1944, att tidningen gjorde

det desto hellre, som Doktors skrivelse ger vid handen, att den planerade utställningen skall verka som ”motpropaganda mot den kritik och

de argument som på senaste tid framförts mot pressen och dess förment alltför stora frihet.” Denna synpunkt har icke på alla håll förfäktats med någon iögonenfallande lidelsefullhet under de år, då statsmakterna förgrep sig på svenska pressen.²⁴⁷

Rimligen var ironin riktad även mot Anderson själv.

Enkelt uttryckt kan man karaktärisera Segerstedts linje under kriget som den som till varje pris ville värna den fria demokratin, medan den dominerande hållningen, som också var samlingsregeringens, gick ut på att med alla medel värna nationalstaten Sverige. Det är därför anmärkningsvärt att Segerstedt – som hann dö kort före både fred och utställning och som Anderson och många med honom även därefter hade ett ganska ambivalent förhållande till – togs som gisslan för en utställning som lovsjöng det fosterländska ansvaret och hyllade den press och den regering Segerstedt varit så kritisk mot.²⁴⁸ I all hast, får man förmoda, fick den nyss avlidne en plats på den stora fondmålningen ”Den svenska pressens parnass” som prydde utställningens första rum, och över ingången till nästa lästes alltså hans ord om att friheten att tänka stod över allt annat och var det mänskligas livsluft. Dessa ord vore, enligt *Svenska Dagbladets* rapportör, ”värda att brännas fast i varje besökares minne”.²⁴⁹

Om utställningen således fullständigt ignorerade kommunisternas kritik (och de kommunistiska tidningarnas behandling under kriget) och helt förbigick inslagen av mer eller mindre oförblommerad nazism i den svenska pressfloran, såg den i stället till att göra den kanske skarpare och mest konsekventa liberala kritikern till sin egen hjälte.

Professionell propaganda

Visst, skrev Gustaf Näsström i maj 1944 till Publicistklubbens styrelse, kunde jubileet firas internt med bankett och tal. En utställning däremot skulle få ”nationell effekt”.²⁵⁰ Utan att redogöra för detaljer ska inledningsvis endast noteras att Nordiska museet inte minst stod för sakkunskap vad gällde utställningsteknik. Denna levererades främst genom museets amanuens Bengt Bengtsson, utställningens kommissarie, som därtill, enligt till exempel *Journalisten*, av en lycklig händelse hade tid-

ningsmannablod i sina ådror.²⁵¹ Också det arbete Bengtsson lade ned på att få in åskådningsmaterial ska framhållas. En mängd såväl institutioner och tidningsföretag som enskilda personer fick förfrågningar om allt från manuskript till träpressar. Men en aldrig så professionell utställning åstadkommer i sig inte den eftersträvade nationella effekten. Det handlade därför, som det heter i ett protokoll från december 1944, om att ”spränga utställningens ram”.²⁵²

Broschyren bidrog till detta, också i ett tidsperspektiv. Denna utdelades gratis till alla besökare och skulle dels utgöra utställningens text, dels ”bevara åt besökarna” de budskap utställningen avsåg att förmedla.²⁵³ Detsamma kan sägas om vykortet och frimärkena, medan däremot den affisch som producerades, liksom annonserna, hade en mer tidsbunden funktion. Allt ägnades hursomhelst omsorg, även om det inte blev något av idén om en utställningstidning, framställd på plats. En rad affischkonstnärer lämnade till exempel in förslag, innan man slutningen bestämde sig. Man beslöt även att utställningens postkontor skulle förstadagsstämpla i alla fall i ett par dagar; detta för att ”undvika rusning av filatelisterna på öppningsdagen”.²⁵⁴ På ramsprängningens konto ska även bokföras de studiebesök på Stockholmstidningar som anordnades i anslutning till utställningen.

Men hit ska inte minst räknas att man lyckats engagera Nordiska museet och att utställningen förlades till nationalscenen Skansen. Om Skansen förlänade arrangemanget ett officiöst drag, bidrog Nordiska museet även med en air av vederhäftig vetenskap. Och kronprinsens och statsministerns närvaro vid invigningen var inte endast en del av det fosterländska ansvarsbudskapet. Inte heller uttryckte deras närvaro blott ett faktiskt förhållande om pressens status och legitimitet. Att de var där och att det hela, inklusive Publicistklubbens utåtriktade vårfest, utspelades på just Skansen bidrog förstås också till att överhuvudtaget få ut budskapet. Vilken tidning kunde underlåta att rapportera om detta?

De stickprov som gjorts i dagspressfloran bekräftar det uppenbara: pressbevakningen var mycket god. Två drag i denna bör särskilt nämnas. För det första var inslaget av rundgång påtagligt. Formuleringar från ledarspalter på öppningsdagen återkommer dagen därpå i rapporteringen från invigningsceremonin. Och överhuvudtaget innehöll pressens rapportering till stor del direkta återgivningar, i stor ut-

Utställningen medierades i tid och rum. Från L. Zika med familj till Birger Åhs (en av grundarna av Hudiksvalls Filatelistförening 1944). Förstadagsstämplat. Privat ägo.

sträckning av samma passager, ur Andersons tal. I *Svenska Dagbladets* fall kan även tilläggas att formuleringar ur Andersons tal redan setts i hans egen tidnings ledarspalt. För mer begränsade läsekretsar gick sedan det mesta igen i *Publicistklubbens årsbok*, *Pressens Tidning* och *Journalisten* liksom i Skansens och Nordiska museets årsskrift *Fataburen*. Ingen tidning försummade heller att omtala statsministerns och kronprinsens närvaro, ofta förekom de dessutom på bild, som i till exempel *Stockholms-Tidningen*. Bland andra *Helsingborgs Dagblad* och *Upsala Nya Tidning* fick det rentav till att kronprinsen var den som invigt utställningen. Också Nordiska museet omnämndes alltid.²⁵⁵

Det andra lika väntade draget är att pressen inte nöjde sig med att sakligt rapportera och beskriva. Flera artiklar drog åt det öppret värderande recensionshållet och torde bäst beskrivas som rena reklamen. Till de mest oförblommerade hörde *Svenska Dagbladet*. Tidningen meddelade till exempel att inträdet var fritt, varför "allmänheten bör lägga in den här programpunkten i sitt Skansenbesök. Ty man har roligt, medan man lär." Arrangemanget sades också vara "just så lättfattligt som det

skall vara, när man vill nå den stora allmänheten”. Det hette även avslutningsvis att nytt material skulle tillkomma och utställningen hållas öppen ända in i september. ”Men vänta icke så länge, bäste läsare!”²⁵⁶

Hur mycket av denna rundgång och hur många av dessa gratispuffar som var direkt arrangerade är svårt att säga. I det stora hela rullade maskineriet på av sig självt. Att man däremot på andra sätt verkligen ansträngde sig för att aktivt bearbeta pressen framgår av förberedelsematerialet. Omkring en månad före invigningen beslöts att Viggo Loos, andreredaktör på *Norrköpings Tidningar* och konst- och kulturhistoriker, skulle uppgöra en plan för artiklar till landsortspressen. Loos engagerade ett flertal tunga namn, vars alster sedan skulle distribueras till landsortstidningarna.²⁵⁷

Man hade också lyckats intressera AB Europa Film för utställningen. I december 1944 omtalades att bolaget beslutat att spela in en film om pressen, regisserad av Bengt Janzon, kanske mest bekant för ”Jens Månsson i Amerika” från 1947 (både manus och regi) med bolagets stora dragplåster Edvard Persson i huvudrollen och som ”Väckarklockan” efter radioprogrammet med samma namn vilket han ledde. De biografiska uppgifterna om Janzon är knappa; han ska hursomhelst ha verkat också som journalist. Janzon lät i en PM hälsa att filmen skulle sluta med några ord om ”det fria ordet som en livsviktig nödvändighet”. Filmen heter *Tidningar* och hade premiär först 1947. Och av allt att döma kom den, som *Helsingborgs Dagblad* antydde, att ”inom ramen för den statliga sverigepropagandan exporteras till andra länder”.²⁵⁸

De närmaste grannländerna hade emellertid redan uppmärksammat utställningen. I artikeln ”Hvordan man laver en presseudstilling” berättades i det danska journalistförbundets organ *Journalisten* att den svenska utställningen var en veritabel succé. ”Den har uddybet Forstaaelsen af Pressens Kald og skabt fornyet Respekt for Journalistens Arbejde. Ikke ilde.” Den finska pressen hade särskilt inbjudna representanter på plats och jubileet ägnades relativt stor uppmärksamhet i Finland.²⁵⁹ Denna rapportering kunde sedan gå i retur till svenska läsare. Redan på invigningsdagen återgav *Arbetet* helsingforska *Hufvudstadsbladets* lovord från föregående dag om den svenska pressens opinionsbildande betydelse och dess viktiga roll i det demokratiska samhället.²⁶⁰ Huvudbudskapet hade gått fram och ekade sedan tillbaka.

Utställningen ”Den svenska pressen 300 år” på Skansen sommaren 1945 är självfallet ingen historisk milstolpe i klass med Stockholm-utställningen 1897 eller den 1930. Den har inte levt samma liv som dessa i minnen och hågkomster; Ivar Anderson nämner den inte ens i sina memoarer. Den kan naturligtvis vara värd att studera ändå – inte främst som brytpunkt utan som konsolidering. Den har likafullt en efterhistoria och är i en väsentlig mening en början på något nytt. Utställningen satte nämligen ny fart på planerna på ett pressmuseum. 1947 bildades Föreningen Sveriges Tidningsmuseum. Föreningen, som bytte namn ett par gånger, arrangerade utställningar, och ett regelrätt museum kom till stånd 1963, inhyst i Lillienhoffska huset vid nordöstra sidan av Medborgarplatsen i Stockholm. Av ekonomiska skäl skedde på 1970-talet ett förstatligande av en del av verksamheten. Föreningen upphörde, museiföremålen lämnades till Nordiska museet och pressarkivet flyttades till Riksarkivet. En ny förening bildades som sedan 1999 heter Svensk presshistorisk förening.²⁶¹

Den presshistoriska föreningens hemsida meddelade att föreningen inledningsvis spelade en mycket aktiv roll för tillkomsten av översiktsverket *Den svenska pressens historia*, I–V (2000–2003), ett akademiskt arbete som gör anspråk på att sammanfatta forskningen. Stiftelsen bakom verket lät på sin hemsida i rubrikform, och något överraskande, veta att ”Nu har den svenska pressen skrivit sin historia”. Möjligen avsåg man just finansieringen; pengarna kom från Tidningsutgivarna, Carl-Olof och Jenz Hamrins stiftelse, Ridderstads stiftelse för historisk grafisk forskning och Wahlgrenska stiftelsen. Åtminstone i relation till just utställningen 1945 fungerar emellertid rubriken också vad gäller perspektiv och kritisk distans. Översiktsverkets fjärde band inleds nämligen med att utställningen apostroferas. Nordiska museet nämns och ett fotografi från idéhallen ackompanjerar.²⁶²

Summering och utblick

I sin bok *Revolutionens mentalitet* (1985, svensk översättning 1988) skriver Michel Vovelle apropå revolutionsfesten: ”i festögonblicket koncentreras alla stundens drömmar”.²⁶³ Iakttagelsen har en vidare tillämplighet. Pressutställningen 1945 – inklusive all den meningspro-

duktion den omgärdades av i form av till exempel ledare och artiklar, frimärken och affischer – var en kollektiv, utåtriktad manifestation och kan som sådan ses som ett kondensat av pressens legitimitetsanspråk vid den här tiden. I koncentrerad form uttrycktes där pressens anspråk på att vara en aktiv och nödvändig del i det goda samhället.

Särskilt ansvar, demokrati och frihet framstår som (aldrig särskilt preciserade) nyckelbegrepp i självbilden, så även nationen, Sverige. Också nyhetsförmedling, folkupplysning och medborgare hör hit. Den tredje statsmakten däremot var uppenbarligen ett problematiskt begrepp, både avfärdat och hållet för en självklarhet. I en redaktionell artikel i TU:s organ *Pressens Tidning* reagerade skribenten mot att Ivar Anderson avvisat begreppet. Pressen var givetvis inte formellt en statsmakt, menade tidningen, men beteckningen hade ändå fog för sig då den på ett koncentrerat sätt angav pressens betydelse som samhällsfaktor.²⁶⁴ Begreppet implicerade emellertid vid tiden inte en sådan strikt åtskillnad mellan makterna som det gör i dag; Gunnar Bjurman – redaktören för *Pressens Tidning* – hade till exempel börjat sin bok *Tredje statsmakten från 1935* med att som bevis för pressens starka ställning obekymrat anföra att 30 procent av regeringsmedlemmarna och 14 procent av ledamöterna i andra kammaren var tidningsmän.²⁶⁵ Att pressen huvudsakligen var en partipress var självklart också för utställarna 1945. Oberoende var symptomatisk nog ingen favoriserad glosa. Om granskning talades inte alls (utom i ratade förslag).

Att flera begrepp som både förr och senare förknippats med pressen i stort sett lyste med sin frånvaro, fäster uppmärksamheten på att självbilden varierar över tid. Vad som kallas traditionella ideal är inte alltid så särdeles traditionella. Till pressens uppgifter räknades enligt en av idéhallens deviser att vara ”vägröjare åt de stora folkrörelserna”. Det kan förstås betyda mycket. Det är likafullt anmärkningsvärt att inga varianter av ett begrepp som folkröst – att uppträda som representant för medborgarna – var särskilt framträdande. Inte heller talades i termer av offentligt samtal eller debatt, och några murvlar syntes inte till – där var idel ansvarstagande och ordentliga journalister.²⁶⁶

De uppenbara spänningar som fanns både inom utställningsorganisationen och inom pressen i stort understryker att det alltid finns mer än en självbild, men också att det ständigt pågår även en intern kamp om tolkningsföreträdet. Den eller de som tillskansat sig denna aukto-

ritet marknadsförde offensivt sin egen självbild, givetvis efter nödvändiga kompromisser och förhandlingar. En defensivare strategi var att antingen ignorera eller omtolka alternativa bilder, som exemplen med kommunistiska *Ny Dag* respektive Torgny Segerstedt visar.

Samtidigt som spänningar och sprickor förvisso fanns där, är det nog så viktigt att understryka de gemensamma intressen som utan tvivel manifesterades, de som mer eller mindre alla kunde skriva under på – åtminstone som ideal. Pressen var, underströk utställningen, fri. Den förmedlade nyheter och politiska åsikter (tidningens egna och dess partis). Den hade och tog stort ansvar, för demokratin och nationen.

Självbilden måste också knyta an till föreställningar och värderingar i samtiden. Frihet, demokrati och ansvar, allt med tydlig svensk signatur, kunde ha varit samlingsregeringens motto. Överhuvudtaget är det lätt att i pressens och statens gemensamma ansvarstagande se en bekant konsensusideologi, en svensk modell och en folkhemspress. Pressen framställde sig som ett komplement till statsmakten snarare än som en motmakt, bland annat genom att understryka sin långa historia och peka på kontinuiteten och traditionen. En patriarkal press, ett väloljat och över tid utvecklat maskineri för sanningen och demokratin, där kampen och granskningen var nedtonade till förmån för folkupplysning och fostran, kan även föra tankarna till ett slags social ingenjörskonst. Också den strypning av de politiska flankerna som sagts utmärka svensk efterkrigstid är tydlig – varken rött eller brunt syntes, än mindre kommenterades, på utställningen. Det var den grå pressen som dominerade, bland annat genom att sluta den vita till sig.²⁶⁷ I stor utsträckning fick av beredskapsåren motiverade förhållningssätt dominera och peka ut riktningen mot framtiden.

Att stora delar av pressen i nära samarbete med samlingsregeringen under krigsåren ägnade sig åt en nog så ljusskygg men även öppet repressiv verksamhet är numera ingen nyhet. Vi känner också redan till att det redan under kriget fanns en både omfattande och uthållig kritik av denna verksamhet. Bilden av beredskapsgemyt och folkhemsidyll var dock seglivad.²⁶⁸ Utställningen ”Den svenska pressen 300 år”, där makteliternas gemensamma intressen är så tydliga, bidrog till att etablera denna bild.

MONUMENT I MÅNGA MEDIER

1927 RESTES SOM framgår av prologen en staty över Lars Hierta vid Klara västra kyrkogata i Stockholm. Den var förstås inte något direkt resultat av Hiertas publicistik under 1830- och 1840-talen. Väl så stor roll spelade de föreställningar som förmedlats i olika medieformer efter hans död. Kopplingen mellan den historiske Hierta och vad publiken faktiskt såg däruppe på sockeln – och fortfarande ser – är nog så indirekt. Hierta är ett monument även i överförd bemärkelse, och hans monumentalisering en process. En över tid ökad nyansering kan visserligen beläggas. Vi vet numera mer i många avseenden, och till exempel den senaste biografien förtiger inte som den första Hiertas utomäktenskapliga relationer (utan gör dem närmast till en merit i den meningen att den potente Hiertas engagemang för även sina oäkta barn hamnar på pluskontot). Å andra sidan kan man iakttä hur nyansrikedomen tvärtom minskar; detta som en effekt både av ett ökande avstånd i tid och av en fortsatt monumentalisering. På 1800-talet höjdes många kritiska röster; i dag får man anstränga sig för att hitta några. ”Det är väl lämpligt”, hävdade folkpartisten Bo Könberg i en debatt i riksdagen den 24 januari 2001, apropå att vänsterpartisten Kenneth Kvist redan gjort det, ”att så många som möjligt hyllar Lars Johan Hierta”.²⁶⁹ Åtminstone Kvist hade varit på plats dagen innan då statyn återinvigdes på sin nya plats på Riddarhustorget (efter en mellanperiod från 1960 vid Munkbron).

Monument i papper

Kanske hade Kvist eller Könberg också läst någon av de biografier som skrivits.²⁷⁰ En av dem som betytt mest för Hiertaminnets är Harald Wieselgren, inte minst genom sin biografi från 1880. Andra heta kandidater är Publicistklubben, *Aftonbladet* och Hiertas dotter, Anna Hierta Retzius, delvis genom Stiftelsen Lars Hiertas minne. Gränserna är flytande: Wieselgren var en av stiftarna av PK, under perioder dess ordförande, han satt dessutom i *Aftonbladets* styrelse under en tid då paret Retzius ägde tidningen och han antog uppdrag från stiftelsen. Utdrag ur Wieselgrens tudelade nekrolog i *Ny Illustrerad Tidning* 1872 fick sedan inleda och slå an tonen i *Lars Johan Hierta: Biografisk studie*. Utgivningen av den 348-sidiga boken var en del av *Aftonbladets* halvsekeljubileum. Författarens ambition var inte desto mindre att skriva ”fördomsfritt”; ”opartiskhet” var ett mål. Arbetet är emellertid mycket tendentiöst, och omväxlande kallas den biografiska studien mer passade för ”minnesskrift”. Wieselgren hade ju också varit en av Hiertas ”förtrognaste vänner”.²⁷¹

Det primära källmaterialet för Wieselgren i arbetet med biografien var *Aftonbladets* årgångar under Hiertas tid, jämte hans självbiografi, publicerad i *Svenskt biografiskt lexikon* 1863 (då just Wieselgren var dess redaktör) och också spridd som separatträck samma år. Ur den senare återgavs inte endast sakförhållanden utan även tolkningar och omdömen, och detta många gånger på ett sätt som vore de författarens egna, ett intryck som förstärks av den rikliga förekomsten även av direkta citat. Men även arkivmaterial användes. Av korrespondensen mellan Wieselgren och Anna Hierta Retzius framgår hur Wieselgren efter förfrågningar blev tillsänd manuskript ur arkivet efter Hierta. Något fritt botaniserande rörde det sig inte om. Ett brev från Wieselgren, gällande en dateringsfråga, får antyda både arbetsgången och tendensen. ”Kan ett sådant papper hittas?”, undrar han och fortsätter: ”Dessa småsaker äro icke oviktiga för hans biograf, ty de ger honom fullgoda vapen att försvara Hierta mot beskyllningar för afsigtliga oriktigheter i dylika uppgifter der de gälde mitt och ditt, hvarom både mellan H. och Cr[usenstol]pe och mellan H. och ’Magistrarne’ obehagliga meningsbyten egde rum.” Om något papper hittades är oklart. Dokumenterat är dock att Anna Hierta Retzius i arkivet saxade bort stycken ur brev och tuschade över andra.²⁷²

Linjerna är knappast spikraka och påverkan sker inte alltid direkt. Wieselgrens biografi har hursomhelst starkt präglat Hiertabilden, och den har varit den självklara ingången för senare Hiertastudier (låt vara att de senaste biograferna tycks ha förlitat sig på samme författares kortare bidrag till Verdandis småskrifter²⁷³). Hos många festtalare och jubileumsskribent mer än anar man en läsning av Wieselgren. Utdragen i tidningarna var legio vid jubileerna. Mer notabelt är att i en akademisk antologi om *Aftonbladet* från 1999 hitta honom som en av bidragsgivarna med ett kapitel saxat direkt ur den då 119 år gamla minnesskriften. Några redaktionella reservationer eller läsanvisningar ges inte, annat än att med utdraget ”presenteras den epokgörande tidningsutgivaren, store bokförläggaren och uppfinningsrike fabrikören”, och att det utgör ”en pendang till en presentation ur den senaste biografen”, för övrigt författad av en journalist och en bankman.²⁷⁴ Denna extrema och till synes oreflekterade närhet till den interna historieskrivningen, gammal som ny, är förstås inte typisk för dagens akademiska pressforskning. Men den är illustrativ för ett långtvarigt förhållande som haft och fortfarande har mycket stor betydelse för mer allmänt spridda föreställningar om pressens historia och därigenom samtida roll.²⁷⁵

Till hundraårsminnet av Hiertas födelse, den 23 januari 1901, utgav *Aftonbladet* en fyrsidig bilaga ägnad grundaren. Passager ur självbiografen gavs rum, liksom den teckning av liktågets avmarsch från Brunkebergstorg 1872 som hade prytt Wieselgrens nekrolog. Allt fick inte rum i bilagan. Inne i tidningen hittas bland annan hiertiana ett längre utdrag ur Wieselgrens biografi, och ett ur densammes Verdandibidrag, *Lars Johan Hierta: En förkämpe för utvecklingen*, utgivet första gången 1888, andra 1908 och tredje 1930. I tidningen uppmärksammades också de kransnedläggningar som under dagen ägt rum vid graven liksom den donation Stiftelsen Lars Hiertas minne beslutat ge till en stipendiefond inom Publicistklubben om 25 000 kronor. Samma artikel innehöll också under rubriken ”En festskrift” hela Wieselgrens förord till Hiertas självbiografi som nu på hundraårsdagen och stiftelsens uppdrag återigen utgavs av trycket. Självbiografen hade annonserats i förväg, då tillsammans med Per Adam Siljeströms 1878 tryckta föredrag. Skolmannen Siljeström var för övrigt också han nära vän till familjen Hierta. I Anna Hierta Retzius arkiv finns en mapp med ”Korrespondens om Lars Hierta vid 100-årsjubileet”. Den innehåller framför allt tackbrev från

personer som fått sig tillsänt ett exemplar av självbiografin (och i några fall även ett eller flera porträtt). Bland andra överläraren Sven Nilsson tackade, och passade samtidigt på att beklaga att folkskolans läsebok ännu saknade en levnadsteckning över Hierta. Men kanske, menade han, var tiden nu mogen.²⁷⁶ Flera sådana trådar kunde följas i kartläggningen av hur ett monument skapas.

Monumentet i brons och andra material

Publicistklubben hade – vilket gav den ”en särskildt högtidlig prägel” – flyttat fram sin sedvanliga årsfest några dagar och öppnade i stället på kvällen den 23 januari 1901 portarna för ett hundra femtio inbjudna gäster på Grand Hotel. Hiertas byst tronade på ena kortsidan av festvåningen, programmet var prytt med ett porträtt, och varje kuvert innehöll ett miniatyrexemplar av *Aftonbladets* första nummer. Tillställningens betydelse framgick av, som det hette i *Aftonbladet*, ”ett ovanligt stort antal illustra personer”, och det framhölls att där även fanns en del tillrest pressfolk.²⁷⁷ Telegram från enskilda tidningar och föreningar runt om i landet, liksom från Norge och Finland, lästes upp och återgavs sedan i tidningarna. Högtiden gavs en tydlig nationell inramning. Den vid klubbens festligheter sedvanliga skålen för fosterlandet utbringades förstås, och den uppburne operasångaren Carl Fredrik ”Lunkan” Lundquist, sjöng ”Du gamla, du friska”.

Bland de illustra personerna på Grand återfanns förstås Wieselgren. Det traditionella talet för pressen ägnades detta år i stället minnet av Lars Hierta och hölls av just Wieselgren – ”såsom han bättre än någon annan kunde”, enligt en historik från 1924.²⁷⁸ ”Det arbete Hierta utöfvat för konstitutionellt lif i Sverige, för de smås rätt och för främjande af svensk industri, är hela den svenska nationens tillhörighet”, konkluderade han. I talet uttrycktes också stor tacksamhet för den ”storartade donation” som dagen till ära kommit Publicistklubben till del och ”som alldeles särskildt gaf glans åt denna fest och som på nytt förknippade namnet Lars Hierta med arbetet på den svenska pressens utveckling”.²⁷⁹

En redaktionell text i *Karlstads-Tidningen* uppmanade samma dag pressen att samverka för en minnesstod i huvudstaden över Hierta. Ingen hade som han ”bidragit att höja pressens anseende” och det var nu

hög tid att bjuda igen med mer än vackra ord.²⁸⁰ Bakom den redaktionella appellen från provinsen låg i själva verket ett telegram, och en av personerna bakom det var Adolf Hedin – tidigare redaktör på *Aftonbladet* och bland annat engagerad i Föreningen för gift kvinnas äganderätt (där Anna Hierta Retzius var en av grundarna). Dagen efter antydde han brevlades för Anna Hierta hur han sålunda högtidlighållit minnet.²⁸¹ Om frågan om ett Hiertamonument någon gång kommit på tal dem emellan redan tidigare är inte dokumenterat. Publicistklubben tillsatte, med hänvisning till initiativet i Karlstadstidningen, på sitt sammanträde den 8 februari 1901 en kommitté för att bereda frågan om en minnesvård i Stockholm. Officiellt var projektet inte ett tack för donationen.²⁸² Ordförande för denna blev inte oväntat Wieselgren. Och det kan knappast sättas ifråga att projektet även var ett direkt tack för donationen.²⁸³

Hiertaminnet framställdes som och gjordes till en nationell angelägenhet genom olika retoriska medel, symboliska bruk och visst arbete i kulisserna. Intresset i landsortspressen var i själva verket ganska måttligt, både med avseende på rapporter från festligheterna och i fråga om pekuniära bidrag till statyn. De flesta tidningar lämnade inte något bidrag alls. Några hänvisade till att de hade annat och viktigare att lägga pengarna på, eller att insamlingslistorna helt enkelt kommit bort. En förmodligen ofrivillig illustration av en endast iscensatt uppslutning erbjuder en teckning av Edvard Forsström i *Söndags-Nisse*. Hierta själv representeras genom en byst på en kolonn; runt huvudet sitter en lagerkrans. Den svenska pressen avbildas som ett stort antal tidningsmän, tidstypiskt med hattar av vikta tidningar. Var och en sträcker fram en lagerkrans mot jubilaren. Alla får inte plats inom teckningens ramar, och de mer perifert placerade är suddiga i konturerna. Bilden myllrar helt enkelt av tidningsfolk. Självfallet kan man tänka sig konstnärliga skäl, och visst var det fler som hyllade. Men förutom fiktive Nisse själv är endast sex personer och fem tidningsnamn möjliga att identifiera, stockholmsblad allihop utom *Göteborgs Handels- och Sjöfarts-Tidning* (Henrik Hedlund).²⁸⁴

Insamlingen var i januari 1905 uppe i 24 143 kronor och 50 öre. Det enskilt största bidraget var på 5 000 kronor och kom – via en bulvan – från Annas make, Gustaf Retzius.²⁸⁵ Till någon staty räckte det emellertid inte. Wieselgren dog 1906. Andra tog vid, också i fråga om annan

Iscensatt uppslutning. Edvard Forsströms "På hundraårsdagen. Svenska pressen och Lars Johan Hierta". Ur *Söndags-Nisse* 27/1 1901.

meningsproduktion kring Hierta. Självbiografen gavs ut igen 1926 inför statyinvigningen (och eftersom den "länge saknats i bokhandeln"), denna gång av Gustaf Aldén och med talrika bilagor men fortfarande på stiftelsens uppdrag.²⁸⁶ Aldén hade mellan 1913 och 1917 redan fullgjort uppdraget att ge ut Hiertas motioner och anförande i riksdagen i fyra mäktiga band omfattande nära 2 500 sidor – "ett mäktigt mausoleum" som det heter hos Wieselgrens efterföljare som Hiertabiograf, *DN*-mannen Leif Kihlberg.²⁸⁷

Ett förslag om att i stället resa en byst avlogs eftersom flera bidragsgivare understrukt att det var till en staty man bidrog. Världskriget kom sedan emellan. I början av 1920-talet, då kapitalet förräntat sig tillräckligt, såg det ut som om Hierta skulle materialisera sig i brons, sittande med en bok i ena handen och en penna i den andra – vid hans sida en vishetens uggla och på postamentet en kraftig manlig gestalt i strid med en drake. På de tre övriga sidorna skulle industrin, upplysningen samt någon av Hiertas "speciella dygder" framställas, oklart vilken. Skulptören Alfred Ohlsson hade på eget bevåg inlämnat detta förslag, och en tydligt intresserad kommitté gav honom uppdraget att göra en förstorad skiss.²⁸⁸ När man sedan engagerade sakkunskapen

blev det dock avslag för Ohlsson. Christian Eriksson tog så småningom hem spelet. I förhållande till Ohlssons förslag med den sittande vise mannen med boken i handen, kan noteras hur Erikssons framställde Hierta som just stridbar publicist, i fyrtiofemårsåldern. Det skulle föra för långt att redogöra för alla bråk inom kommittén, bland annat kring vad det faktiskt skulle stå på sockeln. Inte heller Anna Hierta Retzius fingervisningar åt konstnären kan här ges plats, eller diskussionerna angående var i stadsrummet statyn skulle stå.

Att snart sagt varenda tidning i landet uppmärksammade invigningen, ofta med bild på både staty och ditlockad folksamling och alltid med uttalanden om den fria pressens betydelse, följde ett slags medielogik. Ett evenemang av denna kaliber, dessutom med mediet självt i fokus, krävde rapportering. Det mediala intresset speglade inte i första hand några utbredda föreställningar om Hierta, än mindre några som av sig själva pockade på att få komma till uttryck. Till stor del skapades och spreds i stället dessa föreställningar genom och på grund av statyn. Andra medieformer spelade förstas stor roll. I broschyrer och tal tillskrevs invigningen och statyn på olika sätt mening. En vidare förmedling skedde genom tidningsspalterna, där även gamla porträtt i olja

Orealiserade statyversioner av Hierta. Den första bilden återger Alfred Ohlssons av kommittén först gillade idé. Publicistklubbens arkiv, Riksarkivet.

AVTÄCKNINGEN AV HIERTA-STATYN

STATYN EFTER AVTÄCKNINGEN.

Statyn "lockade talrika skaror"
 – "långt fler än de särskilt inbjudna"
 (av vilka många namngavs), och
 när täckelsen fallit "hördes utrop
 av beundran från många håll".
 Ur *Aftonbladet* 16/5 1927.

återgavs och den ånyo utgivna självbiografin annonserades. Lager lades på lager. "När jag har sökt bilda mig en föreställning om Hierta som of-fentlig person, har det slagit mig, hur hela hans verksamhet uppburits av en starkt ideell, vidsynt humanitet", anförde stadsfullmäktiges ord-förande, Knut Tengdahl, i sitt tal framför monumentet, och fortsatte: "Med skäl kunde också en minnestalare kort efter hans bortgång be-teckna honom som 'den moderna humanitetens främste målsman'."²⁸⁹

Men var det inte precis tvärtom, att det var minnestalaren från 1873 (med flera andra förstås) som gav Tengdahl skäl att göra samma sak 1927? Notabelt är också att Tengdahl, liksom PK:s ordförande Axel Jo-hansson i ett föregående tal, anknöt till medaljen från 1881. Tengdahl omnämnde även det exemplar av medaljongen som skänkts till Stock-holms stadshus av Anna Hierta Retzius strax före hennes död 1924, vil-ken även modellerats av henne och också pryder den mäktiga gravvår-den som restes på Nya kyrkogården 1891. Att dessa mediala represen-tationer bidrog till att bilda i alla fall Tengdahls föreställningar om den store publicisten är uppenbart nog.

Också statyer är förstås massmedier. Det kan inte råda något tvivel om att långt fler människor sett Hierta i brons än läst ett enda ord han skrivit. Monumentet finns kvar, låt vara att det har flyttas ett par gång-

er (och då motiverat nya refränger kring Hiertas och den fria svenska pressens oskattbara betydelse). Gravvården går att besöka, skrifterna är tillgängliga och även medalj, diverse porträtt och annan hiertiana går att studera i den fascinerande våning som hyser Stiftelsen Lars Hiertas minne. Festsorlet och de visuella arrangemangen på hundraårsdagen 1901 finns däremot inte bevarade. Talarnas röster och hovsångare John Forsells tolkning av Biskop Thomas frihetssång 1927 försvann redan innan folksamlingarna upplöstes. Den enklaste och ibland enda ingången till dessa efemära uttryck är tidningarnas texter och bilder. Men källmaterialet får inte – för att upprepa en central poäng med den här boken – förväxlas med studieobjektet. Inte minst för dem som i kraft av sina positioner och via tidningsspaltarna fört ut sina föreställningar till en större publik – de som var på Grand Hotel den 23 januari 1901 eller i hörnet av Klara västra kyrkogata och Stora Vattugatan den 15 maj 1927 – har annat än tidningar spelat nog så stor roll. Hiertastatyn är bara ett exempel bland många som synliggör varför historieskrivningen om den så kallade tredje statsmakten behöver vidga såväl sin empiriska fokus som sina analytiska utgångspunkter.

Ur den mer obemärkta mediehistorien runt statyn. Program, inbjudningskort och menyn på Grand Hotel. Publicistklubbens arkiv, Riksarkivet.

Vid
Lars Johan Hierta
statyns
avtäckning
15 maj 1927

Lunch

Grand Hôtel

Den anspråkslösa poängen är att monument – i brons eller papper – inte reser sig själva. Och de är inte bara mått utan även medel, inte bara passivt speglande utan aktivt formerande. Någon annan hade om så behövts fyllt Wieselgrens roll, och bistånd och uppmuntran fick han förvisso. Och dessutom: hade han inte skrivit biografen hade någon annan bort göra det; Hierta är ett angeläget studieobjekt. Man kan ändå fråga sig hur det sett ut om den stilige Hierta inte blivit den ärrade (och i vissa avseenden ganska konservativa) riksdagsmannen, och om han inte blivit rik som ett troll. Hade då den fattige ”Valfiskan” Argus-Johansson stått staty i stället? *Den fria pressens fader* är trots allt namnet på en biografi från 1974.²⁹⁰ Att andra motiv än vetenskapliga har inverkat, både på de akademiska och på de populära föreställningarna om Hierta, är i vilket fall tydligt nog. Detta gäller den sedlighetsivrande Anna Hierta Retzius, med ett komplicerat förhållande till den mot modern svekfulle och ändå, eller kanske just därför, över alla gränser och med alla till buds stående medel upphöjde fadern. Och medlen stod verkligen till buds. Här finns också uppenbara vänskapshänsyn, ekonomiska intressen och behov av legitimitet hos en hel bransch.

Ingen svensk tidningssida är oftare reproducerad. Pappersflygplan av en utriven sida i *Signums svenska kulturhistoria*; bilden infördes där mot författarens vilja (eftersom texten inte alls handlar om den 6 december 1830 som en brytpunkt eller ens om *Aftonbladet* som epokgörande), troligen delvis eftersom den är så lättillgänglig och därför ”kostnadsfri” att reproducera. Privat ägo.

Avslutning

Bernhard Lundstedts oumbärliga bibliografi från sekelskiftet 1900 över svensk periodisk litteratur, exempelvis, är på samma gång ett monument. Som sådant kan den ses som ett mått på den status den svenska pressen erövrat. Men den var också ett medel i samma process. Publicistklubben beställde, och redaktör Frithiof Hellberg finansierade. En kritisk medievetenskap, för att ta ett något nyare exempel, fungerar även bekräftande – om så bara i den meningen att den understryker studieobjektets stora betydelse. En självförhärligande intern meningsproduktion står inte på något entydigt vis mot en kritisk akademisk. Historiskt sett har dessutom samförståndet dominerat över konkurrensen. Inom ett övervägande liberalt och nationellt projekt har man varit överens om mycket. De personella banden har därtill varit många och starka. Alla dessa jubileumsskrifter är utslag av oskyldigt och legitimt födelsedagsfirande, och många gånger är produkterna vederhäftiga och användbara. Såväl personer som institutioner är dessutom med nödvändighet sysselsatta med att legitimera sig själva. Krönikor, bibliografier, arkiv, bibliotek och forskningsfinansiering är inte av ondo. Det finns å andra sidan inget självklart naturligt i den form de faktiskt tar sig, och de påverkar förutsättningarna för historiografin och de föreställningar vi gör oss, både om det förflutna och om vår samtid.

Attentatet mot Hiertas minne har fokuserat mindre på *vad* än på *att*, *vem* och *hur*. Iakttagelserna om den marknadsförda självbildens innehåll blir därför än så länge mest antydningar. Först mot en bredare fond av annan meningsproduktion kan något bestämdare sägas. Även andra utåtriktade företeelser kunde då uppmärksammas. Sådana föranleder undantagslöst annan koncentrerad meningsproduktion i form av recensioner, ledare, kommentarer och dylikt. Också arkitekturen och pressens spår i stadsbilden överhuvudtaget förtjänar att studeras, från tidningspalatsen och bohemernas Klara till senare tiders skyskrapor och gatunamn.²⁹¹ Till inte ringa grad är syftet med sådana händelser och arrangemang propagandistiskt, och de erbjuder ingångar till det svåröverskådliga medium där självbilden ständigt, men ofta implicit, marknadsförts, nämligen de egna spalterna.

Här har det handlat om iscensättningar med medveten tendens. Att kalla sådant propaganda förefaller oproblemiskt. Begreppet bör emel-

lertid inte endast vara förbehållet det medvetet tillrättalagda – avsändaren kan mycket väl vara djupt övertygad om sin objektivitet och om sanningen i det han eller hon säger. Ideologin är likafullt ofta så internaliserad även utanför pressen att den inte av någon aktör uppfattas som propaganda. När till exempel en skolboksförfattare reproducerar ideologin rör det sig om något annat. Det minskar emellertid inte behovet av att studera också sådana fenomen. Även hur publiken aktivt bidrar till att forma pressens egen självbild genom såväl sina faktiska reaktioner som sina förmodade förväntningar, förtjänar större uppmärksamhet.

Pressen har, vad än dess företrädare säger, ingen guda- eller naturgiven roll att spela. Den är *egentligen* inte till för demokratin, till exempel. ”Den viktigaste uppgiften för journalistikforskningen”, skrev Jan Ekecrantz och Tom Olsson redan 1994 i boken *Det redigerade samhället*, ”måste vara att *relativisera* sitt objekt, att ta ifrån det dess absoluta, universella och eviga drag och se det för vad det faktiskt är: en *historisk produkt* med bestämda förutsättningar.”²⁹² Mycket är vunnet redan genom att identifiera skapade bilder som just skapade, att se ideal och föreställningar som fabricerade och iscensatta; detta genom att fokusera på hur och av vem de kommunicerats.

Det är lättare att se sådana här mekanismer då legitimiteten inte är för handen, då den antingen är i sin linda eller är försvagad och ifrågasatt. Ludvig XIV har de flesta inga problem med att betrakta så här. Det historiska perspektivets relevans ligger inte minst just i detta, i att överföra våra historiska insikter till här och nu, och också tillämpa dem på sådant som vi upplever som självklart och naturligt. Och precis som historien är nödvändig för att få något annat än en platt och ytlig förståelse av nuet, öppnar samtiden upp det förflutna.

Jag började intressera mig för de här frågorna i början av 00-talet. Så här i efterhand – med bland annat amatör- eller medborgarjournalistik exploderande i diverse medieformer, ett journalistyrke på imploderande glid och en tidningsindustri i en kris som inte undgår någon – har det blivit tydligt att mitt intresse hade med journalistikens samtida ställning att göra.²⁹³ Mer eller mindre medvetet handlar förstås all historieskrivning om den tid i vilken den blir till. (På liknande halvt omedvetna vis – jag började med projektet 1996 – kom dessförinnan min avhandling att handla om vad som kan kallas medborgarjournalistik under 1700- och 1800-talen.)

I början av 00-talet var det ganska oproblematiskt att hävda att journalistikens ideologi uppfattades som naturlig och självklar. Men kan man verkligen göra det 2013? Uppfattas tidningsmediet alltjämt som upphöjt, nästan heligt? Flera gånger då jag inledningsvis presenterade mina planer hördes röster inifrån branschen om att jag var anfäktad av konspirationsteorier. Om journalisterna nu format bilden av sig själva och sin historia, hette det, så utgjorde detta inget problem – att kritiskt granska och beskriva var de ju proffs på. Jag inbillar mig att det åtminstone är ovanligare att tänka så i dag, eller åtminstone att säga det. Å andra sidan kan man tänka sig att när journalistikens ställning nu på allvar utmanas, kommer de aktörer som känner sig hotade att hävda en än mer onyanserad version av historien.

Till den nu möjligen avslutade framgångssagan eller i vart fall dess förra kapitel hörde att den journalistiska institutionen hade lyckats bli ett med sina medieformer. Så uppfattades ju professionell journalistik länge som något mediespecifikt i fråga om papperstidningarna. Blindheten för de protokoll som omgav dem var ganska allmän. De så kallade gammelmediernas historicitet har vår tids digitala så kallade revolution gjort tydlig; nya medier tenderar överhuvudtaget att öppna blicken för åtminstone en del som tagits för givet om de gamla, och en medieforms framgång är alltid på ett plan beroende av en viss ouppmärksamhet på de kulturella regleringar och praktiker som omgärdar medieformen i fråga. En tidning är inte samma sak nu som för femton-tjugo år sedan; och den tidning från femton-tjugo år sedan som vi betraktar från vår nutida horisont, betraktar vi inte längre på samma sätt.

Ändå förefaller det alltsomoftast som om ingenting har hänt. Och kanske syns de legitimitetspolitiska mekanismerna för närvarande inte minst på ett begreppsligt plan. ”Massmedierna” är en term som visserligen kommit ur svang, men den liksom ”medierna” (eller ”media” som det brukar heta inom mediebranschen) syftar fortfarande som regel på just de medieformer vari journalistiken framför allt tagit plats historiskt sett. Det talas alltså fortfarande om ”medierna” när det som i själva verket avses är journalistiken eller de nyhets- och opinionsproducerande medieinstitutionerna; det talas om ”medialisering” när det som egentligen åsyftas är en påverkan från eller inbäddning i den journalistiska institutionen.²⁹⁴ ”Sociala medier” får uppenbarligen beteckna något annat än ”medierna”; detta trots att interaktiva medieformer

i sig knappast är någon nyhet, trots att också de traditionellt journalistiska massmedierna även historiskt sett rymt deltagande element, och trots att alla medier naturligtvis är sociala i den meningen att de alltid haft implikationer för människors offentliga och sociala sammanhang, för föreställda såväl som för faktiska gemenskaper.²⁹⁵

Ett mått på språkets makt över tanken är medievetenskapen själv, som teoretiskt och kanske pliktskyldigt alltid brukat anförä förekomsten av även andra medieformer (som boken och filmen), men vars fokus i hög grad i praktiken sammanfallit med den journalistiska institutionens medieförståelse, också i det avseendet att demokratifrågor i ganska snäv mening ofta uppfattats som en självklar huvudsak för disciplinen. Denna forskning har varit och kommer fortsatt att vara angelägen, men beteckningen *medievetenskap* borde allt tydligare framstå som inte bara oegentlig utan dessutom fördunklande och vilseledande, som en verksam del i den journalistiska institutionens pågående legitimitetshistoria.

NOTER

1. "Tidningsurklipp rörande avtäckningen av L.J. Hiertas staty 1926 [sic] samt attentatet mot densamma 1927, vol. 36:1, Stiftelsen Lars Hiertas minne. Statyn avtäcktes den 15 maj 1927.
2. "Grovt nidingisdåd mot Lars Johan Hierta-statyn", *Aftonbladet* 17/9 1927.
3. "Nidingisdådet mot Hierta-statyn uppklarat", *Aftonbladet* 18/9 1927.
4. Hörd den 18 september av biträdande kriminalöverkonstapeln John William Lundström, i närvaro av kriminalkonstapeln Erik Enock Servatius Daléus och e.o. landskanslisten Torsten Birger Rydeberg, uppgav gärningsmannen även att han dagen efter tilltaget hade "läst i de dagliga tidningarna angående skadegörelsen, och [...] då förstått, att han vid förenämnda tillfälle förorsakat större skador än han har kunnat tänka sig." Stockholms rådhusrätt 1927, Avdelning 8, mål nummer 353, Stockholms stadsarkiv.
5. "Hierta-statyn illa åtgången av ung slyngel", *Dagens Nyheter* 18/9 1927.
6. Signaturen Den inbitne [Ane Randel], "Genom mina guldbågade ...", *Aftonbladet* 26/9 1927.
7. *Statyn över Lars Johan Hierta* (Stockholm, 1927), 14. Inom statykommittén fanns ett förslag om att ordet "Humanitet" skulle ingraveras på piedestalen; från Henrik Hedlund 7/9 1925, Korrespondens 1925, Handlingar rörande jubiléer och minnesmärken, F3:1, Publicistklubbens arkiv, Riksarkivet. När *Aftonbladet* först skrev om händelsen (17/9) hette det notabelt nog också: "Märkvärdigt nog har nidingen under sin framfart icke kommit på den idéen att förstöra relieferna, vilka båda sitta inom räckhåll."
8. Skadegörelsens omfattning kan också äga sitt intresse: "Å sockelns nordvästra hörn hade bortslagits en bit av omkring 4 centimeters längd och 2 centimeters tjocklek. På sockelns östra sida en bit av omkring 3 centimeters längd och om-

- kring 1 centimeters tjocklek. Å den på sockeln liggande gesismen [sic] hade bitar av omkring 1 á 1½ centimeters bredd och 3 centimeters längd bortslagits. Dessutom hade pelarens hörn skadats på flera ställen, därvid små flisor bortslagits.” Stockholms rådhusrätt 1927, Avdelning 8, mål nummer 353, Stockholms stadssarkiv. Lennart Hallin gifte sig 1936, fick två döttrar 1950 och dog 1990.
9. Om statyer som medier: Magnus Rodell, ”Fallna soldater och fortifikationer i vildmarken: Det ryska hotet och medielandskapet kring 1900”, *Berättande i olika medier*, red. Leif Dahlberg & Pelle Snickars (Stockholm: Statens ljud- och bildarkiv, 2008).
  10. Leif Kihlberg, *Lars Hierta i helfigur* (Stockholm: Bonnier, 1968), text på bildsidor mellan 144 och 145, berättar om statyettens placering hos ordföranden. Angående dagens läge, mejl till författaren från nuvarande ordförande Stina Lundberg Dabrowski 6/2 2013. Den kan till exempel ses hos dåvarande ordföranden Olle Stenholm vid en sammankomst 11/12 1991 i dokumentären *Stenbeck – den motsägelsefulla kapitalisten* (TV4, Pär Fjällström, 2012), del 2, från cirka 53 minuter in.
  11. Citatet Per Rydén, *Vår dagliga läsning: Några sidor till belysning av den svenska dagpressens genrer och historia* (Stockholm: Norstedt, 1981), kap. ”Har Fäderneslandet dött?”, 80. Se även dens., ”Att förvalta en tradition, att använda ett minne: Bilden av Lars Johan Hierta i Aftonbladet efter 1851”, i *Pressens årbog* 1978; dens., *Allmänningen: Inledande studier i pressvetenskap* (Lund: Avd. för pressforskning, Litteraturvetenskapliga institutionen, 1991), kap. ”En tidnings identitet”; och dens., *Vår dagliga läsning*, kap. ”Den dubbla bevakningen”. I ”Att förvalta en tradition”, 187, heter det, apropå PK:s hyllningar 1880: ”Det kan ses som ett tecken på att den fordom i vida kretsar omstridde Hierta nu uppfattades som den samlade pressens stridsman”.
  12. Per-Ivar Sohlström, ”Nu har Hierta kommit hem”, *Aftonbladet* 24/1 2001.
  13. ”Den förflutna veckan”, *Aftonbladet* 3/12 1872. Karl XV avled den 18 september 1872, Hierta den 20 november.
  14. Ett undantag vad angår spontanitet var att en planerad sorgkantat vid begravningen fick utgå på grund av den alltför stora trängseln; se till exempel ”Lars Johan Hiertas begrafning”, *Nya Dagligt Allehanda* 2/12 1872.
  15. ”Lars Johan Hierta”, *Samtiden: Veckoskrift för politik och litteratur utgifven af C.F. Bergstedt* 30/11 1872.
  16. ”L. J. Hiertas begrafning”, *Dagens Nyheter* 30/12 1872. ”Lars Johan Hiertas likbegängelse”, *Fäderneslandet* 4/12 1872 rapporterade efteråt – som en bekräftelse – att endast August Blanchés likfärd fyra år tidigare kunde mäta sig med Hiertas.
  17. Enligt annons i *Aftonbladet* 28/11 1872.
  18. ”Lars Hierta” och ”Lars Hierta 2”, *Ny Illustrerad Tidning* 30/11 respektive 7/12 1872. Min kursivering.
  19. ”Lars Johan Hierta”, *Fäderneslandet* 23/11 1872. ”Lars Johan Hierta”, *Nya Dagligt*

- Allehanda* 20/11 1872. *Samtiden* 30/11 1872; som enda undantag framhölls konservativa *Wäktaren: Tidning för stat och kyrka* 21/11 1872 som menat att mycket av Hiertas verksamhet varit av det slag "att vårt land och vårt folk sannolikt skulle befunnit sig vida bättre, om den uteblifwit" – en slutkläm som i *Samtidens* referat översatts till: "om han aldrig lefvat".
20. Citerad i till exempel *Dagens Nyheter* 2/12 1872.
  21. Kurt Johannesson, Eric Johannesson, Björn Meidal & Jan Stenkvist, *Heroer på offentlighetens scen: Politiker och publicister i Sverige 1809–1914* (Stockholm: Tiden, 1987). Av Eric Johannesson kan framhållas även *Agitatorn söker sina roller: Om självexponering hos Einar "Texas" Ljungberg, August Palm och Frans Elmgren* (Uppsala: Litteraturvetenskapliga institutionen, 1992) och "Med det nya på väg (1858–1880)", *Den svenska pressens historia*, II, red. Karl Erik Gustafsson & Per Rydén, kapitlet "Fortsatt kamp för legitimitet".
  22. Studier som Patricia L. Dooleys *Taking their political place: Journalists and the making of an occupation* (Westport, Conn.: Greenwood Press, 1997) och Martin Eides bourdieuinspirerade *Den redigerende makt: Redaktörrollens norske historie* (Kristiansand: IJ-forlaget, 2000) kan framhållas, liksom alltså Johan Jarlbrinks avhandling *Det våras för journalisten: Symboler och handlingsmönster för den svenska pressens medarbetare från 1870-tal till 1930-tal* (Stockholm: Kungliga biblioteket, 2009).
  23. Frånvaron av dessa kritiska perspektiv förklarar författarna med att en "stor del av medieforskningen själv varit en del av detta system"; Jan Ekecrantz & Tom Olsson, *Det redigerade samhället: Om journalistikens, beskrivningsmaktens och det informerande förnufts historia* (Stockholm: Carlsson, 1994), citatet: 24.
  24. Mark Hampton, *Visions of the press in Britain, 1850–1950* (Urbana: University of Illinois Press, 2004). Aled Jones, *Powers of the press: Newspapers, power and the public in nineteenth-century England* (Aldershot: Scolar, 1996).
  25. Kevin G. Barnhurst & John Nerone, *The form of news: A history* (New York & London: Guilford Press, 2001), citaten: 1, 7. Alla översättningar är om inget annat anges mina.
  26. Richard L. Kaplan, *Politics and the American press* (Cambridge: Cambridge University Press, 2002), citatet: 17. Om objektivitetsidealet se även Anthony Smith, "The long road to objectivity and back again: The kinds of truth we get in journalism", *Newspaper history: From the 17th century to the present day*, red. George Boyce et al. (London: Constable, 1978), liksom Michael Schudson, *Discovering the news: A social history of American newspapers* (New York: Basic Books, 1978).
  27. Flera av Michael Schudsons arbeten är mycket uppslagsgivande, till exempel *Watergate in American memory: How we remember, forget and reconstruct the past* (1992; [New York]: Basic Books, 1993), särskilt kapitlet "Memory Mythologized: Watergate and the Media". Några andra arbeten som varit särskilt givande i arbetet med denna bok är Daniel C. Hallin, *We keep America on top of the world:*

- Television journalism and the public sphere* (London & New York: Routledge, 1994), Jean K. Chalaby, *The invention of journalism* (Houndmills & London: MacMillan Press Ltd, 1998), och Hazel Dicken-Garcia, *Journalistic standards in nineteenth-century America* (Madison, Wis.: University of Wisconsin Press, 1989).
28. Ekecrantz & Olsson, 27. Jämför även *ibid.*, 24f. Nerone & Barnhurst lyfter blicken från texten och bilden men höjer den inte utanför själva tidningen. Kaplan, 17, intresserar sig alltså för "den rituella naturen hos den tredje statsmaktens symboliska praktiker"; dessa äger dock rum i tidningen, den utgör en "public stage"; därtill övertas från pressen själv föreställningen att den bäst förstås i sin relation till politiken uppfattad i en tämligen snäv mening; pressen har, förefaller det, a priori en politisk "public mission" (som närmast är hämtad från Jürgen Habermas idealtyp den borgerliga offentligheten).
  29. Ett exempel på denna reduktionistiska syn erbjuder Ekecrantz & Olsson, 23: "Medierna själva är däremot [till skillnad från "andra institutioner, t.ex. myndigheter och organisationer"] knappast beroende av någon annan ideologisk apparat."
  30. Peter Burke, *En kung blir till: Myter och propaganda kring Ludvig XIV* (1992; Stockholm: Tiden/Athena, 1996). Svenska bidrag som kan framhållas är Åsa Lindborgs *Socialdemokraterna skriver historia: Historieskrivning som ideologisk maktresurs 1892–2000* (Stockholm: Atlas, 2001) och Mikael Alms *Kungsord i elfte timmen: Språk och självbild i det gustavianska enväldets legitimitetskamp 1772–1809* (Stockholm, Atlantis: 2002) liksom förstås Erik Lönnroths *Den stora rollen: Kung Gustaf III spelad av honom själv* (Stockholm: Norstedt, 1986) och Ingvar Holms *Politik som teater: Från Bastiljen till Helgeandsholmen* (Stockholm: Carlsson, 1991).
  31. En diskussion om fältet hittas i Dick Kasperowski, *Vetenskap, media, allmänhet* (2001; Göteborg: Institutionen för idéhistoria och vetenskapsteori, 2003). Ett par svenska bidrag som inspirerat är Sven Widmalm, *Det öppna laboratoriet: Uppsalafysiken och dess nätverk, 1853–1910* (Stockholm: Atlantis, 2001), särskilt kapitlet "Den vetenskapliga offentligheten", och Anders Ekström, red., *Den mediala vetenskapen* (Nora: Nya Doxa, 2004).
  32. Beteckningen "public science" härrör från Frank M. Turner, *Contesting cultural authority: Essays in Victorian intellectual life* (Cambridge: Cambridge University Press, 1993), kap. 8 ("Public science in Britain: 1880–1919"; jämför Widmalm, *Det öppna laboratoriet*, 250. För begreppet "public journalism" se till exempel Theodore L. Glasser, red., *The idea of public journalism* (New York & London: Guilford Press, 1999); det syftar vanligen på antingen *citizen journalism* (icke-professionell journalistik) eller *civic journalism* (en politiskt engagerad journalistik).
  33. David M. Henkins, *City reading: Written words and public spaces in antebellum New York* (New York: Columbia University Press, 1998); Peter Fritzsche, *Reading Berlin 1900* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1996). Även ett fält som bokhistoria, som ofta förbises när fråga är om mediehistoriska perspektiv, har genererat mycken relevant forskning under senare decennier.

34. Jay David Bolter & Richard Grusin, *Remediation: Understanding new media* (Cambridge, Mass.: MIT Press, 1999) hör till de mest betydelsefulla arbetena härvidlag.
35. Lisa Gitelman & Geoffrey B. Pingree, red., *New media, 1740–1915* (Cambridge, Mass.: MIT Press, 2003) respektive David Thornburn & Henry Jenkins, red., *Rethinking media change: The aesthetics of transition* (Cambridge, Mass.: MIT Press, 2003). Citatet: Anders Ekström, Solveig Jülich & Pelle Snickars, red., *1897: Mediehistorier kring Stockholmsutställningen* (Stockholm: Statens ljud- och bildarkiv, 2006), 25. Även Martin Bergström, Anders Ekström & Frans Lundgren, *Publika kulturer: Att tilltala allmänheten, 1700–1900* (Uppsala: Institutionen för idé- och lärdomshistoria, Uppsala universitet, 2000) kan framhållas för svenskt vidkommande.
36. För en utförligare diskussion se Solveig Jülich, Patrik Lundell & Pelle Snickars, "Mediernas kulturhistoria: En inledning", *Mediernas kulturhistoria*, red. Jülich, Lundell & Snickars (Stockholm: Statens ljud- och bildarkiv, 2008), 12–17.
37. Jämför Marshall McLuhan, *Media* (1964; Stockholm: Pocky/Tranan, 2001), 40: "inget medium har någon mening eller existens för sig, utan endast i ständigt samspel med andra media." Om rumsliga medier se till exempel Dietrich Kerlen, *Einführung in die Medienkunde* (Stuttgart: Reclam, 2003), 10. Om pengar, kärlek och makt som "symbolisch generaliserte Kommunikationsmedien": Niklas Luhmann, *Die Gesellschaft der Gesellschaft* (Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1997), apropå ett mycket vitt mediebegrepp.
38. Jämför Robert Darnton, "An early information society: News and the media in eighteenth-century Paris", *American Historical Review*, vol. 105, 2000, om det poänglösa med att separera muntlig och skriftlig kommunikation, och med att härleda en kommunikationsform ur en annan och upprätta den typen av hierarkier – det handlar om feedback och konvergens, snarare än om nedsipping och linjär spridning – liksom hur det leder fel att separera elit- och populärkultur.
39. En inspirerande studie, trots författarnas betoning på direktsänd teve, är Daniel Dayan & Elihu Katz, *Media events: The live broadcasting of history* (Cambridge, Mass., & London: Harvard University Press, 1994). Se även Nick Couldry, *Media rituals: A critical approach* (London: Routledge, 2003) för en kritik av Dayan & Katz.
40. Jämför Herbert Tingsten, *Gud och fosterlandet: Studier i hundra års skolpropaganda* (Stockholm: Norstedt, 1969).
41. Se min avhandling *Pressen i provinsen: Från medborgerliga samtal till modern opinionsbildning* (Lund: Nordic Academic Press, 2002).
42. Jämför Barnhurst & Nerone, 1: "the form supplies the standard against which the content is measured."
43. Historiska exempel på dessa föreställningar ges i de empiriska avsnitten. För att ändå antyda hur etablerade dessa synsätt är också inom forskarsamhället ges några exempel ur Karl Erik Gustafsson & Per Rydén, red., *Den svenska pressens his-*

- toría (Stockholm: Ekerlid, 2000–2003), som gör anspråk på att just sammanfatta forskningen: citatet hittas alltså i band III, 14; i band I, 13f, sägs att i centrum för hela verket står pressens successiva erövring av "[f]riheten att skildra verkligheten och friheten att ge uttryck för sin mening" och att vi "bör vara tacksamma för den frihet vi uppnått"; band I, 307: när 1810- och 20-talens "försök från redaktörernas sida att markera en plats i samhällsdebatten" diskuteras, blir slutsatsen att "först under en långt senare period i utvecklingen skulle full klarhet vinnas på dessa punkter". Jämför Lars Pettersson, "Forskning om svensk politisk historia 1809–1865", *Svensk politisk historia: En kommenterad litteraturoversikt*, red. Britta Lövgren et al. (Uppsala: Humanistisk-samhällsvetenskapliga forskningsrådet, 1993), 19: "The Whig Interpretation of History är naturligtvis ingen exklusiv brittisk företeelse. Presshistorien har också i Sverige helt dominerats av denna snäva synvinkel." Enstaka påpekanden, men inte någon mer omfattande debatt kring dessa brister, har förekommit. Ingen mer utförlig diskussion har heller förts kring den mer generella frånvaron av verkliga perspektiv. För ett uppfriskande internationellt exempel på en betydligt vitalare diskussion se John C. Nerone, "The mythology of the penny press", *Critical Studies in Mass Communication* 4 (1987), 376–404, med efterföljande anmärkningar av Michael Schudson, Dan Schiller, Donald L. Shaw samt John J. Pauly, och en avslutande replik av Nerone själv, *ibid.*, 405–422.
44. Ekecrantz & Olsson, 24f: "En mycket stor del av det totala utbudet från medierna har denna själv rättfärdigande, för att inte säga propagandistiska funktion."
  45. Walter Lippmann, *Public opinion* (1922; New York: Macmillan Company, 1947) och Daniel J. Boorstin, *The image: A guide to pseudo-events in America* (New York: Athenum, 1961).
  46. McLuhans "The medium is the message" från hans bok *The medium is the message* (New York: Random House, 1967).
  47. Benedict Anderson, *Den föreställda gemenskapen: Reflexioner kring nationalismens ursprung och spridning* (1983; Göteborg: Daidalos, 1993), 109.
  48. "Bref till syster Ulla", *Fäderneslandet* 4/12 1872.
  49. Eric Hobsbawm, "Introduction: Inventing traditions" och "Mass-producing traditions: Europe, 1870–1914", *The invention of tradition*, red. Hobsbawm & Terence Ranger (Cambridge: Cambridge University Press, 1983).
  50. Jan Assmann, *Das kulturelle Gedächtnis: Schrift, Erinnerung und politische Identität in frühen Hochkulturen* (München: Beck, 1992). Boken finns sedan 2011 i engelsk översättning. Om bland annat den relativa frånvaron av mediala perspektiv i svensk historisk minnesforskning, se Marie Cronqvist, "Medier och minne", *Scandia* 2013:1, 125. Se också Astrid Erll & Ann Rigney, red., *Mediation, remediation, and the dynamics of cultural memory* (Berlin: Walter de Gruyter, 2009). En introduktion till fältet journalistik och kollektivt minne ges av Barbie Zelizer, "Journalism's memory work", *Cultural memory studies: An international and interdisciplinary handbook*, red. Astrid Erll & Ansgar Nünning (Berlin & New York: Walter de Gruyter, 2008).

51. För en introduktion se Pelle Snickars, "Mediearkeologi: Om utställningen som mediearkiv", i Ekström et al. (red.), 1897, och referenser där.
52. Elisabeth Reuterswärd, *Ett massmedium för folket: Studier i de allmänna kungörelsernas funktion i 1700-talets samhälle* (Lund: Lunds universitet, 2001); Joachim Östlund, *Lyckolandet: Maktens legitimering i officiell retorik från stormaktstid till demokratins genombrott* (Lund: Sekel, 2007).
53. Ofta hänvisas till Henrik Bernhard Palmær: "Förakta ej tidningarna! En papperslapp, uppkastad i luften, visar dig vart vinden blåser. Det kan ingen foliant göra." Se till exempel Henrik Bernhard Palmær, *Nya beska droppar*, utg. Göran B. Nilsson (Linköping: Östgöta Correspondentens förlag, 1988), 279.
54. Se till exempel John Nerone, "Genres of journalism history", *Media history and the archive*, red. Craig Robertson (London & New York: Routledge, 2011), och vidare resonemang i denna boks sista kapitel.
55. Jämför Michael Walzer, "On the role of symbolism in political thought", *Political Science Quarterly* 1967 (82), 194, och Lynn Hunt, *Politics, culture, and class in the French revolution* (Berkeley, Calif.: Univ. of California Press, 1984), 54; jämför Alm, 35ff, och Mary Douglas, *How institutions think* (London: Routledge & Kegan Paul, 1987), 45, om hur alla institutioner bygger sin legitimitet på att naturalisera sin egen ideologi; jämför Ekecrantz & Olsson, 12.
56. På ett allmänt plan är Erving Goffman, *Jaget och maskerna: En studie i vardagslivets dramatik* (1959; Stockholm: Prisma, 2004) mycket givande.
57. Resonemangen om publiken är inspirerade av Ekström red., *Den mediala vetenskapen – särskilt Ekströms inledning "Vetenskaperna, medierna, publikerna"*, 14f, och Magnus Rodells "Nationen och ingenjören: John Ericsson, medierna och publiken", 195ff, 206 – och stammar från Steven Shapin & Simon Schaffer, *Leviathan and the air-pump: Hobbes, Boyle and the experimental life* (Princeton: Princeton University Press, 1985).
58. Angående nätverksstudier av pressen se Hans Abenius, "Landsortstidningen som nätverk – exemplet Östgöta Correspondenten 1838–1870", *Kors och tvärs bland teorierna: Ett undervisningsexperiment vid Göteborgs och Karlstads universitet*, red. i dens. et al. (Göteborg: Göteborgs universitet, 2002) och *Det självpåtagna uppdraget: En undersökning av medborgarprojektet kring tidningen Östgöta Correspondenten 1840–1870* (Göteborg: Göteborgs universitet, 2007). Också Niklas Stenlås *Den inre kretsen: Den svenska ekonomiska elitens inflytande över partipolitik och opinionsbildning 1940–1949* (Lund: Arkiv förlag, 1998) kan noteras.
59. Ekecrantz & Olsson, 16.
60. Publicistklubbens hemsida, www.publicistklubben.se/om-pk/ (hämtad 12/2 2013).
61. Se David H. Guston, "Stabilizing the boundary between US politics and science: The rôle of the Office of Technology Transfer as a boundary organization", *Social Studies of Science* 29:1, 1999. Även Thomas F. Gieryn, *Cultural boundaries of sci-*

- ence: *Credibility on the line* (Chicago: University of Chicago Press, 1999), har varit inspirerande.
62. En introduktion ges av James Chapman, Mark Glancy & Sue Harper, red., *The new film history: Sources, methods, approaches* (Basingstoke, Hampshire, & New York: Palgrave Macmillan, 2007).
  63. Lev Manovich, *The language of new media* (Cambridge, Mass.: MIT Press, 2001).
  64. John Hartley, *Popular reality: Journalism, modernity, popular culture* (London: Arnold, 1996), "Introduction".
  65. Bridget Griffen-Foley, "From *Tit-Bits* to *Big Brother*: A century of audience participation in media", *Media, Culture & Society* 2004:4, 545.
  66. Citerat i Lundell, *Pressen i provinsen*, 23; det här kapitlet utvecklar resonemang från denna bok; direkta hänvisningar görs endast vid citat.
  67. Dallas Liddle, "Who invented the 'leading article'? Reconstructing the history and prehistory of a Victorian newspaper genre", *Media History* 1999:1, 5–6. Se även till exempel Leonore O'Boyle, "The image of the journalist in France, Germany and England, 1815–1848", *Comparative Studies in Society and History*, X, 1967–68, James Retallack, "From pariah to professional? The journalist in German society and politics, from the late Enlightenment to the rise of Hitler", *German Studies Review* 1993:2, och Dooley, *Taking their political place*. Paralleller kan även dras till populärvetenskapens professionalisering; se Johan Kärnfelt, *Mellan nytta och nöje: Ett bidrag till populärvetenskapens historia i Sverige* (Göteborg: Göteborgs universitet, 2000).
  68. Lisa Gitelman *Always already new: Media, history, and the data of culture* (Cambridge, Mass., & London: MIT Press, 2006), 15: "the very categories of consumer and producer are inadequate to explain fully the deep definition of new media". Jag vill hävda att detta gäller inte bara nya medier.
  69. Nicholas Negroponte, *Being digital* (New York: Alfred A. Knopf, 1995), 54. Se också till exempel Sonia Livingstone, "The changing nature of audiences: From mass audiences to the interactive media user", *A companion to media studies*, red. Anghard N. Valdiva (Malden, Mass.: Blackwell Pub., 2003); Henry Jenkins, *Convergence culture: Where old and new media collide* (New York & London: New York University Press, 2006); och Mark Deuze, "Participation, remediation, bricolage: Considering principal components of digital culture", *The Information Society*, 2006, vol. 22.
  70. Otto Sylwan, *Svenska pressens historia till statshvälfningen 1772* (Lund: Gleerup, 1896), 108.
  71. Gitelman, *Always already new*, 5.
  72. Prospekt för Örebro *Weckoblad* 1793, citerat i Brigitte Mral, "Två tidningsstarter i Örebro", *Ständigt dessa landsortstidningar*, red. Karl Erik Gustafsson & Per Rydén (Göteborg: NORDICOM-Sverige, 1998), 111.
  73. Om upplysningen som en politiskt moderat och elitfenomen se till exempel Roy

- Porter, *Enlightenment: Britain and the creation of the modern world* (London: Allen Lane, 2000); Jonathan B. Knudsen, *Justus Möser and the German Enlightenment* (Cambridge: Cambridge University Press, 1986); och Jakob Christensson, *Lyckoriket: Studier i svensk upplysning* (Stockholm: Atlantis, 1996).
74. Carl Christoffer Gjörwell i *Upfostrings-Sällskapets Almänna Tidningar* 30/4 1787; och Immanuel Kant, "Beantwortung der Frage: Was ist Aufklärung?," *Berlinischen Monatschrift*, december 1784.
  75. Om det kollektivistiska draget i förromantiken (och dess återkomst) se Martha Woodmansee, "On the author effect: Recovering collectivity", *Construction of authorship: Textual appropriation in law and literature*, red. Woodmansee & Peter Jaszi (Durham: Duke U.P., 1994).
  76. *Norrköpings Weko-Tidningar* 19/9 1767, citerat i Lundell, *Pressen i provinsen*, 23.
  77. Se till exempel Joachim von Schwarzkopf, "Ueber politische Zeitungen und Intelligenz-Blätter in Schweden," *Allgemeiner Litterarischer Anzeiger*, 1800:6.
  78. Perioden är överhuvudtaget en av betydelsefulla begreppsliga förskjutningar, se Reinhart Koselleck, "Einleitung", *Geschichtliche Grundbegriffe: Historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland*, 1, red. Otto Brunner, Werner Conze & Reinhart Koselleck (Stuttgart: Klett-Cotta, 1972), och Eric J. Hobsbawm, *The age of revolution: Europe 1789–1848* (London: Weidenfeld & Nicholson, 1962).
  79. *Argus* 1/10 1825, citerat i Lundell, *Pressen i provinsen*, 125.
  80. En diskussion om kopplingarna till Jürgen Habermas "borgerlig offentlighet" förs i min "Participation, representation and media system: Habermasian paths to the past" i *Culture Unbound* 2010:2. Se även till exempel Robert Darnton angående Habermas "skuld till en omodern marxistisk socialhistoria", i dens., *Por-nografi och revolution: Förbudna bästsäljare i det förrevolutionära Frankrike* (1995; Stockholm: Ordfront, 1996), 172.
  81. *Argus* 1/10 1825, citerat i Lundell, *Pressen i provinsen*, 125.
  82. Se även Cecilia Rosengren, *Tidevarvets bättre genius: Föreställningar om offentlighet och publicitet i Karl Johanstidens Sverige* (Stockholm/Stephag: Symposium, 1999), och Henrik Edgren, *Publicitet för medborgsmannavett: Det nationellt svenska i Stockholmstidningar 1810–1831* (Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis, 2005).
  83. Sven Lorens Theorell, *Rikets ständers justitiæ-ombudsmans embets-berättelse för år 1849* (Stockholm, 1849), 9. Herman Ludvig Rydin, *Om yttrandefrihet och tryckfrihet: Försök till belysning af svenska press-lagstiftningen* (Stockholm, 1859), 107. Rydin hänvisar till dylika lagar i Frankrike, Österrike, Preussen och Belgien. Utdrag ur texterna återfinns även i Johan Jarlbrink & Patrik Lundell, *Från pressarkivet 1800–1899: En källsamling* (Stockholm: Kungliga biblioteket, 2012), 123–125 respektive 139–141.
  84. *Östgötha Correspondenten* 20/12 1848, citerat i Lundell, *Pressen i provinsen*, 236.
  85. Johannesson, "Med det nya på väg (1858–1880)", 227.

86. Jarlbrink, *Det våras för journalisten*.
87. *Phoenix* 12 & 19/2 1842.
88. En inspirerande diskussion om whig-preshistoria är James Curran & Jean Seaton, *Power without responsibility: The press and broadcasting in Britain* (London & New York: Routledge, 1997).
89. Henrik Schück & Karl Warburg, *Illustrerad svensk litteraturhistoria*, III, *Frihetstiden*, faksimil av tredje fullständigt omarbetade upplagan 1927 (Stockholm: Gidlund, 1985), 76. Otto Sylwan skrev förvisso om äldre tidningspress, så i avhandlingen *Sveriges periodiska litteratur under frihetstidens förra del (till midten af 1750-talet)* (Lund, 1892) och i *Svenska pressens historia till statshvälfningen 1772* (1996), vari han alltså (jämför not 70) i ett enskilt och som det framställs kuriöst fall noterar idén om en lagstadgad rättighet att bli publicerad.
90. Jarl Torbacke, "Nu grundläggs den moderna utvecklingen (1809–1830)", *Den svenska pressens historia*, I, *I begynnelsen (tiden före 1830)*, red. Karl Erik Gustafsson & Per Rydén (Stockholm: Ekerlid, 2000), 282.
91. Lars Peterson & Åke Pettersson, *Medieboken: Massmedier* (1993; Malmö: Liber ekonomi, 2007), nionde upplagan, 86–87. Jämför not 276.
92. Gitelman, *Always already new*, 6–7.
93. Från Karl Bücher, "Die Anfänge des Zeitungswesens", *Die Entstehung der Volkswirtschaft*, vol. I, 10:e upplagan (Tübingen, 1917), 257–258, härrör idén om pressens utveckling från ett nyhetsbaserat via ett opinionsbaserat till ett annonsbaserat medium (ett schema sedan Habermas byggde på). Bücher uppfattade tidningarna i sin samtid som företag vilka producerade annonsutrymme, en produkt som krävde åtminstone något redaktionellt material för att sälja; se till exempel Karl Bücher, *Gesammelte Aufsätze zur Zeitungskunde* (Tübingen: Laupp, 1926), 31. Walter Lippmann betraktar i *Public opinion* pressen som en kanal för information från de professionella till masspubliken, och Lippmanns omsorg gäller de professionellas standard och skicklighet och han argumenterar för vikten av ett akademiskt inflytande över journalistiken.
94. De två turerna: "Utfärden till Saltsjöbaden" och "Festen å Drottningholm", *Dagens Nyheter* 28 respektive 29/6 1897. "fylleri [...]": "Journalistkongressen", *Social-Demokraten* 29/6 1897. "Vi lefva [...]": Signaturen Eg., "Journalistkongressen i Stockholm. (Bref till Sydsv. Dagbl.)", *Sydsvenska Dagbladet* 28/6 1897 (aftonnummer). Till enkla sakuppgifter ges inga referenser utan hänvisas till i synnerhet Stockholmstidningarnas utförliga och lättorienterade rapportering. Många av de tal ur vilka här citeras återgavs i flera tidningar. Jag har för sådana återgivningar hållit mig till en och samma tidning, *Dagens Nyheter*, då så varit möjligt.
95. En ingång vore förstås den internationella pressen. Men kongressen kunde också studeras utifrån till exempel Oscar II:s legitimitetssträvanden och hur en modern kungaroll växte fram, eller som ett reklamorgan för utställningen. Utställningens presskommisarie skriver i sin överhuvudtaget mycket osentimen-

tala rapport apopå marknadsföringen: "Då utställningen en gång väl öppnats, gälde det att redan under dess första tid söka få hit så många utländska journalister som möjligt och öfverlemna det vidare arbetet i deras händer" (min kursivering); Thore Blanche, "Pressbyrån och dess verksamhet", *Allmänna konst- och industriutställningen i Stockholm 1897: Officiell berättelse*, I, red. Ludvig Looström (Stockholm: Wahlström & Widstrand, 1899), 127; "en 'presskongress' i mindre skala", det vill säga ett besök av inbjudna journalister i början av juni, ordnades även, *ibid.*, 139. Överhuvudtaget kunde mycket sägas om pressens och utställningens ömsesidiga nytta, journalistkongressen obeaktad; tidningskiosker och arten av arrangemangen gjorde i mångt och mycket besökarna till tidningsläsare, till exempel.

96. Hj[almar] B[rantin]g, "Världspressens möte", *Social-Demokraten* 25/6 1897. De punkter kongressen diskuterade var äganderätten till tidningstext, nedsättning av tariffen för internationella presstelegram och en byrå för att förmedla kontakter mellan utgivare och journalister i främmande land. Diskussionspunkterna ägnas i det följande ingen uppmärksamhet.
97. Om PK se framför allt Valfrid Spångberg, "Publicistklubben 1874–1924", *Publicistklubben* (Stockholm: Publicistklubbens förlag, 1924) och Ivar Sundvik, *100 år för ordets frihet: Publicister i samhällsordningen 1874–1974* (Stockholm: Rabén & Sjögren, 1974). I *Nordisk Familjebok XXII* (1915) heter det att verksamheten tidigt kom innefatta ett "höjande af pressens och pressmännens allmänna anseende". Uppgiften var dock inte utskrivet i stadgarna (som hittas i *Publicistklubben* 1881–1907). Jämför Svenska Journalistföreningen som redan från starten 1901 och i stadgarnas första mening angav som ändamål att "höja denna kårs ekonomiska och sociala ställning"; se till exempel Otto Hellkvist & T.F. Winqvist, *Svenska Journalistföreningen: De första tjugufem åren i ord och bild* (Stockholm: Journalistföreningens förlag, 1926), 21.
98. Att få kongressen till Stockholm tycks ha initierats av Frithiof Hellberg; *Protokoll vid tolfte publicistmötet i Gefle den 15–17 augusti 1895* (Gefle, 1895), § 17. Ernst Beckman, kongresskommitténs generalsekreterare, bjöd på en målade skildring av "den diplomatiska konst" som krävts. Bland annat, sedan man förstått att den dyra resan avskräckte, hade man utan riktig täckning lovat gratis ångbåtsresa åt fransmännen. (Protokoll vid årsmöten och klubbssammanträden, A1A:8, Sammanträdet den 11 sept. 1896, §7 Beckmans föredrag om den internationella journalistkongressen i Buda-Pest, Publicistklubbens arkiv, Sveriges Pressarkiv, Riksarkivet.) Det dyra och praktiskt svårarrangerade ångbåtslöftet går som en följetong genom förberedelsearbetet. De flesta deltagare kom sedan att åka gratiståg från Bryssel, där en utställning pågick. (F 954 e:1, Journalistkongresskommittén, Protokoll, särskilt 15/6 1897 §2, E. Beckman, Journalistisk verksamhet 1, Uppsala universitetsbibliotek, där det framgår att man "lyckats afvärja en brytning med den internationella byråns medlemmar i Paris".) Omfattningen

- och arten av arbetet framgår även av Dag- och anteckningsböcker, F 954 b:3, E. Beckman, Uppsala universitetsbibliotek.
99. Publicistklubbens ordförande tillika kongresskommitténs vice ordförande och en av kongressens vicepresidenter, riksantikvarien Hans Hildebrand citerad i "Publicistklubbens mottagning", *Dagens Nyheter* 26/6 1897. Nästan uteslutande handlade det om just män. De framgår av publicerade förteckningar, men sällan lyftes som i *Idun: Praktisk veckotidning för kvinnan och hemmet* 25/6 1897 de fem delegerade kvinnorna fram. Det femtiotal damer (officiellt fruor och döttrar) som fanns med omtalades desto oftare. I samband med pressbesöket 1923, som behandlas i nästa kapitel, noterades följande i *Folkets Dagblad Politiken* (25/6 1923) under rubriken "De franska publicisternas 'fruor'": "En tidning har passat på att i samband med pressmötet varna Sydsvenska Dagbladet. Man bör, heter det, 'iaktta en delikat försiktighet vid fotograferandet av franska, turkiska o.s.v. kolleger med sina fruor. [...] ty eljest kan det gå såsom vid det internationella pressmötet i Sverge för 30 år sedan, då de franska publicisterna utrustades med "fruor", som alls ej liknade de i hemlandet kvarlämnade och som ställde till med högst oangenäma spektakel när de sågo sina föga liknande bilder i de svenska tidningarna."
  100. Andreas Nyblom, *Ryktbarhetens ansikte: Verner von Heidenstam, medierna och personkulten i sekelskiftets Sverige* (Stockholm: Atlantis, 2008). Om just kändisbruk i iscensättning av journalistik (och det motoriserade flyget) se Johan Jarlbrink & Andreas Nyblom, "Aviatik och journalistik: Flygbaronen och medierna kring 1910", *Scandia* 2012:2.
  101. *Nerikes Allehanda* 25/6 1897.
  102. Citaten: Sammanträdet den 11 sept. 1896, §7 Beckmans föredrag om den internationella journalistkongressen i Buda-Pest, Protokoll vid årsmöten och klubbssammanträden, A1A:8, Publicistklubbens arkiv, Sveriges Pressarkiv, Riksarkivet, respektive "Journalistkongressen", *Dagens Nyheter* 26/6 1897. Summan motsvarar drygt 600 000 kronor, mätt med konsumentprisindex, eller drygt 7 miljoner kronor, mätt med löneindex för industriarbetare/hantlangare.
  103. Protokoll, 6/2 1896, Journalistkongresskommittén, Journalistisk verksamhet 1, F 954 e:1, E. Beckman, Uppsala universitetsbibliotek.
  104. Om presspaviljongen se till exempel Andreas Hasselgren, *Utställningen i Stockholm 1897: Beskrifning i ord och bild öfver allmänna konst- & industriutställningen* (Stockholm: Fröleen & Comp., 1897), 177ff. *Svenska Dagbladet* hade en egen paviljong som tillhandahöll tidningar och läsrum (jämte försäljning av lotter och försäkringar). Under rubriken "Matsedel för det finare köket", *Figaro* 17/7 1897, meddelades en kostlig meny, tidigare tryckt i *Idun*; rubriken var återkommande och denna gång gällde den alltså en middag för tidningsmedarbetare i maj. För journalisternas räkning producerades även *L'exposition de Sthlm: (Pour les journalistes étrangers)* (Stockholm, 1897).

105. Turistföreningen hade, berättade *Social-Demokraten* (25/6 1897), för kongressledamöternas räkning lagt upp en separatupplaga av Stockholmsbeskrivningen i dess nya resehandbok på tyska, och lät därtill varje exemplar följas av en Stockholmskarta. Ett tillräckligt antal av dess broschyr på engelska tillhandhålls även, och under sommarens lopp hade dessutom dess övriga publikationer genom utställningens pressbyrå spritts till de länder varifrån kongressdeltagare väntades.
106. Wahlströms respektive Petersons bidrag: "Ett och annat" och "Dag från dag", *Dagens Nyheter* 26 respektive 29/6 1897. de Laval's bidrag: Verifikationer 1897, Journalistkongress-kommittén, Handlingar rörande pressmöten o dyl, F1:1, Publicistklubbens arkiv, Sveriges Pressarkiv, Riksarkivet. Om de Laval på utställningen: Hasselgren, 84off.
107. "Journalistkongressen"/"Det högtidliga öppnandet", *Dagens Nyheter* 26/6 1897. "Journalistkongressen"/"Öppnandet. Singers tal", *Social-Demokraten* 26/6 1897; "Journalistkongressen i Stockholm", *Arbetet* 28/6 1897; "Operans galaföreställning", *Dagens Nyheter* 28/6 1897; "Festen å Drottningholm", *Dagens Nyheter* 29/6 1897.
108. Middagen respektive telegrammet: "Stockholmspressens middag" och "Verldspressen på turiststråt", *Dagens Nyheter* 28/6 respektive 1/7 1897.
109. Ciceronen (signaturen P.S., "Den skingrade journalistkongressen", 5/7) och de utländska tidningarna ("Journalistkongressen inför utlandet", 3 & 13/7) citerade i *Dagens Nyheter* 1897. Dessa kvitton på besöket hade dessutom ofta mer eller mindre öppet efterlysts då svenska värdar höll tal. Oscar II till exempel hoppades "att I till edra hem skola medföra angenäma minnen och gynnsamma intryck", och i ett följande svarstal bekräftades detta nästan ordagrant; "Festen å Drottningholm", *Dagens Nyheter* 29/6 1897.
110. "Journalistkongressens tack", *Dagens Nyheter* 12/7 1897. En del andra arbeten och särtryck genererades som A. de Souza, *Communication et discours prononcés à l'occasion du 4me congrès international de la presse à Sthlm* (Paris, 1897) och J. Dupoin, "De Paris à Stockholm: Échos du Congrès de la presse", *L'Écriture: Revue mensuelle des arts et des sciences graphiques* 1897. Om den vikt som fästes vid omnämmanden i utländska tidningar vittnar Blanche, "Pressbyrån och dess verksamhet"; rapporten innehöll bland annat planschen "Uttalanden i verldspressen rörande utställningen. Facsimile".
111. "Svenska staten till tredje statsmakten", *Social-Demokraten* 19/6 1897; "Den fjärde internationella journalistkongressen", *Nya Dagligt Allehanda* 23/6 1897; Efraim Rosenius, "Från stockholmsutställningen (Bref till Nerikes Allehanda)", *Nerikes Allehanda* 28/6 1897.
112. "Internationalism", *Social-Demokraten* 29/6 1897; Singer citerad i "Middagen på Hasselbacken", *Dagens Nyheter* 28/6 1897. "patriotiska hållning": Dr Lauser citerad i "Middagen på Hasselbacken", *Dagens Nyheter* 28/6 1897. Angående

- reservplanen om kongressen inte skulle gå till Stockholm: Tryckt cirkulär "Till Styrelsen för ..." respektive Journalistkongresskommittén, Protokoll 10/2 1896, §5, Journalistisk verksamhet 1, F 954 e:1, E. Beckman, Uppsala universitetsbibliotek. Om denna kluvenhet mellan nationalism och internationalism se Anders Ekström, *Den utställda världen: Stockholmsutställningen 1897 och 1800-talets världsutställningar* (Stockholm: Nordiska museet, 1994), till exempel 23, 126.
113. Deviserna stod textade i utställningens entréhall; Fotografier, K:1, Föreningen Sveriges pressarkiv och pressmuseum, Sveriges Pressarkiv, Riksarkivet. Se vidare kapitlet om utställningen.
  114. Sammanträdet den 20 nov. 1896, §4 Upptogs till överläggning frågan "om tillgodoseendet af pressens intressen vid utställningar", Protokoll vid årsmöten och klubbsammanträden, A1A:8, Publicistklubbens arkiv, Sveriges Pressarkiv, Riksarkivet.
  115. Hj[almar] B[rantin]g, "Världspressens möte", *Social-Demokraten* 25/6 1897.
  116. "Örebro"/"I Journalistkongressen", *Nerikes Allehanda* 23/6 1897; med litteraturfjantens avsågs Herman Bang vars kritik kan läsas i till exempel "Stockholmsutställningen genom danska ögon", *Arbetet* 19/5 1897. Jämför även C.G.L., "Herman Bang om Stockholm", *Svenska Dagbladet* 22/5 1897. Samstämmigheten är ett grundackord i Ekström, *Den utställda världen*, till exempel 128, 205, 212f, 282. I till exempel *Figaro* 19/6 1897 ses rubrikerna "Tjufannonserings-utställningens Berlinerier" och "Tjufannonseringen under Olycksutställningen". "Journalistkongressen", "Drottningholmsfesten" och "Presskongressens eftermälen", *Social-Demokraten* 26/6, 29/6 respektive 6/7 1897. Brantings avstyrande av strejk: Ekström, *Den utställda världen*, 117. Tidningen illustrerar tydligt, vad som kallats, "utställningshistoriens försonande aspekt" (ibid., 236).
  117. Protokoll 9/3 1899, §5, F 954 e:1, Journalistkongresskommittén, Journalistisk verksamhet 1, E. Beckman, Uppsala universitetsbibliotek.
  118. Se till exempel "Den tredje statsmakten", *Dagens Nyheter* 23/6 1897, och kongresskommittéledamoten och huvudredaktören för *Stockholms Dagblad*, Carl Otto Montan, i ett tal citerat i "Stockholmspressens middag", *Dagens Nyheter* 28/6 1897. Citaten: Eugène Georges Thiebaud och Singer i "Stockholmspressens middag" respektive "Det högtidliga öppnandet", *Dagens Nyheter* 28 respektive 26/6 1897; signaturen Trögelin, "Trögelin på journalistkongressen", *Söndags-Nisse* 4/7 1897. Om termen 'tredje statsmakten' som i Sverige härstammar från 1830-talet: se min *Pressen i provinsen*, 189 och referenser där.
  119. "Den fjärde internationella journalistkongressen", *Nya Dagligt Allehanda* 23/6 1897. "Journalistkongressen"/"Kongressens betydelse", *Svenska Dagbladet* 1/7 1897.
  120. Citaten i "Stockholms stads fest", "Middagen på Hasselbacken" och "Festen å Drottningholm", *Dagens Nyheter* 26, 28 respektive 29/6 1897.

121. Citerad i "Journalistkongressen"/"Utfärden till Upsala", *Dagens Nyheter* 30/6 1897. Vid utställningens middag på Hasselbacken möttes gästerna visserligen av "[e]n gudinne-dekoration å ena långväggens midtsida symboliserande 'Pressen', stående på jordklotet". ("Journalistkongressen"/"Middagen på Hasselbacken", *Social-Demokraten* 28/6 1897.) Vem som låtit sätta dit den är dock oklart.
122. "Den första statsmakten och den tredje", *Dagens Nyheter* 26/6 1897.
123. "Drottningholmsfesten", *Social-Demokraten* 29/6 1897. *Politiken*, *Echo de Paris* och *Vossische Zeitung* citerade under rubriken "Journalistkongressen inför utlandet", *Dagens Nyheter* 1, 9 respektive 10/7 1897, *Vort Land* i " (Med Dagens Nyheter's tråd) Den utländska pressen om journalistkongressen", *Dagens Nyheter* 30/6 1897, *Gazette de Lausanne* och *Figaro* i "Journalistkongressen inför utlandet", *Dagens Nyheter* 6 respektive 12/7 1897.
124. Citaten ur "Middagen i Kungsparken" (23/6), "Det högtidliga öppnandet" (26/6), "Stockholms stads fest" (26/6), "I Gamla Stockholm" (28/6), "Hela världen på Skansen" (28/6), "Utfärden till Upsala" (30/6), *Dagens Nyheter* 1897. När *Dagens Nyheter* 29/7 1897 – "Festen å Drottningholm" – rapporterade om flaggning från "så godtsom hvar enda villa" och *Social-Demokraten* 29/7 1897 – "Drottningholmsfesten" – i stället noterade att stämningen ombord höjdes "här och där af flaggdekorationer å villorna", var det noga besett inga motstridiga uppgifter utan snarare en fråga om olika perspektiv.
125. *Nya Dagligt Allehanda* 26/6 1897.
126. Citatet: "Middagen på Hasselbacken", *Dagens Nyheter* 28/6 1897. Vad angår mediernas nationsskapande funktion är förstas Anderson, *Den föreställda gemenskapen*, relevant; för svenskt vidkommande se till exempel Orvar Löfgren, "Medierna i nationsbygget: Hur press, radio och TV gjort Sverige svenskt", *Medier och kulturer*, red. Ulf Hannerz (1990; Stockholm: Carlsson, 1999).
127. Exempelen hämtade under den återkommande rubriken "Journalistkongressen inför utlandet", *Dagens Nyheter* 1, 6 respektive 2/7.
128. "Presskongressen", *Arbetet* 1/7 1897; talet innehöll "blankt intet annat än hvad hvilken monark som helst med den nödiga språkliga färdigheten kunnat och vid ett sådant tillfälle bort säga."
129. Signaturen Didrik, "Brandsyn", *Arbetet* 5/7 1897.
130. "För dagen"/"En publicistmiddag utan svenska publicister" och (citatet) "För dagen"/"Journalistmiddagen", *Arbetet* 22 respektive 23/6 1897.
131. Heidenstams bevingade ord härrör från artikeln "Våra tidningar", *Svenska Dagbladet* 23/10 1897. Signaturen Sigurd [Alfred Hedenstierna], "Dagskrönika", *Smålands-Posten: Kronobergs Läns Tidning* 8/7 1897. Signaturen Juvenis, "Hvilken journalistik", *Arbetet* 12/7 1897, bemöter Sigurds krönika. Jämför not 99 angående älskarinnor.
132. "Presskongressens eftermälen", *Social-Demokraten* 6/7 1897.

133. Signaturen G.G-g, "Andens Tattarfölje", *Malmö-Tidningen* 30/10 1897.
134. Journalistisk spritromantik förekom för övrigt även kring kongressen. Trådar går att söka längre tillbaka, men modell för romanerna stod främst Strindbergs *Röda rummet* (1879). Beroendet är ofta mycket påtagligt. Liksom Heidenstam förstås menade att det också fanns ett rätt och riktigt sätt att skriva tidningar på, kan dessa romaner läsas även som försvar av pressen; ideal ställdes mot faktiska bristfälligheter. Hit hör titlar som Yngve Svanlunds *I kannibalernas land* (1897) och Johan Levarts *Ljusets riddarvakt* (1904). Apropå begreppshistorien: I "journalistromanen" *Röda rummet* förekommer inte ordet journalist, så inte heller i *I kannibalernas land: Skildring ur Stockholms publicistlif. Ljusets riddarvakt* hade däremot en då självklar undertitel: "Roman ur Stockholms journalistvärld." Dessförinnan hade till exempel Cottrel Hoes från engelskan översatta *Jennie Baxter: Journalist* (1899) nått boklådorna, Svenska Journalistföreningen bildats och dess organ *Journalisten* börjat utkomma. Se även Jarlbrink, *Det våras för journalisten*, och Staffan Björck m.fl., artikelserien "Journalisten i litteraturen", *Pressens Tidning* 1978:3–1980:12.
135. *Svensk års-krönika innehållande det förflutna årets märkligaste tilldragelser i alfabetisk ordning samlade och utgifna af Gustaf Malmkvist* (Örebro, 1897), 170.
136. Tidigare försök till organisering berörs i Lundell, *Pressen i provinsen*, särskilt 238f.
137. Citatet: Spångberg, 148. Tidningsexpositionen på utställningen, ordnad av Bernhard Lundstedt, var tämligen anspråkslös. Planer på en större och samfällad satsning hade funnits; Hasselgren, 993. Kanske tog kongressen resurserna i anspråk. På Stockholmsutställningen 1909 var man offensivare; *Nyheter-na från Konstindustri-utställningen* gjordes på själva området och var samtidigt en utställning av ett modernt tidningstryckeri. Linjen kan följas framåt, över det svenska bidraget på den internationella pressutställningen i Köln 1928, till den stora och välorganiserade utställningen på Skansen sommaren 1945 (som analyseras i ett senare kapitel), vilken i sin tur blev den egentliga upprinnelsen till den alltjämt verksamma presshistoriska föreningen. Mycket annat förtigande. Om festernas art, frekvens och celebra gäster se Spångberg. Även annat hör hit: viss utgivning hade förekommit tidigare och Lundstedt kontrakterades redan 1885, men först från 1895 till 1902 utkom hans monumentala *Sveriges periodiska litteratur*. 1897 utgavs även den av Lundstedt redigerade fjortonde delen av *Svenskt porträttgalleri*, kallad "Tidningsmän" och upplagd igen 1910. Till 25-årsjubileet 1899 kom festskriften *Eko*, och 1901 Viktor Millqvists *Publicistklubbens matrikel vid 20:de århundradets början*. Samma år, under jippot "Pressens vecka", utgavs tidningen *Ariel*. Detta år, 100 år efter Lars Hier-tas födelse, initierades även statyn över honom som avtäcktes 1927 – och som senast flyttades 2001, och då återigen gav anledning till retoriska refränger, och som behandlas i bokens sista kapitel.

138. Signaturen Didrik, "Brandsyn", *Arbetet* 5/7 1897.
139. Jämför Ekström, *Den utställda världen*, 12, 308.
140. Signaturen Partout, "Oscar II och pressen", *Svenska Dagbladet* 16/12 1907.
141. Kommittéernas sammansättning framgår av Journalistkongressen i Stockholm, F 954 e:1, Journalistisk verksamhet 1, E. Beckman, Uppsala universitetsbibliotek, respektive Blanche, 124; J.A. Björklund, O. Jeurling, P.F. Schulthess och G. Torelius ingick i båda. Av Blanche, 129, ges att Rubenson hjälpte till med utställningsreklam för utlandet. Angående Nordenskiöld: Det var han som approcherade majestätet och han som efterhörde om det ginge an att utnyttja Riddarhuset, och en stående formulering i protokollen säger att man oftast valde en tillfällig ordförande i den store mannens frånvaro; se Protokoll, 20/1, 27/1 1896, med flera, F 954 e:1, Journalistisk verksamhet 1, E. Beckman, Uppsala universitetsbibliotek.
142. "Prässens barndomsår", *Göteborgs Handels- och Sjöfarts-Tidning* 30/6 1897.
143. Jämför Ekström, *Den utställda världen*, 308.
144. Pressklipp i mappen "Pressens vecka 1901", F 954 e:1, Journalistisk verksamhet 1, E. Beckman, Uppsala universitetsbibliotek.
145. En god översikt ges av Torsten Karling, *Internationella pressbesöket i Sverige 1923* (Göteborg, 1925).
146. Ungefär 100 000 kronor spenderades, och då inkluderas inte de fria tågresorna och diverse privata bjudningar. Se Karling, 12f. Summan motsvarar knappt omkring 2,7 miljoner kronor, mätt med konsumentprisindex, eller omkring 17,5 miljoner kronor, mätt med löneindex för industriarbetare/hantlangare. Idén kom från *Göteborgs och Västra Sveriges Pressförening*. Det jubileum som utställningen firade var Gustav II Adolfs grundläggande av staden Göteborg 1621.
147. Karling, 27.
148. Om neutralitet som en del av en svensk självförståelse äldre än kalla kriget, se Lina Sturfelt, *Eldens återsken: Första världskriget i svensk föreställningsvärld* (Lund: Sekel, 2008), till exempel 36f; se även bidrag i Rebecka Lettewall, Geert Somsen & Sven Widmalm, red., *Neutrality in twentieth-century Europe: Intersections of science, culture and politics after the First World War* (New York: Routledge, 2012).
149. Michael Schudson, *Discovering the news*.
150. "Internationellt pressmöte i Stockholm", *Social-Demokraten* 23/6 1923.
151. "Pressunionens återupprättande: Internationella pressmötet en lyckad försöksballong", *Pressens Tidning* 1/9 1923, 2–3. Unionen återupptog verkligen arbetet.
152. "Två dagars pressbesök: arbete, bankett, sjöfärd", *Göteborgs-Posten* 18/6 1923.
153. Anders Houltz, *Teknikens tempel: Modernitet och industriarv på Göteborgsutställningen 1923* (Hedemora: Gidlund, 2003). Mautner citerad i "Utställningen vinner pressmännens lov: En den kraftigaste predikan för fred", *Göteborgs-Posten* 18/6 1923.
154. "Utlandspressen som gäst hos exportindustrin. (T.T.)", *Social-Demokraten* 19/6 1923.

155. Detta är en central poäng i Houlitz.
156. "Till våra gäster!", *Social-Demokraten* 22/6 1923.
157. "Världspressens män hos Stockholms stad och Publicistklubben", *Social-Demokraten* 25/6 1923.
158. "A welcome to our guests", *Göteborgs-Posten* 16/6 1923.
159. Citerad i "Från utställnings- och kongresstaden./Pressmän från hela världen ha nu anlät", *Social-Demokraten* 18/6 1923.
160. Citerad i "Utlandspressen som gäst hos exportindustrin. (T.T.)", *Social-Demokraten* 19/6 1923.
161. Citerad i "Två dagar pressbesök", *Göteborgs-Posten* 18/6 1923.
162. "Till våra gäster!", *Social-Demokraten* 22/6 1923.
163. "P.S./De utländska publicisterna hos P.K.", *Social-Demokraten* 25/6 1923.
164. Se till exempel Bo Stråth, "The Swedish demarcation to Europe", *The meaning of Europe: Variety and contention within and among nations*, red. Mikael af Malmbo-rg & Bo Stråth (Oxford: Berg, 2002); och Katiana Orluc, "Decline or renaissance: The transformation of European consciousness after the First World War", *Europe and the other and Europe as the other*, red. Bo Stråth (Bruxelles: PIE Lang, 2000). 1923 publicerade Richard Coudenhove-Kalergi sitt manifest *Pan-Europa*.
165. "Pressens ställning", *Pressens Tidning* 1/7 1923.
166. Ibid.
167. 25 kronor 1923 motsvarar knappt 700 kronor, mätt med konsumentprisindex, eller omkring 4 400 kronor, mätt med löneindex för industriarbetare/hantlangare.
168. "Utländska journalisterna besöka ASEA", *Social-Demokraten* 26/6 1923.
169. "Utländska pressbesöket och P.K:s årsfest", *Pressens Tidning* 1/7 1923, 5.
170. "A welcome to our guests", *Göteborgs-Posten* 16/6 1923. "To our guests", *Social-Demokraten* 22/6 1923.
171. Refererad i Spångberg, 157.
172. *Världskulturen och kriget: Huru återknyta de internationella förbindelserna? Sextio-tre uttalanden i Svenska Dagbladets enquête av märksmän inom vetenskap, lit-teratur och konst* (Stockholm: Albert Bonniers förlag, 1915), 141–146.
173. "Internationellt publicistmöte i Stockholm", *Social-Demokraten* 23/6 1923.
174. "Utlandspressen studerar Sverges exportindustri", *Göteborgs-Posten* 19/6 1923.
175. En inbunden volym med dessa texter hittas i Riksarkivet, Sveriges Pressarkiv, Publicistklubbens arkiv, F1:4, "Utlandspublicister om Göteborgsutställnin-gen".
176. "Till våra gäster!"/"To our guests", *Social-Demokraten* 22/6 1923.
177. *Gotland Allehanda* citerad i "Utländska pressbesöket i sommar", *Journalisten* 1923:5, 5.
178. *Journalisten* 1923:7–8, 1–3 .

179. Citerad i till exempel "Utländska pressbesöket och P.K:s årsfest", *Pressens Tidning* 1/7 1923, 5–6.
180. Lippmann associeras också med termen "pictures in our heads" – bokens första kapitel heter "The world outside and the pictures in our heads" – stereotyper skapade av massmedierna; ett liknade uttryck och med samma mening användes alltså i "Till våra gäster!", *Social-Demokraten* 22/6 1923.
181. "Pressens ställning", *Pressens Tidning* 1/7 1923, 2.
182. Se till exempel "Världspressens män hos Stockholms stad och Publicistklubben", *Social-Demokraten*, 25/6 1923, 2.
183. En inflytelserik och kritisk bok av James Curran och Jean Seaton som anförts ovan heter talande nog *Power without responsibility: The press and broadcasting in Britain*.
184. Citerad (möjligen refererad) i Spångberg, 158–159.
185. Lippmann, 358.
186. Schudson, *Discovering the news*.
187. Jarlbrink, *Det våras för journalisten*; se även Gunilla Lundström, *När tidningarna blev moderna: Om svensk journalistik 1898–1969* (Göteborg: NORDICOM-Sverige, 2004).
188. Eide, 140. För detta och det följande resonemanget och referenserna se Jarlbrink, *Det våras för journalisten*, 122f.
189. Rodney Benson, "Mapping field variation: Journalism in France and the United States", *Bourdieu and the journalistic field*, red. Rodney Benson & Erik Neveu (Oxford: Polity, 2005), 85. Jarlbrink, *Det våras för journalisten*, 123.
190. Jean K. Chalaby, "Journalism as an Anglo-American invention: A comparison of the development of French and Anglo-American journalism, 1830s–1920s", *European Journal of Communication*, 1996, vol. 11, 304–310; citatet 304. Jarlbrink, *Det våras för journalisten*, 123. Se även Svennik Höyer, "The idea of the book", *Diffusion of the news paradigm 1850–2000*, red. Svennik Höyer & Horst Pöttker (Göteborg: NORDICOM, 2005).
191. Schudson, kapitel 1–3; Chalaby. Jarlbrink, *Det våras för journalisten*, 123.
192. Jarlbrink, *Det våras för journalisten*, 125.
193. "Fria ordet i Tyskland är i allvarlig fara", *Social-Demokraten* 18/6 1923.
194. T[ure] N[erman], "'Det fria ordet'", *Folkets Dagblad Politiken* 23/6 1923.
195. E. L-m., "En frihets broder", *Social-Demokraten* 26/6 1923.
196. För denna kritik se Jarlbrink, *Det våras för journalisten*, 193ff, och Tom Olsson, *Rätten att tala politik: Medieintellektuella och manlig medielogik under 1900-talet* (Stockholm: Carlsson, 2006), kapitel 3.
197. Utställningen är rikligt dokumenterad i Riksarkivet, Sveriges Pressarkiv, Föreningen Sveriges pressarkiv och pressmuseum, F5:1, Handlingar rörande utställningar, respektive K:1, Fotografier. Dessa förkortas fortsättningsvis F5:1 respektive K:1; till K:1, som för utställningens del rymmer 72 fotografier och

- således ganska väl återger utställningens föremål och texter, hänvisas endast vid citat och då det inte av sammanhanget framgår att uppgiften kommer därifrån. Angående jämförelsen med tidigare utställningar se kopia av brev till utställningens bidragsgivare benämnt "IA/HB" i mappen "Slutredovisning för utställningen 1945 Svenska Pressen 300 år" i F5:1. Relevant samtida tryck är, jämte utställningsbroschyren *Svenska pressen 300 år* (Stockholm, 1945) av Erik Hjalmar Linder och Gustaf Näsström, framför allt "Den svenska pressen 300 år", *Publicistklubbens årsbok* 1946, "Nordiska museet och Skansen under år 1945/Utställningar", *Fataburen: Nordiska museets och Skansens årsbok* 1946, "Svensk press tre hundra år", *Pressens Tidning* 1945:12, "Pressutställningen intressant och vällyckad", *Journalisten* 1945:6 och dagspressmaterial. Utställningen behandlas i Karl Erik Gustafsson, "Världens längsta historia: Tiden efter 1919", avsnittet "Stort trehundraårsjubileum", i dens. & Per Rydén, red., *Världens äldsta: Post- och Inrikes Tidningar under 1600-, 1700- 1800-, 1900- och 2000-talen* (Stockholm: Atlantis, 2005).
198. Enligt Gustafsson, "Världens längsta historia", 509, är kvinnan Anna Maria Lenngren. Notabelt nog nämns hon inte i någon av alla de artiklar som räknar upp mer eller mindre samtliga män. Se till exempel *Pressens Tidning* 1945:12 eller *Publicistklubbens årsbok* 1946; den senare, som glömmet Johan Henric Kellgren, anger i tur och ordning Olof von Dalin, L.J. Hierta, O.P. Sturzenbecker, August Blanche, Viktor Rydberg, S.A. Hedlund, "Jörgen" (det vill säga Georg Lundström), Torgny Segerstedt, Hjalmar Branting, Oscar Levertin, Torsten Fogelqvist, Albert Engström och Rudolf Wall.
  199. Eric Hobsbawm, "Introduction: Inventing traditions" och "Mass-producing traditions: Europe, 1870–1914". Jämför Houltz, särskilt 22f.
  200. Wieselgren och Gullberg citerade i Gustafsson, "Världens längsta historia", 503ff.
  201. "Pressen i brytningstid", *Aftonbladet* 29/5 1945.
  202. Jämför Houltz, särskilt kapitlet "Minnesfältet".
  203. PM 9/6 1944, F5:1.
  204. PM 9/6 1944 resp. Preliminärt program 11/6 1944, F5:1. Andersons tal citerades ur i flera tidningar, till exempel *Svenska Dagbladet* 30/5 1945; manuskriptet "Tal av Dr Anderson vid invigningen av utställningen 'Svenska pressen 300 år', den 29 maj 1945" återfinns i F5:1.
  205. Houltz; jämför kapitel 3.
  206. Citaten: "tendens" i "Protokoll fört vid arbetsutskottssammanträde för firande av svenska pressens 300-årsjubileum[sic] 1 december 1944 på Publicistklubben", respektive "motpropaganda" etc i "Utställningen 'Svensk press 300 år'" 15/8 1944, F5:1.
  207. Citerad i, till exempel, "Pressens 300-åriga öden i festlig Skansenkavalkad", *Svenska Dagbladet* 30/5 1945.

208. "Utan tryckfrihet ingen demokrati", *Göteborgs Handels- och Sjöfarts-Tidning* 30/5 1945.
209. Se till exempel Karl Erik Gustafsson & Per Rydén, "Inledning", *Den svenska pressens historia, I, I begynnelsen (tiden före 1830)* (Stockholm: Ekerlid, 2000), 13: "Friheten att skildra verkligheten och friheten att ge uttryck för sin mening är tätt förbundna. Historien visar att båda dessa friheter kontinuerligt måste erövras. Och männen och kvinnorna i pressen har också spelat en central roll för att värna dessa friheter."
210. En god orientering ger Elisabeth Sandlund, "Beredskap och repression (1936–1945)", *Den svenska pressens historia, III, Det moderna Sveriges spegel (1897–1945)*, red. Karl Erik Gustafsson & Per Rydén (Stockholm: Ekerlid, 2001).
211. "Den svenska pressen 300 år", *Svenska Dagbladet* 29/5 1945.
212. Citerad i, till exempel, "Pressens 300-åriga öden i festlig Skansenkavalkad", *Svenska Dagbladet* 30/5 1945.
213. Se till exempel "Pressens 300-åriga öden i festlig Skansenkavalkad", *Svenska Dagbladet* 30/5 1945.
214. "Journalisten/Frihet under ansvar/ledmotivet för svensk journalistik" stod textat inne på utställningen: fotografi, K:1.
215. "Svensk press tre hundra år", *Pressens Tidning* 1945:12.
216. "Pressen i brytningstid", *Aftonbladet* 29/5 1945.
217. "Tal av Dr Anderson vid invigningen av utställningen 'Svenska pressen 300 år', den 29 maj 1945", F5:1.
218. Citaten: "Pressens 300-åriga öden i festlig Skansenkavalkad", *Svenska Dagbladet* 30/5 1945. Just som journalist uppmärksammades Per Albin på sin sextioårsdag av såväl *Pressens Tidning* 1945:20 som *Journalisten* 1945:10; under rubriken "Födelsedagar inom publiciteten" läses bland annat i den senare: "Ehuru han nu för tiden ytterst sällan har tillfälle att vara annat än regeringschef, är han dock till professionen journalist."
219. "Den svenska pressen 300 år", *Svenska Dagbladet* 29/5 1945.
220. Löfgren.
221. "Pressens 300-åriga öden i festlig Skansenkavalkad", *Svenska Dagbladet* (30/5 1945),
222. Till exempel "100 000 ha sett den svenska pressens jubileumsutställning", *Svenska Dagbladet* 27/8 1945.
223. Se *Det tryckta ordet 500 år: Skansen 1941* (Stockholm, 1941), till vilken Folke Dahl bidragit med "Pressens uppkomst och utveckling", med inledning och efterskrift av Gunnar Bjurman, respektive *Schweden: Internationale Presse-Ausstellung. Pressa, Köln 1928* (Stockholm: [Sv. tidningsfören.], 1928), till vilken Gunnar Bjurman skrivit "Die Presse Schwedens einst und jetzt". Skriften gavs även ut på engelska, och Bjurmans text sedan också på svenska.
224. Angående villkoret se Gustafsson, "För evärdeliga tider", kapitlet "Stort tre-

- hundraårsjubileum". Vad gäller finansieringen av utställningen se framför allt "Bidrag till utställningen 1945 'Svenska Pressen under 300 år'", F5:1.
225. *Fataburen*, 226.
226. "Bidrag till utställningen 1945 'Svenska Pressen under 300 år'", F5:1. 10 000 kronor motsvarar 200 000 kronor, mätt med konsumentprisindex, eller knappt 1 miljon kronor, mätt med löneindex för industriarbetare/hantlangare.
227. Utställningsbroschyren, *Svenska pressen 300 år*, hade två avsnitt, det första – en "Introduktion" som i mycket var en nyckel till hur utställningen skulle tolkas – författat av Gustaf Näsström och det andra – ganska ostrukturerade och impressionistiska, kallat "Uppgift, ansvar, tradition" – av Erik Hjalmar Linder.
228. Se även "Publicistklubbens vårfest", *Publicistklubbens årsbok 1946*, 39ff.
229. Angående kampanjen: Per Rydén, "Guldåldern (1919–1936)", i Gustafsson & Rydén, *Den svenska pressens historia*, III, 240. Om "fördumningspress" skriver till exempel Stig Ahlgren, *Veckopressen och folket och andra stridsartiklar i litterära ämnen* (Stockholm: Tiden, 1940), 10.
230. Näsström, 5.
231. Protokoll 15/8 1944; protokoll 14/9 1944; respektive protokoll 1/12 1944, F5:1.
232. Rydén, "Guldåldern (1919–1936)", 228, respektive Sandlund, "Beredskap och repression (1936–1945)", 381.
233. Detta hindrade dock inte *Expressen* (30/5 1945) från att i sin mycket korta rapport från utställningen obekymrat hävda att utställningen kunde kallas "Från Postgumman till Expressen".
234. "Pressens 300-åriga öden i festlig Skansenkavalkad", *Svenska Dagbladet* 30/5 1945. Rika upplysningar ger mappen "Sensationspressen", Ivar Andersons personarkiv, vol 1, Sveriges Pressarkiv, Riksarkivet.
235. I *Aftonidningen* (29/5 1945) hittas på invigningsdagen en ledare under rubriken "Tredje statsmakten" som kan tolkas som kritisk mot utställningen och i vilken det talas om "självförhävelse".
236. PM 14/4 1945, F5:1.
237. Gustafsson, "Världens längsta historia", 510. Problemet med annonser i tillfällighetspublikationer diskuterades i samtida press. Till exempel citerade *Östgöta Correspondenten* (9/6 1945) ur *Skånes Köpmannablad* en artikel som manade annonsörer att satsa på tidningspressen i stället.
238. Näsström, 2. Per Rydén, "Gustaf Näsström", i *SBL* 27, lämnar inga ledtrådar om Näsströms politiska ståndpunkter, vilket väl får tolkas som att dessa inte var särskilt uttalade eller radikala i någondera riktning.
239. Preliminärt program 11/6 1944, F5:1.
240. "Tal av Dr Anderson vid invigningen av utställningen 'Svenska pressen 300 år', den 29 maj 1945", respektive "Dr Ivar Andersons tal vid Publicistklubbens middag den 29 maj 1945", F5:1.
241. Om Anderson under kriget se framför allt Elisabeth Sandlund, *Svenska Dagbla-*

- dets historia*, III (Stockholm: Svenska Dagbladet, 1984). Även Andersons memoarer, *Från det nära förflutna: Människor och händelser 1940–1955* (Stockholm: Norstedt, 1969), är upplysande.
242. Enligt memoarerna, Anderson, *Från det nära förflutna*, 144, publicerade nära tre decennier senare, vantrivdes han starkt med uppdraget i Pressnämnden, varifrån han 1942 bad att få avgå, men övertalades av utrikesministern att kvarstanna. Våren 1943 avgick han på egen begäran. Till bilden hör även att Anderson i juni 1941 för riksdagen framlagt idén om ett organ för pressens självkontroll.
243. "Våldsamt utfall i Pravda mot den svenska pressen", *Dagens Nyheter* 29/5 1945. En alternativ översättning hade i stället "fascistänklingar", *Östgöta Correspondenten* (29/5 1945). *DN* hade inte bara rättfärdigat utan fastmer förordat eftergiftspolitik. Tidningens ägare, familjen Bonnier, försökte, utan att lyckas, få chefredaktören Sten Dehlgren (som också var ordförande i Pressnämnden) att driva en tuffare linje mot regeringen. Om *DN* finns mycket, se framför allt Jarl Torbacke, *Dagens Nyheter och demokratis kris, 1937–1946: Genom stormar till seger* (Stockholm, Bonnier, 1972), men även till exempel Thorsten Nybom, *Motstånd – anpassning – uppslutning: Linjer i svensk debatt om utrikespolitik och internationell politik* (Stockholm: Liber, 1978), och Stig Hadenius, *Dagens Nyheter historia: Tidningen och makten 1864–2000* (Stockholm: Bokförlaget DN, 2002), kap. "Med *DN* för neutraliteten 1937–1946".
244. "'Den svenska pressen fortsätter sin skändliga dans'", *Helsingborgs Dagblad* 30/5 1945.
245. "300 års svensk press i ord och bild på Skansen", *Ny Dag* 30/5 1945.
246. "Svensk svartlista", *Expressen* 29/5 1945.
247. Segerstedt till Anderson 6/10 1944, F5:1.
248. Se till exempel Anderson, *Från det nära förflutna*, 145f: "Torgny Segerstedt var en oberäknelig man och blev under de sista åren desperat. Ingen kunde tvivla på äktheten av hans känslor men för hans omdöme kunde sättas frågetecken."
249. "Pressens 300-åriga öden i festlig Skansenkavalkad", *Svenska Dagbladets* 30/5 1945.
250. Näsström till PK:s styrelse 9/5 1944, F5:1.
251. "Pressutställningen intressant och vällyckad", *Journalisten* 1945:6.
252. Protokoll 1/12 1944, F5:1.
253. "Utställningen 'Svensk press 300 år'" 15/8 1944, F5:1.
254. Angående en tänkt tidning: "Styrelsens årsberättelse", *Publicistklubbens årsbok* 1945, 15. Turerna kring affischen: Protokoll 4, 14 & 27/4 1945, F5:1. Citatet: Protokoll 27/4 1945, F5:1.
255. "'Den svenska pressen 300 år'", *Publicistklubbens årsbok* 1946, "Nordiska museet och Skansen under år 1945/Utställningar", *Fataburen: Nordiska museets och Skansens årsbok* 1946, "Svensk press tre hundra år", *Pressens Tidning* 1945:12, "Pressutställningen intressant och vällyckad", *Journalisten* 1945:6.

- ”Den svenska pressen 300 år”, *Stockholms-Tidningen* 30/5 1945; ”Utställningen 'Den svenska pressen' öppnade på Skansen i går av kronprinsen”, *Helsingborgs Dagblad* 30/5 1945; ”Pressens stora ansvar för folkupplysning får aldrig glömmas”, *Uppsala Nya Tidning* 30/5 1945.
256. ”Pressens 300-åriga öden i festlig Skansenkavalkad”, *Svenska Dagbladet* 30/5 1945.
257. Protokoll 27/4 1945, F5:1. Loos till Ivar Anderson 15/4 1945, F5:1. Redan nämnde Oscar Wieselgren och Anders Österling samt postdirektören Anders Örne och tidningsmännen Valfrid Spångberg och Gunnar Bjurman engagerades.
258. ”Svenska pressens 300-årsjubileum blir kortfilm”, *Helsingborgs Dagblad* 30/5 1945. Janzon, ”Filmen om Svenska Pressens 300-års jubileum [sic]” 17/3 1945, F5:1. Alternativa titlar är *Tidningar! Tidningar!* och *Tidningar! Tidningar ....* Den 11 minuter långa filmen inleds med att man får se taket på idéhallen, där alla tidningar hängde. Även det hus som ville visa redaktionella förhållanden i äldre tid, liksom möjligen äldre tryckpressar och sättkaster på utställningen, har utnyttjats. I övrigt finns inga omedelbara kopplingar till utställningen. Filmen, som framför allt fokuserar på nyhetsförmedlingen och till stort del ägnas det tekniska, upplyser om att Scandia Films, Inc. distribuerade den i USA. Uppgifter även från Svenska Filminstitutets databas www.svenskfilmdatabas.se.
259. Anker Kirkeby, ”Hvordan man laver en presseudstilling”, *Journalisten: Journalistförbundets medlemsblad*, oktober 1945. Tio sidor klipp i pressarkivet Brage vittnar om uppmärksamheten i Finland: Gustafsson, ”För evärdeliga tider”, kapitlet ”Stort trehundraårsjubileum”. Apropå de finska pressmännens besök, och en ansvarskännande tredje statsmakt, kan noteras att de bland annat tackade Stockholms stad för dess hjälpinsatser i Helsingfors (till exempel *Svenska Dagbladet* 29/5).
260. ”Sagt och skrivet”, *Arbetet* 29/5 1945.
261. Uppgifterna från www.riksarkivet.se/default.aspx?id=19550&refid=4102 (hämtad 19/4 2013). Startåret och namnet något osäkra; redan 1946 utgavs *Föreningen Sveriges pressmuseum: Styrelse- och revisionsberättelser* 1946.
262. Gustafsson & Rydén, ”Inledning”, i *Den svenska pressens historia, IV, Bland andra massmedier (efter 1945)* (Stockholm: Ekerlid, 2002), 13, 19. Stiftelsen bakom översikten hade hemsidaadress www.ra.se/sph/ (hämtad 3/4 2004), och den presshistoriska föreningen www.presshistoria.org (hämtad 3/4 2004).
263. Vovelle citerad och kommenterad i Magnus Rodell, *Att gjuta en nation: Statyinvigningar och nationsformering i Sverige vid 1800-talets mitt* (Stockholm: Natur och kultur, 2001), 34.
264. ”Svensk press tre hundra år”, *Pressens Tidning* 1945:12.
265. Gunnar Bjurman, *Tredje statsmakten: Tidningspressens utveckling och nutida ställning* (Stockholm: Albert Bonniers förlag, 1935), 5.
266. Mindre smickrande typer fanns dock representerade genom att August Strind-

- bergs *Röda rummet* (1879) förevisades i en monter bredvid andra "berömda journalistromaner": Elin Wägners *Pennskaftet* (1910), Ludvig Nordströms *Landsorts-bohème* (1911), Hjalmar Söderbergs *Den allvarsamma leken* (1912) och Sigfrid Siwertz *Jonas och draken* (1928); *Pressens Tidning* 1945:12.
267. Alf W. Johansson, *Herbert Tingsten och det kalla kriget: Antikommunism och liberalism i Dagens Nyheter 1946–1952* (Stockholm: Tiden, 1995), 228ff, angående strypningen. Färgbeteckningarna är etablerade vid beskrivningar av svensk krigstidspress; den grå är den till den officiella politiken lojala, den vita är den liberala tysk- och regeringskritiska (med *GHT* som mest kända exempel), den röda och den bruna syftar förstås på socialistisk/kommunistisk respektive mer eller mindre nazistisk press.
268. En god introduktion är Elisabeth Sandlund, "Beredskap och repression (1936–1945)"; en annan (och kontroversiell) är Maria-Pia Boëthius, *Heder och samvete: Sverige och andra världskriget* (1991, 2:a omarb. uppl., Stockholm: Ordfront förlag, 1999). Ingvar Svanberg & Mattias Tydén, *Sverige och förintelsen: Debatt och dokument om Europas judar 1933–1945* (Stockholm: Arena, 1997), visar bland annat hur mycket information som faktiskt fanns att tillgå redan under kriget; detta som en parallell till den kritik av pressen som verkligen framfördes men som sedan under lång tid mer eller mindre förträngdes.
269. "Kammarens protokoll. Riksdagens snabbprotokoll. Protokoll 2000/01:55. Onsdagen den 24 januari. Kl. 9.00–17.27", 4 §, <http://riksdagen.se/webbnav/index.aspx?nid=101&bet=2000/01:55> (hämtat 1/3 2007).
270. Det föreligger tre mer omfattande biografier: Harald Wieselgren, *Lars Johan Hierta: Biografisk studie* (Stockholm, 1880), Leif Kihlberg, *Lars Hierta i helfigur*, och Ami Lönnroth & Per Eric Mattsson, *Tidningskungen: Lars Johan Hierta – den förste moderne svensken* (Stockholm: Wahlström & Widstrand, 1996). Enligt uppgift i Libris utgavs Wieselgrens bok även 1881 på Aktieb. Hiertas bokförlag; något exemplar finns däremot inte redovisat.
271. Wieselgren, *Lars Johan Hierta*, 3, ("minnesskrift") passim. "förtrognaste [...]", Wilhelm Odelberg, "En fond som aldrig kan åldras": *Stiftelsen Lars Hiertas Minne. En återblick 1878–1978* (Stockholm: Tekn. högsk:s bibl., 1981), 19. Nekrologen: "Lars Hierta" och "Lars Hierta 2", *Ny Illustrerad Tidning* 30/11 respektive 7/12 1872.
272. Wieselgren till Anna Hierta Retzius 10/12 1880, Stiftelsen Lars Hiertas minne, vol. 23. Två av volymerna i arkivet (vol. 3:2 respektive vol. 34) heter upplysande nog "Om L.J. Hierta. Anekdoter, uttalanden, tidningsurklipp, biskop Grafströms begravningstal, personliga hågkomster av L.J.H. samlade av Anna Retzius f. Hierta för H. Wieselgrens levnadsteckning över L.J.H." respektive "Diverse avskrifter av L.J. Hiertas papper, anteckningar om dessa på strödda lappar, mestadels av Anna Retzius f. Hierta. Excerpter och avskrifter ur Aftonbladet samt ur andra källor för Harald Wieselgrens levnadsteckning över L.J. Hierta".

- Angående Anna Hierta Retzius gallrande vad gäller faderns utomäktenskapliga förbindelser se Odelberg, 28.
273. Det är åtminstone endast den – och då den andra upplagan, från 1908, av tre – som anförs i författarnas "Redovisning"; Lönnroth & Mattsson, 294, 308.
274. Karl Erik Gustafsson & Per Rydén, *Grundad 1830 av Lars Johan Hierta*, Sylwan 4 (Göteborg, 1999), 5, 25.
275. En jämförelse kan göras med litteraturvetenskapen, där "en prästerligt tjänande roll" i relation till studieobjektet rentav varit programmatisk; se Andreas Nyblom, "Heidenstam som rondellhund: Eller varför karikatyrer bör tas på allvar", *Kulturaliseringens samhälle: Problemororienterad forskning vid Tema Q 2002–2012*, red. Svante Beckman (Linköping: Linköpings universitet, 2012), 216. Så menade Staffan Björck (en förgrundsfigur också för den lundensiska pressvetenskapen) att litteraturforskningen skulle vårda en positiv bild av författaren och söka befrämja läsningen; se Nyblom, *Ryktbarhetens ansikte*, 269ff.
276. Sven Nilsson till Anna Hierta Retzius 26/1 1901, Ms 13, Anna Hierta Retzius arkiv, Kungl. Vetenskapsakademiens arkiv. Hierta har jag dock hittat i det sammanhanget först 1954, ett bidrag av folkskolläraren Stig Hamfors i *Levande gestalter ur Sveriges historia: Läsebok för folkskolan, enhetsskolan och realskolan* (Stockholm: Sv. bokförl./Bonnier, 1954), vari eleverna får veta att Hierta var "[d]en som först började använda tidningen som ett medel att påtala brister, väcka förslag till reformer och påpassligt kritisera de ledandes missgrepp" (s. 285).
277. "Fester till Lars Hiertas minne", *Aftonbladet* 24/1 1901.
278. Spångberg, 150.
279. *Publicistklubben den 22 februari 1901* (Stockholm, 1901), 11.
280. Uppmaningen hittas även i till exempel *Pressen* 9/2 1901.
281. Hedin till Anna Hierta Retzius 24/1 1901, Ms 13, Anna Hierta Retzius arkiv, Kungl. Vetenskapsakademiens arkiv. *Karlstads-Tidningens* appell återgavs i bland annat *Pressen. Publicistklubbens facktidning* 9/2 1901.
282. Händelserna framställdes endast som samtida; se *Publicistklubben den 22 februari 1901* (Stockholm, 1901), 12.
283. *Publicistklubben den 22 februari 1901* (Stockholm, 1901), 12: "I samband med Lars Hierta-festen och den donation, hvarmed stiftelsen Lars Hiertas minne hugfäst hundraårsdagen, vill styrelsen här äfven erinra om de planer, som äro å bane, att resa en minnesvård öfver Hierta i hufvudstaden." Jämför www.publicistklubben.se/hierta.html (hämtad 26 februari 2007): "År 1901 startade Publicistklubbens stipendieverksamhet [en sådan hade förekommit tidigare, min anm.], med hjälp av pengar testamenterade av Lars Johan Hierta (1801–1872) [ska vara: Stiftelsen LHM, min anm.]. Som ett tack reste PK år 1927 en staty av Hierta vid Munkbron i Gamla Stan [ska vara: Klara västra kyrkogata, min anm.]."
Min kursivering.
284. Övriga identifierade är Harald Sohlman (AB), Helmer Key (SvD), Otto von

- Zweigbergk (DN) och J.A. Björklund (NDA). En, utan tydligt tidningsnamn, återstår.
285. Gustaf Retzius bidrag framgår av Retzius till C.C. Söderström 12/4 1901, Ms 13, Anna Hierta Retzius arkiv, Kungl. Vetenskapsakademiens arkiv. Insamlingen är redovisad i Protokoll 26/1 1905, Handlingar rörande jubiléer och minnesmärken, F3:1, Publicistklubbens arkiv, Sveriges Pressarkiv, Riksarkivet.
  286. Gustaf A. Aldén, "Företal", i Aldén (utg.), *Lars Hiertas självbiografi med talrika bilagor* (Stockholm: Utgivaren, 1926), [5].
  287. Kihlberg, citatet: 12.
  288. Protokoll 15/3 1922, Handlingar rörande jubiléer och minnesmärken, F3:1, Publicistklubbens arkiv, Sveriges Pressarkiv, Riksarkivet.
  289. "Statyn över Lars Johan Hierta avtäckt idag", *Aftonbladet* 15/5 1927. Även om Tengdahl felciterar något avses sannolikt Per Adam Siljeström, *Lars Johan Hierta: Föredrag, hållet i Stockholms läsesalon den 21 maj 1873* (Stockholm: Norstedt, 1878), 32: "den moderna humanitetens förnämste målsman". Föredraget trycktes även i Gustaf A. Aldén (utg.), *Lars Hiertas självbiografi med talrika bilagor* (Stockholm: Utgivaren, 1926).
  290. Tom Söderberg, *Den fria pressens fader: Argus-Johansson (1792–1860)* (Hägersten: Koop. bokgillet, 1974). Ett intressant exempel på relationen mellan minnena av de två publicisterna återges i Jarlbrink & Lundell, *Från pressarkivet 1800–1899*, 182f, där P.F. Mengel 1879 ses föreslå en medalj över både Hierta och Johansson; "enda betänkligheten härvid är, att om bådass bild blifvit å medaljen anbragt hade de möjligen gjort grimaser åt hvarandra". Diskussionen antyder i sig medieformens indirekta genomslag.
  291. Angående arkitekturspåret se Staffan Ericson & Kristina Riegert, red., *Media houses: Architecture, media and the production of centrality* (New York: Peter Lang, 2010).
  292. Ekecrantz & Olsson, 13.
  293. Om just de-professionalisering se Gunnar Nygren, *Yrke på glid: Om journalistrollens de-professionalisering* (Stockholm: Sim(o), 2008).
  294. Anne Kaun, "Mediatization versus mediation: Contemporary concepts under scrutiny: Research overview from Riksbankens Jubileumsfond", *Medialisering av kultur, politik, vardag och forskning: Slutrapport från Riksbankens Jubileumsfonds forskarsymposium i Stockholm 18–19 augusti 2011*, red. Johan Fornäs & Anne Kaun (Södertörn: Mediestudier vid Södertörn, 2011).
  295. Om hur alla medier är sociala medier, se Anders Ekström, *Viljan att synas, viljan att se: Medieungädda och publik kultur kring 1900* (Stockholm: Stockholmia, 2010).

KÄLLOR OCH LITTERATUR

Källor i form av tidnings- och tidskriftsartiklar återfinns av utrymmesskäl endast i brödtext och noter.

OTRYCKTA KÄLLOR

Kungl. Vetenskapsakademiens arkiv, Stockholm

Anna Hierta Retzius arkiv, Ms 13.

Riksarkivet, Stockholm

Sveriges Pressarkiv

Publicistklubbens arkiv

Protokoll vid årsmöten och klubbsammanträden, A1A:8.

Handlingar rörande pressmöten o dyl, F1:1.

Utlandspublicister om Göteborgsutställningen, F1:4.

Handlingar rörande jubiléer och minnesmärken, F3:1.

Föreningen Sveriges pressarkiv och pressmuseum

Handlingar rörande utställningar, F5:1.

Fotografier, K:1.

Ivar Andersons personarkiv, vol. 1.

Stiftelsen Lars Hiertas minne, Stockholm

Om L.J. Hierta. Anekdoter, uttalanden, tidningsurklipp, biskop Grafströms begravningstal, personliga hågkomster av L.J.H. samlade av Anna Retzius f. Hierta för H. Wieselgrens levnadsteckning över L.J.H., vol. 3:2.

Korrespondens, vol. 23.

Diverse avskrifter av L.J. Hiertas papper, anteckningar om dessa på strödda lappar, mestadels av Anna Retzius f. Hierta. Excerpter och avskrifter ur Aftonbladet samt ur andra källor för Harald Wieselgrens levnadsteckning över L.J. Hierta, vol. 34.

Tidningsurklipp rörande avtäckningen av L.J. Hiertas staty 1926 [sic] samt attentatet mot densamma 1927, vol. 36:1.

Stockholms stadsarkiv

Stockholms rådhusrätt 1927, Avdelning 8, mål nummer 353.

Uppsala universitetsbibliotek

E. Beckman, Journalistisk verksamhet 1, F 954 e:1.

E. Beckman, Dag- och anteckningsböcker, F 954 b:3.

ELEKTRONISKA KÄLLOR

”Kammararens protokoll. Riksdagens snabbprotokoll. Protokoll 2000/01:55. Onsdagen den 24 januari. Kl. 9.00–17.27”, 4 §, riksdagen.se/webbnav/index.aspx?nid=101&bet=2000/01:55 (hämtat 1/3 2007).

www.presshistoria.org (hämtad 3/4 2004).

www.publicistklubben.se/hierta.html (hämtad 26 februari 2007).

www.publicistklubben.se/om-pk/ (hämtad 12/2 2013).

www.ra.se/sph/ (hämtad 3/4 2004).

www.riksarkivet.se/default.aspx?id=19550&refid=4102 (hämtad 19/4 2013).

www.svenskfilmdatabas.se.

E-post till författaren från Stina Lundberg Dabrowski 6/2 2013.

FILM OCH TEVEPROGRAM

Tidningar (Bengt Janzon, 1947).

Stenbeck – den motsägelsefulla kapitalisten (TV4, Pär Fjällström, 2012).

LITTERATUR

Abelius, Hans, ”Landsortstidningen som nätverk – exemplet Östgöta Correspondenten 1838–1870”, *Kors och tvärs bland teorierna: Ett undervisningsexperiment vid Göteborgs och Karlstads universitet*, red. dens. et al. (Göteborg: Göteborgs universitet, 2002).

- Abelius, Hans, *Det självpåtagna uppdraget: En undersökning av medborgarprojektet kring tidningen Östgötha Correspondenten 1840–1870* (Göteborg: Göteborgs universitet, 2007).
- Ahlgren, Stig, *Veckopressen och folket och andra stridsartiklar i litterära ämnen* (Stockholm: Tiden, 1940).
- Aldén, Gustaf A., "Företal", *Lars Hiertas självbiografi med talrika bilagor*, Gustaf A. Aldén, utg. (Stockholm: Utgivaren, 1926).
- Alm, Mikael, *Kungsord i elfte timmen: Språk och självbild i det gustavianska enväldets legitimitetskamp 1772–1809* (Stockholm, Atlantis: 2002).
- Anderson, Benedict, *Den föreställda gemenskapen: Reflexioner kring nationalismens ursprung och spridning* (1983; Göteborg: Daidalos, 1993).
- Anderson, Ivar, *Från det nära förflutna: Människor och händelser 1940–1955* (Stockholm: Norstedt, 1969).
- Assmann, Jan, *Das kulturelle Gedächtnis: Schrift, Erinnerung und politische Identität in frühen Hochkulturen* (München: Beck, 1992).
- Barnhurst, Kevin G., & John Nerone, *The form of news: A history* (New York & London: Guilford Press, 2001).
- Benson, Rodney, "Mapping field variation: Journalism in France and the United States", *Bourdieu and the journalistic field*, red. Rodney Benson & Erik Neveu (Oxford: Polity, 2005).
- Bergström, Martin, Anders Ekström & Frans Lundgren, *Publika kulturer: Att tilltala allmänheten, 1700–1900* (Uppsala: Institutionen för idé- och lärdomshistoria, Uppsala universitet, 2000).
- Bjurman, Gunnar, *Tredje statsmakten: Tidningspressens utveckling och nutida ställning* (Stockholm: Albert Bonniers förlag, 1935).
- Björck, Staffan, m.fl., artikelserien "Journalisten i litteraturen", *Pressens Tidning* 1978:3–1980:12.
- Blanche, Thore, "Pressbyrån och dess verksamhet", *Allmänna konst- och industriutställningen i Stockholm 1897: Officiell berättelse*, I, red. Ludvig Looström (Stockholm: Wahlström & Widstrand, 1899).
- Boëthius, Maria-Pia, *Heder och samvete: Sverige och andra världskriget*, 2:a omarb. uppl. (1991; Stockholm: Ordfront förlag, 1999).
- Bolter, Jay David, & Richard Grusin, *Remediation: Understanding new media* (Cambridge, Mass.: MIT Press, 1999).
- Boorstin, Daniel J., *The image: A guide to pseudo-events in America* (New York: Atheneum, 1961).
- Burke, Peter, *En kung blir till: Myter och propaganda kring Ludvig XIV* (1992; Stockholm: Tiden/Athena, 1996).
- Bücher, Karl, "Die Anfänge des Zeitungswesens", *Die Entstehung der Volkswirtschaft*, vol. I, 10:e upplagan (Tübingen, 1917).
- Bücher, Karl, *Gesammelte Aufsätze zur Zeitungskunde* (Tübingen: Laupp, 1926).

- Chalaby, Jean K., "Journalism as an Anglo-American invention: A comparison of the development of French and Anglo-American journalism, 1830s–1920s", *European Journal of Communication*, 1996, vol. 11.
- Chalaby, Jean K., *The invention of journalism* (Houndmills & London: MacMillan Press Ltd, 1998).
- Chapman, James, Mark Glancy & Sue Harper, red., *The new film history: Sources, methods, approaches* (Basingstoke, Hampshire, & New York: Palgrave Macmillan, 2007).
- Christensson, Jakob, *Lyckoriket: Studier i svensk upplysning* (Stockholm: Atlantis, 1996).
- Couldry, Nick, *Media rituals: A critical approach* (London: Routledge, 2003).
- Cronqvist, Marie, "Medier och minne", *Scandia* 2013:1.
- Curran, James, & Jean Seaton, *Power without responsibility: The press and broadcasting in Britain* (London & New York: Routledge, 1997).
- Darnton, Robert, "An early information society: News and the media in eighteenth-century Paris", *American Historical Review*, vol. 105, 2000.
- Darnton, Robert, *Pornografi och revolution: Förbudna bästsäljare i det förrevolutionära Frankrike* (1995; Stockholm: Ordfront, 1996).
- Dayan, Daniel, & Elihu Katz, *Media events: The live broadcasting of history* (Cambridge, Mass., & London: Harvard University Press, 1994).
- Det tryckta ordet 500 år: Skansen 1941* (Stockholm, 1941).
- Deuze, Mark, "Participation, remediation, bricolage: Considering principal components of digital culture", *The Information Society*, 2006, vol. 22.
- Dicken-Garcia, Hazel, *Journalistic standards in nineteenth-century America* (Madison, Wis.: University of Wisconsin Press, 1989).
- Dooley, Patricia L. *Taking their political place: Journalists and the making of an occupation* (Westport, Conn.: Greenwood Press, 1997).
- Douglas, Mary, *How institutions think* (London: Routledge & Kegan Paul, 1987).
- Edgren, Henrik, *Publicitet för medborgsmannavett: Det nationellt svenska i Stockholms-tidningar 1810–1831* (Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis, 2005).
- Eide, Martin, *Den redigerende makt: Redaktørrollens norske historie* (Kristiansand: IJ-forlaget, 2000).
- Ekecrantz, Jan, & Tom Olsson, *Det redigerade samhället: Om journalistikens, beskrivningsmaktens och det informerade förnufts historia* (Stockholm: Carlsson, 1994).
- Ekström, Anders, *Den utställda världen: Stockholmsutställningen 1897 och 1800-talets världsutställningar* (Stockholm: Nordiska museet, 1994),
- Ekström, Anders, red., *Den mediala vetenskapen* (Nora: Nya Doxa, 2004).
- Ekström, Anders, "Vetenskaperna, medierna, publikerna", *Den mediala vetenskapen*, red. Ekström.
- Ekström, Anders, Solveig Jülich & Pelle Snickars, red., *1897: Mediehistorier kring Stockholmsutställningen* (Stockholm: Statens ljud- och bildarkiv, 2006).

- Ericson, Staffan, & Kristina Riegert, red., *Media houses: Architecture, media and the production of centrality* (New York: Peter Lang, 2010).
- Erl, Astrid, & Ann Rigney, red., *Mediation, remediation, and the dynamics of cultural memory* (Berlin: Walter de Gruyter, 2009).
- Fritzsche, Peter, *Reading Berlin 1900* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1996).
- Föreningen Sveriges pressmuseum: *Styrelse- och revisionsberättelser 1946*.
- Gieryn, Thomas F., *Cultural boundaries of science: Credibility on the line* (Chicago: University of Chicago Press, 1999).
- Gitelman, Lisa, & Geoffrey B. Pingree, red., *New media, 1740–1915* (Cambridge, Mass.: MIT Press, 2003).
- Gitelman, Lisa, *Always already new: Media, history, and the data of culture* (Cambridge, Mass., & London: MIT Press, 2006).
- Glasser, Theodore L., red., *The idea of public journalism* (New York & London: Guilford Press, 1999).
- Goffman, Erving, *Jaget och maskerna: En studie i vardagslivets dramatik* (1959; Stockholm: Prisma, 2004).
- Griffen-Foley, Bridget, "From *Tit-Bits* to *Big Brother*: A century of audience participation in media", *Media, Culture & Society* 2004:4.
- Gustafsson, Karl Erik, & Per Rydén (red.), *Den svenska pressens historia, I–V* (Stockholm: Ekerlid, 2000–2003).
- Gustafsson, Karl Erik, & Per Rydén, "Inledning", *Den svenska pressens historia, I, I begynnelsen (tiden före 1830)*, red. Karl Erik Gustafsson & Per Rydén (Stockholm: Ekerlid, 2000).
- Gustafsson, Karl Erik, & Per Rydén, "Inledning", *Den svenska pressens historia, IV, Bland andra massmedier (efter 1945)*, red. Karl Erik Gustafsson, Karl Erik, & Per Rydén (Stockholm: Ekerlid, 2002).
- Gustafsson, Karl Erik, & Per Rydén, *Grundad 1830 av Lars Johan Hierta*, Sylwan 4 (Göteborg: NORDICOM-Sverige, 1999).
- Gustafsson, Karl Erik, "Världens längsta historia: Tiden efter 1919", *Världens äldsta: Post- och Inrikes Tidningar under 1600-, 1700- 1800-, 1900- och 2000-talen*, red. Karl Erik Gustafsson & Per Rydén (Stockholm: Atlantis, 2005).
- Guston, David H., "Stabilizing the boundary between US politics and science: The rôle of the Office of Technology Transfer as a boundary organization", *Social Studies of Science* 29:1, 1999.
- Hadenius, Stig, *Dagens Nyheters historia: Tidningen och makten 1864–2000* (Stockholm: Bokförlaget DN, 2002).
- Hallin, Daniel C., *We keep America on top of the world: Television journalism and the public sphere* (London & New York: Routledge, 1994).
- Hampton, Mark, *Visions of the press in Britain, 1850–1950* (Urbana: University of Illinois Press, 2004).

- Hartley, John, *Popular reality: Journalism, modernity, popular culture* (London: Arnold, 1996).
- Hasselgren, Andreas, *Utställningen i Stockholm 1897: Beskrifning i ord och bild öfver allmänna konst- & industriutställningen* (Stockholm: Fröleen & Comp., 1897).
- Hellkvist, Otto, & T.F. Winqvist, *Svenska Journalistföreningen: De första tjugufem åren i ord och bild* (Stockholm: Journalistföreningens förlag, 1926).
- Henkins, David M., *City reading: Written words and public spaces in antebellum New York* (New York: Columbia University Press, 1998).
- Hobsbawm, Eric J., *The age of revolution: Europe 1789–1848* (London: Weidenfeld & Nicholson, 1962).
- Hobsbawm, Eric, "Introduction: Inventing traditions" och "Mass-producing traditions: Europe, 1870–1914", *The invention of tradition*, red. Hobsbawm & Terence Ranger (Cambridge: Cambridge University Press, 1983).
- Hoe, Cottrel, *Jennie Baxter: Journalist* (Stockholm: Geber, 1899).
- Holm, Ingvar, *Politik som teater: Från Bastiljen till Helgeandsholmen* (Stockholm: Carlsson, 1991).
- Houltz, Anders, *Teknikens tempel: Modernitet och industriarv på Göteborgsutställningen 1923* (Hedemora: Gidlund, 2003).
- Hunt, Lynn, *Politics, culture, and class in the French revolution* (Berkeley, Calif.: Univ. of California Press, 1984).
- Höyer, Svennik, "The Idea of the Book", *Diffusion of the news paradigm 1850–2000*, red. Svennik Höyer & Horst Pöttker (Göteborg: NORDICOM, 2005).
- Jarlbrink, Johan, *Det våras för journalisten: Symboler och handlingsmönster för den svenska pressens medarbetare från 1870-tal till 1930-tal* (Stockholm: Kungliga biblioteket, 2009).
- Jarlbrink, Johan, & Andreas Nyblom, "Aviatik och journalistik: Flygbaronen och medierna kring 1910", *Scandia* 2012:2.
- Jarlbrink, Johan, & Patrik Lundell, *Från pressarkivet 1800–1899: En källsamling* (Stockholm: Kungliga biblioteket, 2012).
- Jenkins, Henry, *Convergence culture: Where old and new media collide* (New York & London: New York University Press, 2006).
- Johannesson, Eric, "Med det nya på väg (1858–1880)", *Den svenska pressens historia*, II, red. Karl Erik Gustafsson & Per Rydén.
- Johannesson, Eric, *Agitatorn söker sina roller: Om självexponering hos Einar "Texas" Ljungberg, August Palm och Frans Elmgren* (Uppsala: Litteraturvetenskapliga institutionen, 1992).
- Johannesson, Kurt, Eric Johannesson, Björn Meidal & Jan Stenkvis, *Heroer på offentlighetens scen: Politiker och publicister i Sverige 1809–1914* (Stockholm: Tiden, 1987).
- Johansson, Alf W., *Herbert Tingsten och det kalla kriget: Antikommunism och liberalism i Dagens Nyheter 1946–1952* (Stockholm: Tiden, 1995).

- Jones, Aled, *Powers of the press: Newspapers, power and the public in nineteenth-century England* (Aldershot: Scolar, 1996).
- Jülich, Solveig, Patrik Lundell & Pelle Snickars, "Mediernas kulturhistoria: En inledning", *Mediernas kulturhistoria*, red. Jülich, Lundell & Snickars (Stockholm: Statens ljud- och bildarkiv, 2008).
- Kaplan, Richard L. *Politics and the American press* (Cambridge: Cambridge University Press, 2002).
- Karling, Torsten, *Internationella pressbesöket i Sverige 1923* (Göteborg, 1925).
- Kasperowski, Dick, *Vetenskap, media, allmänhet* (2001; Göteborg: Institutionen för idéhistoria och vetenskapsteori, 2003).
- Kaun, Anne, "Mediatization versus mediation: Contemporary concepts under scrutiny: Research overview from Riksbankens Jubileumsfond", *Medialisering av kultur, politik, vardag och forskning: Slutrapport från Riksbankens Jubileumsfonds forskarsymposium i Stockholm 18–19 augusti 2011*, red. Johan Fornäs & Anne Kaun (Södertörn: Mediestudier vid Södertörn, 2011).
- Kerlen, Dietrich, *Einführung in die Medienkunde* (Stuttgart: Reclam, 2003).
- Kihlberg, Leif, *Lars Hierta i helfigur* (Stockholm: Bonnier, 1968).
- Knudsen, Jonathan B., *Justus Möser and the German Enlightenment* (Cambridge: Cambridge University Press, 1986).
- Koselleck, Reinhart, "Einleitung", *Geschichtliche Grundbegriffe: Historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland*, I, red. Otto Brunner, Werner Conze & Reinhart Koselleck (Stuttgart: Klett-Cotta, 1972).
- Kärnfelt, Johan, *Mellan nytta och nöje: Ett bidrag till populärvetenskapens historia i Sverige* (Göteborg: Göteborgs universitet, 2000).
- Lettewall, Rebecka, Geert Somsen & Sven Widmalm, red., *Neutrality in twentieth-century Europe: Intersections of science, culture and politics after the First World War* (New York: Routledge, 2012).
- L'exposition de Sthlm: (Pour les journalistes étrangers)* (Stockholm, 1897).
- Levart, Johan, *Ljusets riddarvakt: Roman ur Stockholms journalistvärld* (Stockholm: Varia, 1904).
- Liddle, Dallas, "Who invented the 'leading article'? Reconstructing the history and prehistory of a Victorian newspaper genre", *Media History* 1999:1.
- Linder, Erik Hjalmar, "Uppgift, ansvar, tradition", *Svenska pressen 300 år* (Stockholm, 1945).
- Linderborg, Åsa, *Socialdemokraterna skriver historia: Historieskrivning som ideologisk maktresurs 1892–2000* (Stockholm: Atlas, 2001).
- Lippmann, Walter, *Public opinion* (1922; New York: Macmillan Company, 1947).
- Livingstone, Sonia, "The changing nature of audiences: From mass audiences to the interactive media user", *A companion to media studies*, red. Anghard N. Valdiva (Malden, Mass.: Blackwell Pub., 2003).
- Luhmann, Niklas, *Die Gesellschaft der Gesellschaft* (Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1997).

- Lundell, Patrik, "Anteckningar kring en staty och en bredare presshistoria", *Då och där, här och nu: Festskrift till Ingemar Oscarsson*, red. Birthe Sjöberg et al. (Lund: Litteraturvetenskapliga institutionen, 2007).
- Lundell, Patrik, "Det goda samhällets tjänare iscensatt: Kring en pressutställning 1945", *Frigörare? Moderna svenska samhällsdrömmar*, red. Martin Kylhammar & Michael Godhe (Stockholm: Carlsson, 2005).
- Lundell, Patrik, "Ett vanställt och vanställande medium: Om makten över pressen – och över föreställningarna om den", *Det vanställda ordet: Om den svåra konsten att värna sin integritet*, red. Martin Kylhammar & Jean-François Battail (Stockholm: Carlsson, 2006).
- Lundell, Patrik, "From enlightened participation to liberal professionalism: On the historiography of the press as a resource for legitimacy", *History of participatory media: Politics and publics, 1750–2000*, red. Anders Ekström, Solveig Jülich, Frans Lundgren & Per Wisselgren (New York: Routledge, 2010).
- Lundell, Patrik, "Legitimacy through responsibility: Neutrality as a resource in the international press visit to Sweden in 1923", *Neutrality in twentieth-century Europe: Intersections of science, culture and politics after the First World War*, red. Rebecca Lettewall, Geert Somsen & Sven Widmalm (New York: Routledge, 2012).
- Lundell, Patrik, "Monument av brons och papper", *Bokhistorier: Studier tillägnade Per S. Ridderstad*, red. Kristina Lundblad et al. (Stockholm: Atlantis, 2007).
- Lundell, Patrik, "Participation, representation and media system: Habermasian paths to the past", *Culture Unbound* 2010:2.
- Lundell, Patrik, "Pressen är budskapet: Journalistkongressen och den svenska pressens legitimitetssträvanden", *1897: Mediehistorier kring Stockholmsutställningen*, red. Anders Ekström, Solveig Jülich & Pelle Snickars (Stockholm: Statens ljud- och bildarkiv, 2006).
- Lundell, Patrik, "Presspropaganda: Ett försummat forskningsfält", *Presshistorisk årsbok* 2004,
- Lundell, Patrik, "Så förhandlades bilden av 'tredje statsmakten' fram: Om 'pressens' legitimitets- och mediehistoria", *Sprickorna i muren*, red. Torbjörn von Krogh (Stockholm: Sim(o), 2011).
- Lundell, Patrik, "The medium is the message: The media history of the press", *Media History* 2008:1.
- Lundell, Patrik, *Pressen i provinsen: Från medborgerliga samtal till modern opinionsbildning* (Lund: Nordic Academic Press, 2002).
- Lundstedt, Bernhard, red. *Svenskt porträttgalleri*, 16, *Tidningsmän* (Stockholm: Tullberg, 1897)
- Lundstedt, Bernhard, *Sveriges periodiska litteratur*, I–III (Stockholm, 1895–1902).
- Lundström, Gunilla, *När tidningarna blev moderna: Om svensk journalistik 1898–1969* (Göteborg: NORDICOM-Sverige, 2004).
- Löfgren, Orvar, "Medierna i nationsbygget: Hur press, radio och TV gjort Sverige

- svenskt”, *Medier och kulturer*, red. Ulf Hannerz (1990; Stockholm: Carlsson, 1999).
- Lönnroth, Ami, & Per Eric Mattsson, *Tidningskungen: Lars Johan Hierta – den förste moderne svensken* (Stockholm: Wahlström & Widstrand, 1996).
- Lönnroth, Erik, *Den stora rollen: Kung Gustaf III spelad av honom själv* (Stockholm: Norstedt, 1986).
- Manovich, Lev, *The language of new media* (Cambridge, Mass.: MIT Press, 2001).
- McLuhan, Marshall, *Media* (1964; Stockholm: Pocky/Tranan, 2001).
- McLuhan, Marshall, *The medium is the message* (New York: Random House, 1967).
- Millqvist, Viktor, *Publicistklubbens matrikel vid 20:de århundradets början* (Stockholm, 1901).
- Mral, Brigitte, ”Två tidningsstarter i Örebro”, *Ständigt dessa landsortstidningar*, red. Karl Erik Gustafsson & Per Rydén (Göteborg: NORDICOM-Sverige, 1998).
- Negroponte, Nicholas, *Being digital* (New York: Alfred A. Knopf, 1995).
- Nerone, John C., ”The mythology of the penny press”, *Critical Studies in Mass Communication* 4 (1987).
- Nerone, John, ”Genres of journalism history”, *Media history and the archive*, red. Craig Robertson (London & New York: Routledge, 2011).
- Nyblom, Andreas, *Ryktbarhetens ansikte: Verner von Heidenstam, medierna och personkulten i sekelskiftets Sverige* (Stockholm: Atlantis, 2008).
- Nyblom, Andreas, ”Heidenstam som rondellhund: Eller varför karikatyrer bör tas på allvar”, *Kulturaliseringens samhälle: Problemorienterad forskning vid Tema Q 2002–2012*, red. Svante Beckman (Linköping: Linköpings universitet, 2012).
- Nybom, Thorsten, *Motstånd – anpassning – uppslutning: Linjer i svensk debatt om utrikespolitik och internationell politik* (Stockholm: Liber, 1978).
- Nygren, Gunnar, *Yrke på glid: Om journalistrollens de-professionalisering* (Stockholm: Sim(o), 2008).
- Näsström, Gustaf, ”Introduktion”, *Svenska pressen 300 år* (Stockholm, 1945).
- O’Boyle, Leonore, ”The image of the journalist in France, Germany and England, 1815–1848”, *Comparative Studies in Society and History*, X, 1967–68.
- Odelberg, Wilhelm, *”En fond som aldrig kan åldras”: Stiftelsen Lars Hiertas Minne: En återblick 1878–1978* (Stockholm: Tekn. högsk:s bibl., 1981).
- Olsson, Tom, *Rätten att tala politik: Medieintellektuella och manlig mediologi under 1900-talet* (Stockholm: Carlsson, 2006).
- Orluc, Katiana, ”Decline or Renaissance: The Transformation of European Consciousness after the First World War”, *Europe and the Other and Europe as the Other*, red. Bo Stråth (Bruxelles: PIE Lang, 2000).
- Palmær, Henrik Bernhard, *Nya beska droppar*, Göran B. Nilsson, utg. (Linköping: Östgöta Correspondentens förlag, 1988).
- Peterson, Lars, & Åke Pettersson, *Medieboken: Massmedier* (1993; Malmö: Liber ekonomi, 2007), nionde upplagan.

- Pettersson, Lars, "Forskning om svensk politisk historia 1809–1865", *Svensk politisk historia: En kommenterad litteraturoversikt*, red. Britta Lövgren et al. (Uppsala: Humanistisk-samhällsvetenskapliga forskningsrådet, 1993).
- Porter, Roy, *Enlightenment: Britain and the creation of the modern world* (London: Allen Lane, 2000).
- Protokoll vid tolfte publicistmötet i Gefle den 15–17 augusti 1895* (Gefle, 1895).
- "Publicistklubben", *Nordisk Familjebok* XXII (1915).
- Retallack, James, "From pariah to professional? The journalist in German society and politics, from the late Enlightenment to the rise of Hitler", *German Studies Review* 1993:2.
- Reuterswärd, Elisabeth, *Ett massmedium för folket: Studier i de allmänna kungörelsernas funktion i 1700-talets samhälle* (Lund: Lunds universitet, 2001).
- Rodell, Magnus, "Fallna soldater och fortifikationer i vildmarken. Det ryska hotet och medielandskapet kring 1900", *Berättande i olika medier*, red. Leif Dahlberg & Pelle Snickars (Stockholm: Statens ljud- och bildarkiv, 2008).
- Rodell, Magnus, "Nationen och ingenjören: John Ericsson, medierna och publiken", *Den mediala vetenskapen*, red. Ekström.
- Rodell, Magnus, *Att gjuta en nation: Statyinvigningar och nationsformering i Sverige vid 1800-talets mitt* (Stockholm: Natur och kultur, 2001).
- Rosengren, Cecilia, *Tidevarvets bättre genius: Föreställningar om offentlighet och publicitet i Karl Johanstidens Sverige* (Stockholm/Stehag: Symposium, 1999).
- Rydén, Per, "Att förvalta en tradition, att använda ett minne: Bilden av Lars Johan Hierta i Aftonbladet efter 1851", *Pressens årbog* 1978.
- Rydén, Per, "Guldåldern (1919–1936)", *Den svenska pressens historia*, III, red. Karl Erik Gustafsson & Per Rydén.
- Rydén, Per, "Gustaf Näsström", *SBL* 27.
- Rydén, Per, *Allmänningen: Inledande studier i pressvetenskap* (Lund: Avd. för pressforskning, Litteraturvetenskapliga institutionen, 1991).
- Rydén, Per, *Vår dagliga läsning: Några sidor till belysning av den svenska dagpressens genrer och historia* (Stockholm: Norstedt, 1981).
- Rydin, Herman Ludvig, *Om yttrandefrihet och tryckfrihet: Försök till belysning af svenska press-lagstiftningen* (Stockholm, 1859).
- Sandlund, Elisabeth, "Beredskap och repression (1936–1945)", *Den svenska pressens historia*, III, *Det moderna Sveriges spegel (1897–1945)*, red. Karl Erik Gustafsson & Per Rydén (Stockholm: Ekerlid, 2001).
- Sandlund, Elisabeth, *Svenska Dagbladets historia*, III (Stockholm: Svenska Dagbladet, 1984).
- Schudson, Michael, *Discovering the news: A social history of American newspapers* (New York: Basic Books, 1978).
- Schudson, Michael, *Watergate in American memory: How we remember, forget and re-construct the past* (1992; [New York]: Basic Books, 1993).

- Schweden: *Internationale Presse-Ausstellung: Pressa, Köln 1928* (Stockholm: [Sv. tidningsfören.], 1928).
- Schück, Henrik, & Karl Warburg, *Illustrerad svensk litteraturhistoria*, III, *Frihetstiden*, faksimil av tredje fullständigt omarbetade upplagan 1927 (Stockholm: Gidlund, 1985).
- Shapin, Steven, & Simon Schaffer, *Leviathan and the air-pump: Hobbes, Boyle and the experimental life* (Princeton: Princeton University Press, 1985).
- Siljeström, Per Adam, *Lars Johan Hierta: Föredrag, hållet i Stockholms läsesalon den 21 maj 1873* (Stockholm: Norstedt, 1878); även i *Lars Hiertas självbiografi med talrika bilagor*, Gustaf A. Aldén, utg. (Stockholm: Utgivaren, 1926).
- Smith, Anthony, "The long road to objectivity and back again: The kinds of truth we get in journalism", *Newspaper history: From the 17th century to the present day*, red. George Boyce et al. (London: Constable, 1978).
- Snickars, Pelle, "Mediearkeologi: Om utställningen som mediearkiv", 1897, Ekström et al., red.
- Spångberg, Valfrid, "Publicistklubben 1874–1924", *Publicistklubben* (Stockholm: Publicistklubbens förlag, 1924).
- Statyn över Lars Johan Hierta* (Stockholm, 1927).
- Stenlås, Niklas, *Den inre kretsen: Den svenska ekonomiska elitens inflytande över partipolitik och opinionsbildning 1940–1949* (Lund: Arkiv förlag, 1998).
- Stig Hamfors, "Lars Johan Hierta", *Levande gestalter ur Sveriges historia: Läsebok för folkskolan, enhetsskolan och realskolan* (Stockholm: Sv. bokförl./Bonnier, 1954).
- Strindberg, August, *Röda rummet: Skildringar ur artist- och författarlifvet* (Stockholm: Seligmann, 1879).
- Stråth, Bo, "The Swedish Demarcation to Europe", *The Meaning of Europe: Variety and Contention within and among Nations*, red. Mikael af Malmberg & Bo Stråth (Oxford: Berg, 2002).
- Sturfelt, Lina, *Eldens återsken: Första världskriget i svensk föreställningsvärld* (Lund: Sekel, 2008).
- Sundvik, Ivar, *100 år för ordets frihet: Publicister i samhällsordningen 1874–1974* (Stockholm: Rabén & Sjögren, 1974).
- Svanberg, Ingvar, & Mattias Tydén, *Sverige och förintelsen: Debatt och dokument om Europas judar 1933–1945* (Stockholm: Arena, 1997).
- Svanlund, Yngve, *I kannibalernas land: Skildring ur Stockholms publicistlif* (Stockholm: 1897).
- Svensk års-kronika innehållande det förflutna årets märkligaste tilldragelser i alfabetisk ordning samlade och utgifna af Gustaf Malmkvist* (Örebro, 1897).
- Sylwan, Otto, *Svenska pressens historia till statshöfning 1772* (Lund: Gleerup, 1896).
- Sylwan, Otto, *Sveriges periodiska litteratur under frihetstidens förra del (till midten af 1750-talet)* (Lund, 1892).
- Söderberg, Tom, *Den fria pressens fader: Argus-Johansson (1792–1860)* (Hägersten: Koop. bokgillet, 1974).

- Theorell, Sven Lorens, *Rikets ständers justitiæ-ombudsmans embets-berättelse för år 1849* (Stockholm, 1849).
- Thornburn, David, & Henry Jenkins, red., *Rethinking media change: The aesthetics of transition* (Cambridge, Mass.: MIT Press, 2003).
- Tingsten, Herbert, *Gud och fosterlandet: Studier i hundra års skolpropaganda* (Stockholm: Norstedt, 1969).
- Torbacke, Jarl, "Nu grundläggs den moderna utvecklingen (1809–1830)", *Den svenska pressens historia, I, I begynnelsen (tiden före 1830)*, red. Karl Erik Gustafsson & Per Rydén (Stockholm: Ekerlid, 2000).
- Torbacke, Jarl, *Dagens Nyheter och demokratins kris, 1937–1946: Genom stormar till seger* (Stockholm, Bonnier, 1972).
- Turner, Frank M., *Contesting cultural authority: Essays in Victorian intellectual life* (Cambridge: Cambridge University Press, 1993).
- Walzer, Michael, "On the role of symbolism in political thought", *Political Science Quarterly* 1967 (82).
- Widmalm, Sven, *Det öppna laboratoriet: Uppsalafysiken och dess nätverk, 1853–1910* (Stockholm: Atlantis, 2001).
- Wieselgren, Harald, *Lars Johan Hierta: Biografisk studie* (Stockholm, 1880).
- Woodmansee, Martha, "On the author effect: Recovering collectivity", *Construction of authorship: Textual appropriation in law and literature*, red. Woodmansee & Peter Jaszi (Durham: Duke U.P., 1994).
- Världskulturen och kriget: Huru återknyta de internationella förbindelserna? Sextiotre uttalanden i Svenska Dagbladets enquête av märksmän inom vetenskap, litteratur och konst* (Stockholm: Albert Bonniers förlag, 1915).
- Zelizer, Barbie, "Journalism's memory work", *Cultural memory studies: An international and interdisciplinary handbook*, red. Astrid Erll & Ansgar Nünning (Berlin & New York: Walter de Gruyter, 2008).
- Östlund, Joachim, *Lyckolandet: Maktens legitimering i officiell retorik från stormaktstid till demokratins genombrott* (Lund: Sekel, 2007).

PERSONREGISTER

- Abelius, Hans 149
Ahlgren, Stig 164
Aldén, Gustaf A. 132, 169
Alm, Mikael 146
Anderson, Benedict 29, 157
Anderson, Ivar 105f, 108–110, 112, 114,
116–119, 121, 123f
Andersson, Lennart, se Hallin
Assmann, Jan 30
- Bagge, Gösta 85f
Bang, Herman 156
Barnhurst, Kevin 21, 146f
Battail, Jean-François 13
Beckman, Ernst 153
Bengtsson, Bengt 119f
Benson, Rodney 161
Bergström, Martin 147
Bernhard, Georg 84, 90
Bjurman, Gunnar 124, 163, 166
Björck, Staffan 134, 168
Björklund, Johan Abraham 65, 159, 169
Blanche, August 16, 144, 162
Blanche, Thore 153, 155, 159
- Boëthius, Maria-Pia 167
Bolter, Jay David 147
Bonfadini, Romualdo 57
Bonnier, familjen 165
Boorstin, Daniel J. 148
Branting, Hjalmar 65f, 90, 96, 162
Broström, Hildur 72
Burke, Peter 21
Burnham, lord 85f
Bücher, Karl 50, 152
- Carlander, Axel 85, 91, 97
Chalaby, Jean K. 95, 146
Chapman, James 150
Christensson, Jakob 151
Claretie, Jules 55–57
Coudenhove-Kalergi, Richard 160
Couldry, Nick 147
Cronqvist, Marie 148
Crusenstolpe, Magnus 128
Curran, James 152, 161
- Dabrowski, Stina Lundberg 144
Dahl, Folke 163

Daléus, Erik Enock Servatius 143
 Dalin, Olof von 143
 Danielsson, Axel 74
 Darnton, Robert 147, 151
 Dayan, Daniel 147
 Dehlgren, Sten 165
 Demidov, Constantine 117f
 Deuze, Mark 150
 Dicken-Garcia, Hazel 146
 Dooley, Patricia L. 145, 150
 Douglas, Mary 149

Edgren, Henrik 151
 Eide, Martin 145
 Ekecrantz, Jan 20f, 36, 140, 146, 148f
 Ekström, Anders 12, 146f, 149, 156, 159, 169
 Engström, Albert 162
 Ericson, Staffan 169
 Eriksson, Christian 7, 133
 Erll, Astrid 148

Fogelqvist, Torsten 162
 Forsell, John 136
 Forsström, Edvard 131f
 Foucault, Michel 30
 Fritzsche, Peter 146

Gerdin, Anders 11
 Gerentz, Sven 13
 Gieryn, Thomas F. 149
 Gitelman, Lisa 42, 147, 150
 Glancy, Mark 150
 Glasser, Theodore L. 146
 Godhe, Michael 12
 Goffman, Erving 149
 Griffen-Foley, Bridget 40
 Grusin, Richard 147
 Guillou, Jan 11
 Gullberg, Hjalmar 104

Gustafsson, Karl Erik 114, 147, 162f, 168
 Gustav III 45
 Guston, David H. 149

Habermas, Jürgen 44, 146, 151f
 Hadenius, Stig 165
 Hallin, Daniel C. 145
 Hallin, Lennart 9f, 144
 Hallin, Martin Gabriel 9
 Hamfors, Stig 168
 Hampton, Mark 21
 Hansson, Per Albin 37, 110
 Harper, Sue 150
 Hartley, John 40
 Hasselgren, Andreas 154f, 158
 Hedenstierna, Alfred "Sigurd" 74
 Hedin, Adolf 131
 Hedlund, Henrik 131, 143
 Hedlund, S.A. 162
 Heidenstam, Verner von 57, 74f, 158
 Hellberg, Frithiof 139, 153
 Hellkvist, Otto 153
 Henkins, David M. 23
 Hierta, Lars 7, 9–12, 16–19, 23f, 27, 29–31, 33f, 105, 109, 127–138, 162, 168f
 Hildebrand, Hans 154
 Hitler, Adolf 118
 Hobsbawm, Eric 29, 103
 Hoe, Cottrel 158
 Holm, Ingvar 146
 Houltz, Anders 106, 159f, 162
 Hunt, Lynn 149
 Höglund, Zeth 96
 Höyer, Svernik 161

Janzon, Bengt 122
 Jarlbrink, Johan 20, 145, 151f, 154, 158, 161, 169
 Jenkins, Henry 147, 150
 Jeppesen Borgbjærg, Frederik 62

Jeurling, O. 159
 Johannesson, Eric 20, 145, 151
 Johannesson, Kurt 145
 Johansson, Alf W. 167
 Johansson, Axel 135
 Johansson, Johan 105, 138, 169
 Jones, Aled 20
 Jones, Roderick 86f, 94
 Jülich, Solveig 12, 147

Kaplan, Richard L. 21, 146
 Karl XIV Johan 68, 74
 Karl XV 16
 Karling, Torsten 97, 159
 Karlsén, Martin 9
 Kasperowski, Dick 146
 Katz, Elihu 147
 Kaun, Anne 169
 Kellgren, Johan Henric 162
 Kerlen, Dietrich 147
 Key, Helmer 168
 Kihlberg, Leif 132, 144, 167
 Kirkeby, Anker 166
 Knudsen, Jonathan B. 151
 Koselleck, Reinhart 151
 Krogh, Torbjörn von 13
 Kvist, Kenneth 127f
 Kylhammar, Martin 12f
 Kärnfelt, Johan 150
 Könberg, Bo 127f

Larsson, Carl 57
 Laval, Gustaf de 61
 Lenngren, Anna Maria 162
 Lettewall, Rebecka 12, 159
 Levart, Johan 158
 Levertin, Oscar 162
 Liddle, Dallas 40
 Linder, Erik Hjalmar 162, 164
 Linderborg, Åsa 146

Lindqvist, Herman 11
 Lippmann, Walter 50, 93f, 148, 152
 Livingstone, Sonia 150
 Loos, Viggo 122
 Ludvig XIV 22, 140
 Luhmann, Niklas 147
 Lundblad, Kristina 12
 Lundgren, Frans 12, 147
 Lundquist, Carl Fredrik 130
 Lundstedt, Bernhard 139, 158
 Lundström, Georg "Jörgen" 65f, 162
 Lundström, Gunilla 161
 Lundström, John William 143
 Löfgren, Orvar 110, 157
 Lönnroth, Ami 167f
 Lönnroth, Erik 146

Manovich, Lev 150
 Mattsson, Per Eric 167f
 Mautner, Eugen 85f
 McLuhan, Marshall 28, 147
 Meidal, Björn 145
 Mengel, Paul Fritz 169
 Millqvist, Viktor 158
 Montan, Carl Otto 156
 Montelius, Oscar 68
 Mral, Brigitte 150

Negroponte, Nicholas 41
 Nerman, Ture 117
 Nerone, John 21, 146–149
 Nilsson, Sven 130
 Nordenskiöld, Adolf Erik 57, 77, 159
 Nordström, Ludvig 167
 Nyblom, Andreas 57, 154, 168
 Nybom, Thorsten 165
 Nygren, Gunnar 169
 Näsström, Gustaf 105, 112, 116f, 119,
 162, 164

O'Boyle, Leonore 150
 Odelberg, Wilhelm 167f
 Ohlsson, Alfred 132f
 Olsson, Tom 20f, 36, 140, 146, 148f, 161
 OrLuc, Katiana 160
 Oscar II 37, 53, 60f, 63, 68f, 72, 77f, 92,
 152, 155

 Palmær, Henrik Bernhard 149
 Persson, Edvard 122
 Persson, Göran 11
 Peterson, Lars 152
 Peterson, Numa 61
 Pettersson, Lars 148
 Pettersson, Åke 152
 Pingree, Geoffrey B. 147
 Pirquet, Clemens von 90, 93
 Porter, Roy 151

 Randel, Ane 143
 Retallack, James 150
 Retzius, Anna Hierta 128f, 131, 133, 135,
 138, 168
 Retzius, Gustaf 131
 Reuterswård, Elisabeth 149
 Riegert, Kristina 169
 Rigney, Ann 148
 Rinman, Erik 93
 Ritou, Maria 17
 Rodell, Magnus 144, 149, 166
 Rosengren, Cecilia 151
 Rosenius, Efraim 155
 Rubenson, Mauritz 77, 159
 Rydberg, Viktor 162
 Rydeberg, Torsten Birger 143
 Rydell, Birgitta 11
 Rydén, Per 144, 147, 163f, 166, 168
 Rydin, Herman Ludvig 46

 Salomon, Harald 9
 Sandberg, Selma 9
 Sandlund, Elisabeth 163f, 167
 Schaffer, Simon 22, 149
 Schudson, Michael 83, 94, 145, 148
 Schulthess, Paul Ferdinand 159
 Schück, Hernik 152
 Seaton, Jean 152, 161
 Segerstedt, Torgny 167f, 118f, 125, 162,
 165
 Shapin, Steven 22, 149
 Siljeström, Per Adam 129, 169
 Singer, Wilhelm 61, 63
 Siwertz, Sigfrid 167
 Sjöberg, Birthe 13
 Smith, Anthony 145
 Snickars, Pelle 12, 147, 149
 Sohlman, August 19
 Sohlman, Harald 168
 Somsen, Geert 12, 159
 Spångberg, Valfrid 76, 153, 158, 166
 Stenbeck, Jan 144
 Stenholm, Olle 144
 Stenkvist, Jan 145
 Stenlås, Niklas 149
 Strindberg, August 158
 Stråth, Bo 160
 Sturfelt, Lina 159
 Sturzenbecker, Oscar Patric 162
 Sundvik, Ivar 153
 Svanberg, Ingvar 167
 Svanlund, Yngve 158
 Sylwan, Otto 76, 150, 152
 Söderberg, Hjalmar 167
 Söderberg, Tom 169
 Söderström, C.C. 169

 Tengdahl, Knut 135, 169
 Theorell, Sven Lorens 46
 Thiebaud, Eugène Georges 156

Thomas, Biskop, Simonsson 136
Thornburn, David 147
Tingsten, Herbert 147
Torbacke, Jarl 152
Torelius, Gustaf 159
Trygger, Ernst 92–94, 96
Turner, Frank M. 146
Tydén, Mattias 167

Wahlström, E.J. 61
Wall, Rudolf. 162
Walzer, Michael 149
Warburg, Karl 152
Widmalm, Sven 12, 146, 159

Wieselgren, Harald 128–132, 138, 167
Wieselgren, Oscar 104, 166
Winqvist, T.F. 153
Wisselgren, Per 12
Woodmansee, Martha 151
Vovelle, Michel 123
Wägner, Elin 167

Zelizer, Barbie 148
Zweigbergk, Otto von 169

Örne, Anders 166
Österling, Anders 166
Östlund, Joachim 149

